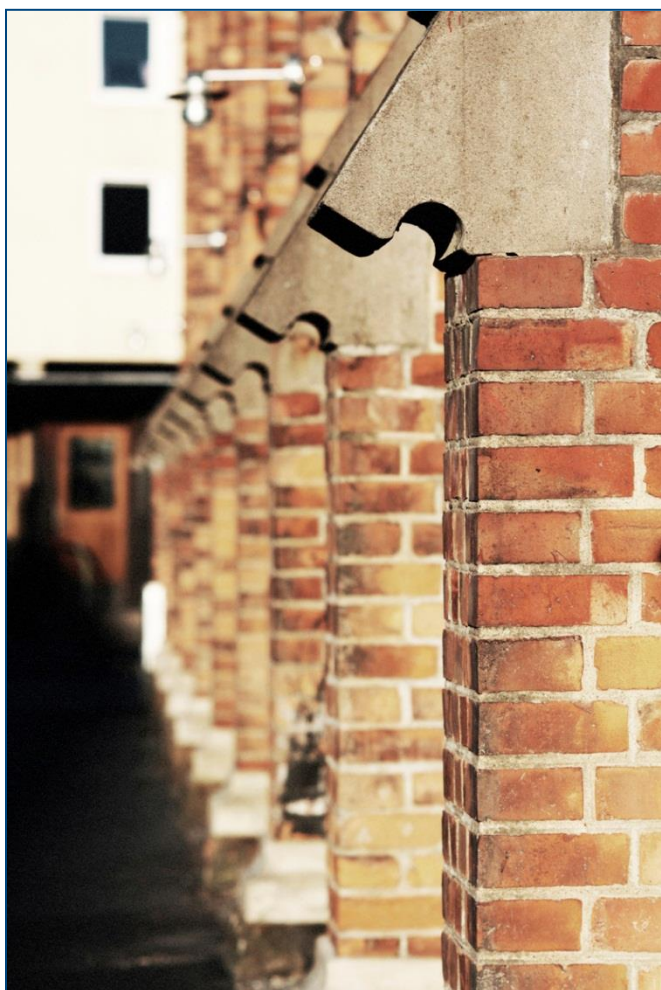

Regionalt kulturmiljö program

Del 2 – Kulturmiljö och miljö kvalitetsmål

LÄNSSTYRELSEN
Södermanlands län

Titel: Regionalt kulturmiljöprogram. Del 2 – Miljömål och kulturmiljövärden
Utgiven av: Länsstyrelsen i Södermanlands län
Utgivningsår: 2013
Författare: Jean-Paul Darphin och Karin Beckman-Thoor
Redigerad av: Anna Svedlund, Karin Beckman-Thoor och Ebba Gillbrand
Foto: Länsstyrelsen i Södermanlands län
Foto sid 2: Dammen, Barva socken, en igenväxt väg leder fram till torpet i skogen som används som fritidsbostad. En kvarndamm som nästan är helt borta har gett namn till torpet.

Rapporten finns på: www.lansstyrelsen.se/sodermanland/publikationer

Innehållsförteckning

Sammanfattning

1. Inledning

1.1 Ramverk	6
1.2 Syfte och genomförande	7
1.3 Prioriterat miljömål - God bebyggd miljö	8

2. Miljömålen och kulturmiljösektorn

	9
--	---

3. Parter i miljömålsarbetet

3.1 Lagrum	11
3.2 Aktörer	12

4. Nationella underlag för kulturmiljövården

4.1 Fornlämningar	16
4.2 Riksintresseområden av olika slag	16
4.3 Riksintresseområden för kulturmiljövården (RIK)	18
4.4 Riksintresseområde för naturvården (RIN)	21
4.5 Natura 2000, riksintresse	22
4.6 Riksintresseområde för friluftslivet (RIF)	23
4.7 Riksintresse för det rörliga friluftslivet	24
4.8 Riksintresse med geografiska bestämmelser högexpl. kust	24
4.9 Åtgärdsbehov och insatser för övriga riksintressen	24

5. Regionala underlag för kulturmiljövården

5.1 Regionala intresseområde för kulturmiljövården (RegK)	25
5.2 Naturreservat	27
5.3 Övriga regionala underlag	28

6. Kommunala underlag för kulturmiljövården

6.1 Översiktsplaner	31
6.2 Fördjupade översiktsplaner	35
6.3 Grönstrukturplan	36
6.4 Områdesbestämmelser	37
6.5 Detaljplaner	37
6.6 Kommunernas kulturmiljöprogram	39
6.7 Antikvarisk kompetens	40
6.8 Byggnadsinventeringar	41
6.9 Miljömålsprogram och miljöplaner	41
6.10 Naturvårdsplan, grönplan	42
6.11 Ortsanalys	42
6.12 Program	42

6.13 Sammanfattade kommentarer	42
--------------------------------	----

7. Prioriterat miljö kvalitetsmål – ”God bebyggd miljö”

7.1 Bakgrund och definition	44
7.2 Kulturhistoriska värden i relation till ”God bebyggd miljö”	45
7.3 Byggnadsminnen	46
7.4 Kyrkobyggnader	48
7.5 Indikatorer ”God bebyggd miljö”	50
7.6 ”Räkna Q” – en indikator	53
7.7 Förslag på åtgärder	53
7.8 Förslag på etappmål	56

8. Hav i balans samt levande kust och skärgård

8.1 Kulturhistoriska värden i relation till	57
8.2 Indikatorer ”Hav i balans samt levande kust och skärgård”	59
8.3 Förslag på åtgärder	60
8.4 Förslag på etappmål	60

9. Bara naturlig försurning

9.1 Kulturhistoriska värden i relation till ”Bara naturlig försurning”	61
9.2 Indikatorer ”Bara naturlig försurning”	61
9.3 Förslag på åtgärd	63
9.4 Förslag på etappmål	64

10. Levande sjöar och vattendrag

10.1 Kulturhistoriska värden i relation till ”levande sjöar och vattendrag”	65
10.2 Indikatorer ”levande sjöar och vattendrag”	66
10.3 Förslag på åtgärder	66
10.4 Förslag på etappmål	66

11. Myllrande våtmarker

11.1 Kulturhistoriska värden i relation till ”myllrande våtmarker”	67
11.2 Indikatorer ”myllrande våtmarker”	68
11.3 Förslag på åtgärder	68
11.4 Förslag på etappmål	69

12. Levande skogar

12.1 Kulturhistoriska värden i relation till ”levande skogar”	70
12.2 Indikatorer ”levande skogar”	70
12.3 Förslag på åtgärder	71
12.4 Förslag på etappmål	71

13. Ett rikt odlingslandskap

13.1 Kulturhistoriska värden i relation till "ett rikt odlingslandskap"	72
13.2 Indikatorer "ett rikt odlingslandskap"	74
13.3 Förslag på åtgärder	74
13.4 Förslag på etappmål	75

14. Att skydda och utveckla kulturhistoriska miljöer

14.1 Skyddsformer, principer, synsätt och välvilja	75
14.2 Åtgärder, samordning och samarbete	76
14.3 Andra möjligheter	76

15. Handlingsprogram för kulturmiljöfunktionens arbete med miljökvalitetsmålen

15.1 Handläggning	78
15.2 Kunskapsuppbyggnad	78
15.3 Utvecklingsprojekt	79
15.4 Förmedling, presentation	79

16. Litteratur och övriga källor

16.1 Litteratur	80
16.2 Digitala underlag, nationella och regionala	82
16.3 Kommunala planer och planunderlag	83
16.4 Litteraturhänvisningar	83

Sammanfattning

Kulturarv och kulturmiljöer hör samman med många av de nationella miljökvalitetsmålen. Bevarande, förvaltning och utveckling av kulturarvet har generellt betydande positiva effekter på miljön och omvänt, miljöförbättringar och varsam förvaltning inverkar positivt på kulturmiljön. I särskilt sex av miljömålen sammanflätas i större grad värdena med varandra; den kulturhistoriska bebyggelsen och kulturlandskapet är centrala element i detta sammanhang.

Kommunerna är den aktör som har de största möjligheterna att arbeta för att miljökvalitetsmålen uppnås, bl.a. genom att deras stora ansvar för samhällsplanering och genom att de förfogar över PBL Länsstyrelserna och centrala verk ska informera, initiera projekt, följa upp utvecklingen samt vidta åtgärder. Men även andra institutioner, företag, fastighetsägare samt allmänheten är viktiga parter med möjligheter att påverka utvecklingen.

I denna rapport behandlas kulturmiljö och miljökvalitetsmålen. Målet har varit att lyfta fram samband mellan ett gott tillstånd för kulturmiljön och möjligheterna att uppnå miljömålen.

Rapporten omfattar en inledande bakgrund som tar upp den arena inom vilken kulturmiljön hanteras genom lagrum och aktörer. Därefter följer en genomgång av olika underlag som behandlar kulturarv och kulturmiljö för att fånga upp befintlig kunskapsläge, underlag och hanteringen av kulturmiljön på såväl nationell som kommunal nivå. Ett stort avsnitt handlar om hur kommunernas planer tar tillvara kulturmiljö.

Därefter följer en genomgång av de miljökvalitetsmål som samspelar med kulturmiljövården. I detta avsnitt ingår förslag på framåtsyftande åtgärder med utgångspunkt i den tidigare genomgången av befintliga underlag och hanteringen av kulturmiljö och värdefull bebyggelse i kommunala plansammanhang.

Rapporten avslutas med ett förslag till handlingsprogram för kulturmiljöfunktionens fortsatta arbete med miljömålen.

1. Inledning

Sedan miljömålen antogs 1999 av Riksdagen har det pågått en rad olika projekt med syfte att föra fram miljömålen och att uppnå dem. I arbetet har det ingått att kontinuerligt följa upp hur och i vilken grad miljömålsarbetet fortskridit.

Många av miljömålen har formuleringar som kopplar till naturmiljöns tillstånd. Flera av miljömålen är dock vidare till sitt innehåll och kulturmiljön ingår i dessa som ett viktigt och bärande inslag.

Denna rapport syftar till att kulturarvet ska ses som en resurs som bidrar till att miljö-kvalitetsmålen kan uppnås.

1.1 Ramverk

Riksdagen har beslutat om en sam-lad miljöpolitik för ett hållbart Sve-rige. Det övergripande målet för miljöpolitiken är att till nästa gene-ration lämna över ett samhälle där de stora miljöproblemen i Sverige är lösta, utan att orsaka ökade miljö- och hälsoproblem utanför Sveriges gränser. 2010 beslutade regering och riksdag om förändringar i miljö-målssystemet. Miljömålsstrukturen har utvecklats och har nu tre nivåer: ett generationsmål, 16 miljökväli-tetsmål samt etappmål.

Etappmålen ska tas fram av den parlamentariskt tillsatta Miljömåls-beredningen. En ny bedömnings-grund har införts som tar hänsyn till naturens återhämtningstid och att ef-fekterna av miljöåtgärder kan ske med viss fördröjning. Naturvårds-verket har utpekats som samordnare av miljömålsuppföljningen.

Regeringen har det övergripande ansvaret för de 16 nationella miljösmål som riksdagen har fastställt. Åtta nationella myndigheter är tilldelade ett eller flera miljökväli-tetsmål genom att ha ansvar för uppföljning och utvärdering av dem. Andra myndigheter verkar inom respektive verksamhetsområde för att miljömålen nås.

Länsstyrelsen har en övergripande och samordnande roll i miljömålsarbetet i egen-skap av regional miljömyndighet. Länsstyrelsen ska verka för att miljökväli-tetsmålen

Generationsmålet

Det övergripande målet för miljö-politiken är att till nästa generation lämna över ett samhälle där de stora miljöproblemen är lösta, utan att orsaka ökade miljö- och hälsoproblem utanför Sveriges gränser.

De 16 miljökväli-tetsmålen

1. Begränsad klimatpåverkan
2. Frisk luft
3. Bara naturlig försurning
4. Giftfri miljö
5. Skyddande ozonskikt
6. Säker strålmiljö
7. Ingen övergödning
8. Levande sjöar och vattendrag
9. Grundvatten av god kvalitet
10. Hav i balans samt levande kust och skärgård
11. Myllrande våtmarker
12. Levande skogar
13. Ett rikt odlingslandskap
14. Storslagen fjälmiljö
15. God bebyggd miljö
16. Ett rikt växt och djurliv

uppnås, och svara för regionalt mål- och uppföljningsarbete, stödja kommunerna med underlag för deras miljömålsarbete, verka för att målen får genomslag i den lokala och regionala samhällsplaneringen.

Miljömålen för Södermanlands län beslutades första gången 2002 och reviderades 2007. Fram till 2010 fanns det i Södermanland regionalt anpassade delmål, varav flertalet löpte ut 2010. Med anledningen av förändringarna i miljömålssystemet beslutade Länsstyrelsen att de regionala miljömålen upphör att gälla. Beslutet omfattar inte miljö kvalitetsmålet Levande skogar och de delmål som Skogsstyrelsen ansvarar för. I fortsättningen kommer Länsstyrelsen att arbeta direkt mot de nationella miljö kvalitetsmålen med tillhörande preciseringar.

Den regionala miljömålsuppföljningen kommer även fortsättningsvis vara en mycket viktig del av arbetet på regional nivå. Genom den årliga bedömningen får Länsstyrelsen en bild av miljömålsarbetet på regional nivå och inom vilka områden åtgärdsarbetet bör intensifieras. Länsstyrelsen kommer i samband med den regionala målbedömningen från och med 2012 redovisa för länet relevanta nationella preciseringar och vid behov göra regionala tillägg till dessa.

I Södermanlands län deltar kulturmiljöavdelningen i den årliga uppföljningen av miljö målen. De senaste åren har det inte bedrivits något utåtriktat arbete med miljö målen vid avdelningen. Däremot har de berörts indirekt inom ramen för den dagliga ärendehantering.

1.2 Syfte och genomförande

Det övergripande syftet med detta delprojekt är att utarbeta ett program för att ta hand om kulturmiljövärden inom miljömålsarbetet. Programmet ska verka för att miljö målen integreras i det dagliga kulturmiljöarbetet. Det ska motverka att miljö målsarbete som berör kulturmiljöer bedrivs vid sidan av och parallellt med traditionella kulturmiljö värdsinsatser. Om länsstyrelsen kan peka ut en riktning för regionens miljömålsarbete med kulturmiljö värden innebär det ett stöd för kommunernas insatser och fler blir delaktiga.

Miljö målet ”God bebyggd miljö” ska prioriteras. Övriga miljö mål som berör kulturarv och kulturmiljö ska behandlas för att fånga in kulturmiljö värden i andra typer av miljöer. Arbetet ska utgå från utpekade miljöer av riksintresse, regionala, kommunala och lokala intressen.

I delprojektet har det ingått att:

- Identifiera kulturhistoriska miljö värden av relevans för att nå olika miljö mål.
- Föreslå konkreta insatser och mål för att ta hand om värdena i relation till miljö målen.
- Sammanställa och analysera länsstyrelsens traditionella kulturmiljö insatser och föreslå hur de kan inriktas för att också nå olika miljö mål.
- Pröva om riksintresseområden har relevans för miljö målen.

Följande moment har ingått:

- Genomgång av rapporter och litteratur som behandlar kulturmiljö och miljömålsarbete.
- En sammanställning av befintliga bestämmelser och kunskapsunderlag som stärker och samverkar med kulturmiljöer i Sörmland.
- Lyfta fram indikatorer och kulturhistoriska värden som är av relevans för att nå olika miljömål.
- Pröva ”Räkna Q” – metoden på någon kommun och kommentera arbetsformen.
- Diskutera länsstyrelsens traditionella kulturmiljöinsatser och föreslå hur de kan inriktas för att nå olika miljömål.
- Diskutera riksintresseområdenas värden och deras möjligheter att uppnå miljömålen.
- Genomgångar och resultat sammanställs i en rapport som syftar framåt och ger förslag på åtgärder och insatser för att nå de miljömål som berör kulturmiljö och kulturarv. Rapporten ska integreras i det regionala kulturmiljöprogrammet.

1.3 Prioriterat miljömål - God bebyggd miljö

Städer, tätorter och annan bebyggd miljö ska utgöra en god och hälsosam livsmiljö samt medverka till en god regional och global miljö. Natur- och kulturvärden ska tas till vara och utvecklas. Byggnader och anläggningar ska lokaliseras och utformas på ett miljöanpassat sätt och så att en långsiktigt god hushållning med mark, vatten och andra resurser främjas.

Fig. 1. Högsjö, Grävgårdarna, en rad med välbevarade arbetarbostäder från 1920-30- talet.

Flera av de preciseringar som hör till detta miljömål tydliggör att kulturhistoriska värden och kulturmiljöer ska tas tillvara, vårdas och utvecklas och att bebyggelsestrukturen och samhällsplaneringen ska vara långsiktigt hållbar. Miljökvalitetsmålet innebär bland annat att det kulturella, historiska och arkitektoniska arvet i form av byggnader och bebyggelsemiljöer samt platser och landskap med särskilda värden värnas och utvecklas.

Både landsbygden och länets städer utsätts för högt bebyggelsetryck på grund av närheten till Stockholm. Avstyckningar för ny bebyggelse placeras inte sällan i känsliga kulturmiljöer och äldre gårdar och industrimiljöer omvandlas för andra verksamheter. Merparten av landsbygdens värdefulla kulturmiljöer saknar planläggning enligt PBL. Det är viktigt att de kulturhistoriska miljöerna brukas och utvecklas på ett bra sätt i framtiden. Att planera för en hållbar utveckling ställer inte bara nya krav på planering utan innebär också nya möjligheter. I detta sammanhang är miljökvalitetsmålet ”God bebyggd miljö” prioriterat.

2. Miljömålen och kulturmiljösektorn

Flertalet miljökvalitetsmål kan relateras till kulturmiljön och berör därmed arbetet inom kulturmiljövården. Detta gäller även omvänt; *kulturmiljön har generellt en betydande och positiv inverkan på miljön och medverkar därför till att miljömålen kan uppnås.*

Miljömål med störst betydelse för kulturmiljön är de som berör bebyggelsemiljöer, olika typer av landskap, hav, sjöar och vattendrag. Kulturmiljöer bidrar till vår upplevelse av en god och attraktiv livsmiljö. Att ta tillvara och utveckla landets och länens kulturhistoriska värden är en mycket angelägen uppgift. Det handlar om att vårda och skydda alltifrån fornlämningar och kulturlandskap till värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer.

Kulturmiljövårdens uppdrag och åtaganden är till stor del förenliga med miljömålen, och i detta sammanhang ska kulturarvet betraktas som en resurs. Arbetet med kulturmiljövården inom miljömålsarbetet överlappar gränserna mellan olika miljökvalitetsmål.

Till varje miljökvalitetsmål hör preciseringar, etappmål och indikatorer. Här återges de nationella miljökvalitetsmål som är av betydelse för kulturarvet och kulturmiljön i Södermanland. Miljömålen diskuteras vidare i avsnitt för respektive miljömål.

Miljökvalitetsmål
3. Bara naturlig försurning <i>De försurande effekterna av nedfall och markanvändning ska underskrida gränsen för vad mark och vatten tål. Nedfallet av försurande ämnen ska heller inte öka korrosionshastigheten i markförlagda tekniska material, vattenledningssystem, arkeologiska föremål och hållristningar.</i>
8. Levande sjöar och vattendrag <i>Sjöar och vattendrag ska vara ekologiskt hållbara och deras variationsrika livsmiljöer ska bevaras. Naturlig produktionsförmåga, biologisk mångfald, kulturmiljövärden samt landskapets ekologiska och vattenhushållande funktion ska bevaras, samtidigt som förutsättningar för friluftsliv värnas.</i>
10. Hav i balans samt levande kust och skärgård <i>Västerhavet och Östersjön ska ha en långsiktigt hållbar produktionsförmåga och den biologiska mångfalden ska bevaras.. Kust och skärgård ska ha en hög grad av biologisk mångfald, upplevelsevärden samt natur- och kulturvärden. Näringar, rekreation och annat nyttjande av hav, kust och skärgård ska bedrivas så att en hållbar utveckling främjas. Särskilt värdefulla områden ska skyddas mot ingrepp och andra störningar.</i>
11. Myllrande våtmarker <i>Våtmarkernas ekologiska och vattenhushållande funktion i landskapet ska bibehållas och värdefulla våtmarker bevaras för framtiden.</i>
12. Levande skogar <i>Skogens och skogsmarkens värde för biologisk produktion ska skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden bevaras samt kulturmiljövärden och sociala värden värnas.</i>
13. Ett rikt odlingslandskap <i>Odlingslandskapets och jordbruksmarkens värde för biologisk produktion och livsmedelsproduktion ska skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden och kulturmiljövärdena bevaras och stärks.</i>
15. God bebyggd miljö <i>Städer, tätorter och annan bebyggd miljö ska utgöra en god och hälsosam livsmiljö samt medverka till en god regional och global miljö. Natur- och kulturvärden ska tas till vara och utvecklas. Byggnader och anläggningar ska lokaliseras och utformas på ett miljöanpassat sätt och så att en långsiktigt god hushållning med mark, vatten och andra resurser främjas.</i>

3. Parter i miljömålsarbetet

För att integrera miljömålen i kulturmiljöarbetet behövs flera olika insatser. Det behövs uppföljning, riktade åtgärder, bättre samverkan och kanske nya förhållningssätt. Dessa aspekter har behandlats i många olika sammanhang, t.ex. i strategier, rapporter och uppföljningar från statliga myndigheter som Riksantikvarieämbetet, länsstyrelsen och i kommunala program.

Viktiga utgångspunkter för att uppnå miljökvalitetsmålen i förhållande till kulturarv och kulturmiljö är de lagar som är av betydelse för kulturmiljösektorn. Till det kommer de ”aktörer” som på olika sätt arbetar med kulturarv och kulturmiljö.

3.1 Lagrum

För arbetet med kulturarv och kulturmiljö och deras samverkan med miljömålsarbetet är de viktigaste lagarna Kulturminneslagen, Miljöbalken och Plan och Bygglagen. Det finns därför anledning att kort påminna om deras huvuddrag.

Kulturminneslagen (KML)

Kulturminneslagen är den centrala lagen för kulturarvet och kulturmiljövården. Portalparagrafen lyder, 1 kap. 1§ KML:

”Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö.

Ansaret för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete skall se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas.”

Kulturminneslagen omfattar regler för ortnamn, fornlämningar, byggnadsminnen och kyrkliga kulturminnen.

Miljöbalken (MB)

Miljöbalken är den centrala lagen för vår gemensamma miljö och portalparagrafen lyder, 1 kap. 1§ MB:

”Bestämmelserna i denna balk syftar till att främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö. En sådan utveckling bygger på insikten att naturen har ett skyddsvärde och att människans rätt att förändra och bruka naturen är förenad med ett ansvar för att förvalta naturen väl.”

I 1 kap. § 1 framhålls även att värdefulla natur- och kulturmiljöer ska skyddas och vårdas.

Vid sidan om grundläggande bestämmelser för hushållning med mark- och vattenområden lyfter MB även fram särskilda bestämmelser för vissa områden, det som är riksintresseområden för kulturmiljövården, naturvården och friluftslivet som återfinns i 3e och 4e kap. i MB. Hit hör de ca 1700 områden som är av riksintresse för kulturmiljövården.

Plan- och bygglagen (PBL)

Plan- och bygglagen reglerar användning och utveckling av mark- och vattenområden samt den bebyggda miljön. Här är det kommunerna som ansvarar för kulturmiljöfrågor genom tillämpning av PBL. Lagen reglerar översiktplan i 3 kap, detaljplan och områdesbestämmelser i 4 och 5 kap. De är planinstrument där kulturmiljön ingår som en viktig del. Det är t.ex. i översiktplanen som riksintresseområden för kulturmiljövården ska tillgodoseas, 3 kap. 4§. I kapitel 5 och 6 behandlas detaljplaner och områdesbestämmelser.

PBL anger också att ny bebyggelse och byggnadsverk ska utformas med hänsyn till ”stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärdena på platsen och intresset av en god helhetsverkan”, 2 kap. 6§. I kapitel 8 behandlas krav på byggnadsverk, tomt och allmänna platser. Här finns de paragrafer som är av särskild betydelse för kulturhistorisk bebyggelse. Här anges att:

13 § En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

14 § Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.

17 § Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

Tillsammans utgör dessa lagar viktiga regelverk för att uppfylla miljö kvalitetsmålen. För det prioriterade miljömålet ”God bebyggd miljö” är tillämpningen av PBL av särskilt stor betydelse.

3.2 Aktörer

Riksantikvarieämbetet (RAÄ)

Riksantikvarieämbetet är en av de myndigheter som har riksdagens uppdrag att delta i arbetet med att uppnå målet om långsiktigt hållbar god livsmiljö. I detta arbete har RAÄ ett övergripande ansvar för kulturmiljö. Riksantikvarieämbetet:

- deltar i strategisk miljöövervakning
- bidrar till att utveckla indikatorer för kulturmiljön inom miljömålsarbetet
- deltar i uppföljningen av miljömålen
- ska stödja och vägleda länsstyrelserna som samordnar det regionala miljömålsarbetet
- ska också bistå andra myndigheter i deras arbete med kulturmiljön.

RAÄ medverkar i uppföljningen av systemet för miljömål genom deltagande i den årliga uppföljningen av miljö kvalitetsmålen som avrapporteras i de Facto-serien samt att vart fjärde år delta i den fördjupade utvärderingen av miljömålsarbetet.

Riksantikvarieämbetet har överlämnat en övergripande miljömålsstrategi med tillhörande delstrategier för landskap och för bebyggelse. De innehåller en utvecklad syn på kulturmiljöfrågornas del i miljömålsarbetet.

Eftersom kulturmiljöaspekten finns i flertalet av miljömålen är det viktigt med gemensamma och övergripande utgångspunkter för att nå de mål som kulturmiljön berörs av. En helhetssyn samt en bättre tvärsektoriell samordning för förvaltningen av de olika verksamheterna som påverkar kulturmiljön behövs.

Riksantikvarieämbetets strategi för landskap eftersträvar en helhetssyn på miljöns historiska dimension generellt och på att integrera kulturmiljövård i areella näringar och andra processer som inverkar på markanvändning.

Riksantikvarieämbetets strategi för bebyggelse betonar den bebyggda miljöns betydelse för en hållbar samhällsutveckling. För att bevara, utveckla och bruka den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen behövs bland annat ökad kunskap och användbara argument som lyfter fram det historiska och humanistiska perspektivet för inblandade aktörer. Andra förutsättningar är en förnyelse av dagens verktyg samt en ökad kompetens i de processer som rör den byggda miljön.

Länsstyrelsen

Länsstyrelsens uppgift är att samordna det regionala arbetet för att uppnå de svenska miljömålen.

Länsstyrelsen ska i bred förankring utveckla regionala åtgärdsprogram för att nå miljö kvalitetsmålen. Sedan 2008 är arbetet med målen i Södermanland prioriterade utifrån fyra åtgärdsområden: Klimat och energi, Hav och övergödning, Biologisk mångfald samt Landskap och kulturmiljövärden. Bland annat pågår det åtgärdsarbeten som "Genomförandestrategi för landsbygdsprogrammet" och "Miljösamverkan Sörmland". Ett avslutat projekt som hade Östersjön i fokus avslutades med rapporten "Södermanlands havsmiljö". I denna rapport ingår delvis kulturmiljön som en del av att få landsbygden och kustmiljön levande. Merparten av det regionala arbetet har haft fokus på vatten och naturmiljörelaterade miljömål.

Ett gemensamt projekt för hela länsstyrelsen i Södermanland har varit att ta fram en "Landskapsstrategi" med anledning av länsstyrelsens ansvar för en rad verksamheter som berör och påverkar landskapet, t.ex. jordbruk, natur- och miljövard samt inom kulturmiljöområdet. Till det kommer att länsstyrelsen tillsammans med kommunerna har ett stort ansvar för den långsiktiga, fysiska planeringen.

Fig. 2. Åsa gravfält på Ytterselö har stor betydelse för landskapsbilden.

Med stöd i Europeiska Landskapskonventionen, ELC, som lyfter fram en helhetssyn och allas lika rätt till vårt gemensamma landskap har länsstyrelsen tagit fram en fristående handlingsplan till landskapsstrategin som ska vara utgångspunkt för det fortsatta arbetet med en hållbar utveckling av landskapet.

Landskapsstrategin lyfter fram hållbar urban utveckling, vilket innebär att länsstyrelsen ska verka för att ny bebyggelse huvudsakligen planeras i anslutning till befintliga tätorter så att en hållbar struktur gynnas. Här lyfts fyra områden fram som särskilt viktiga att stärka och samordna:

- A. Eskilstuna – Torshälla
- B. Strängnäs – Mariefred
- C. Trosa - Vagnhärad – Gnesta
- D. Nyköping – Oxelösund

Landskapsstrategin har också resulterat i att insatser förstärks och samordnas i områden med speciellt värdefulla landskap. Här ska länsstyrelsen verka för att landskapet förvaltas, brukas och utvecklas hållbart. Områden där insatserna ska förstärkas är:

- 1. Sundbyholm - Kafjärden - Lindholm - Sörfjärden - Tynnelsö – Selaön
- 2. Tåkenön - Julita - Österåker – Viksätter
- 3. Båven - Likstammen - Dunkern - Misteln - Lid – Runtuna
- 4. Marvikarna - Klämningen - Gåsinge -Dillnäs – Åker
- 5. Eriksberg - Forssjö - Strångsjö - Näsnaren – Sörgölet
- 6. Kiladalen – Kolmården
- 7. Tunabergshalvön
- 8. Kust och Skärgård, Nyköping - Oxelösund – Trosa

Landskapsstrategin innebär att utpekade urbana miljöer och värdefulla landskap ska prioriteras i länsstyrelsens arbete. Det skulle kunna innebära att ärenden för dessa områden får förtur, att de handläggs på ett bredare och mer utförligt sätt.

Landskapsstrategin är ett viktigt huvuddokument som ska vara vägledande för länsstyrelsens fortsatta arbete inom samtliga sektorer och ha stor betydelse för arbetet med miljö kvalitetsmålen.

Kommunerna

Kommunerna har en viktig uppgift i arbetet med miljö kvalitetsmålen. Det är de som har möjlighet att integrera miljömålen i den kommunala fysiska planeringen vilket kan leda till att miljömålen får ett större genomslag och omsätts i praktiken. Kommunerna ska beakta miljömålen i sin planering och kontinuerliga handläggning, med hänsyn till PBL och MB. Det finns dock inte något formaliserat regelverk för kommunernas miljömålsarbete. Det är vanligt att kommunerna har samarbete med länsstyrelserna kring miljömålen. I en del kommuner har man formulerat egna kommunala miljömål

Den kommunala översiktplanen är ett viktigt instrument för att skapa en helhetssyn i planeringen. Den ska också påverka utvecklingen i riktning mot ökad hållbarhet. För att integrera de delar som ingår i miljömålen i de kommunala översiktsplanerna krävs ett tillfredställande kunskapsunderlag samt att förarbeten till planerna redovisar tyd-

liga avgränsningar och beskrivningar. I nyligen antagna översiktplaner är det brukligt att miljömålen behandlas i en konsekvensbeskrivning eller en MKB.

När de kulturhistoriska och estetiska värdena är identifierade, redovisade och avgränsade i ÖP ska planens intentioner säkerställas så att värdena regleras och säkras med hjälp av bl a fördjupade översiktsplaner, detaljplaner och områdesbestämmelser.

Genom långsiktigt arbete har kommunerna stora möjligheter att driva ett framgångsrikt miljö kvalitetsarbete. I kommunernas planarbeten förekommer en rad olika insatser som är av stor betydelse för att uppnå miljömålen. Exempel på detta kan vara strategier och målsättningar för hur kulturhistoriska och estetiska värden bevaras och utvecklas. Det kan även vara formella regleringar i detaljplaner som medger ett långsiktigt skydd av värdefulla miljöer och byggnader.

Medborgarna och andra aktörer, som arbetar med markexploateringar, fritids- och byggverksamhet, jordbruk etc. medverkar på olika sätt, medvetet och omedvetet till att miljömålen kan uppnås. Det finns ett stort intresse av de aspekter som avser kulturarv och kulturmiljö. Här är det viktigt att t.ex. med stöd i kommunernas strategier och planer samt länsstyrelsens landskapsstrategi finns stöd för ökad medvetenhet och delaktighet i att arbeta mot att uppnå miljömålen. Metoderna för att arbeta med miljömål kan se olika ut, ett ex. är att företag tar fram miljöpolicy och att de blir miljöcertifierade, ett annat ex. kan vara olika former av ekoturism. På olika sätt kan dessa insatser bidra positivt till förbättra kulturmiljön och uppnå miljömålen.

4. Nationella underlag för kulturmiljövården

På nationell nivå finns flera olika typer av utpekade lagskyddade områden, lämningar och objekt som avser eller är av direkt betydelse för kulturarvet och kulturmiljön och därmed för möjligheterna att arbeta med miljö kvalitetsmålen.

Inom ramen för Miljöbalken är det möjligt att peka ut områden som är av nationellt intresse i olika avseenden, s.k. riksintresseområden. De riksintresseområden som är av betydelse för kulturarvet och kulturmiljön är ”riksintresseområden för kulturmiljövården”, men även riksintresseområden för naturvården, Natura 2000, riksintresseområden för friluftslivet, riksintresseområden för det rörliga friluftslivet och riksintresse med geografiska bestämmelser - högexploaterad kust.

Inom ramen för Kulturminneslagen (KML) skyddas fornlämningar, kyrkor och värdefulla byggnader. Fornlämningarna är registrerade i Fornsök, ett fornminnesregistret vid Riksantikvarieämbetet. I Södermanland finns ca 14000 fornlämningar. Enligt KML är det möjligt att peka ut byggnadsminnen. I Södermanland finns idag 55 s.k. enskilda byggnadsminnen enligt 3 kap. KML och 15 statliga byggnadsminnen enligt förordningen om statliga byggnadsminnen. Många fornlämningar och byggnadsminnen ligger inom riksintresseområden och utgör där viktiga delar av områdenas värden. I denna del är det fornlämningar och riksintresseområden som presenteras.

Byggnadsminnen och kyrkor berörs i avsnittet om ”God bebyggd miljö”.

4.1 Fornlämningar

I 2 kap. KML (Kulturminneslagen) anges regelverket kring fornlämningar. I Södermanland finns ett stort antal registrerade fornlämningar som daterar sig från äldsta stenålder fram till de senaste århundradena. Fornlämningarna speglar en rad olika uttryck i äldre samhällen, från vardag på boplatser till riter, gravläggningar men även makt, ekonomi och kommunikation. De registrerade fornlämningarna är tillgängliga genom Fornsök vid RAÄ och ingår ofta som viktiga delar i värdefulla kulturhistoriska miljöer. I flera fall är det den specifika fornlämningsmiljön som ligger till grund för ett utpekande av riksintresseområde för kulturmiljövården.

Många fornlämningar kan kopplas mer eller mindre direkt till miljömålen, t.ex. fyndmaterial som försämrats kan kopplas till miljömålet ”Bara naturlig försurning”. Andra lämningar såsom röjningsrösen och fossil åker kan användas som indikatorer i förhållande till ”Ett rikt odlingslandskap”. Fornlämningarna belyses vidare i samband med de olika miljömålen.

Fig. 3. Östra Sjöborge, på Ytterselö är ett högrävfält som ligger mitt i bebyggelsen och som bidrar till platsens identitet.

4.2 Riksintresseområden av olika slag

I 3 och 4 kap. MB (miljöbalken) regleras bestämmelser för hushållning med mark- och vattenområden. Utgångspunkten är att områden ska användas för det ändamål som de är mest lämpade för.

Enligt 3 kap. MB har *centrala myndigheter* (länsstyrelser tillsammans med bl.a. NV och RAÄ) ansvar för att besluta om vilka områden som är riksintressanta inom sina

respektive ansvarsområden. De riksintressanta miljöerna kan representera såväl värdefulla områden av bevarandebetsintresse t.ex. för naturvärden, kulturmiljövärden och friluftslivet som områden vilka representerar nyttjandebetsintressen, t.ex. energiproduktion, vattenförsörjning, naturresurser och totalförsvaret. *Riksintresseområden ska skyddas mot åtgärder som innebär påtaglig skada* på deras värde eller möjligheterna att använda dem för avsett ändamål.

I 4 kap. MB har riksdagen angivit vissa områden i landet som är av riksintresse i sin helhet med hänsyn till de natur- och kulturvärden som de representerar. I 4 kap. 2 § lyfts riksintresseområden för rörligt friluftsliv som tar hänsyn till turism och friluftsliv. (Kustområdena och skärgårdarna i Södermanland och Uppland från Oxelösund till Herräng och Singö.) I 4 kap. 4 § lyfts riksintresseområden för högexploaterad kust fram, inom vilka fritidsbebyggelse endast får ske som komplettering till befintlig bebyggelse. (Detta gäller bl.a. inom kustområdet och skärgården från Arkösund till Forsmark.)

Syftet med bestämmelserna är att hävda nationella intressen i den fysiska planeringen 2 kap. 1 § PBL, d.v.s. att skydda mark- och vattenområden som rymmer resurser, värden eller företeelser som är särskilt betydelsefulla i ett nationellt perspektiv.

Rollfördelning	
<i>Riksdagen</i> anger riksintresseområden med hänsyn till friluftsliv, natur- och kulturvärden – enligt 4 kap. MB	<i>Centrala myndigheter</i> (länsstyrelserna, Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet) pekar ut och beslutar om riksintressen – enligt 3 kap. MB
<i>Kommunerna</i> anger hur riksintresseområdenas värden säkerställs i översiktsplanen – 3 kap. 4 § PBL	

Ett mer utvecklat skydd av riksintresseområden kan uppnås genom detaljplaner eller områdesbestämmelser (PBL) om vilka kommunerna beslutar. Här kan nämnas att för riket i helhet år 2006 så saknade 85 % av riksintressen för kulturmiljövärden reglering eller skydd genom detaljplan eller områdesbestämmelser. (*Kulturhistorisk värdefull bebyggelse*, Boverket 2007)

I Södermanland berörs ca 17 % av ytorna inom riksintresseområdena av detaljplan eller områdesbestämmelse.

Riksintresseområdena är viktiga instrument för att tillgodose skilda intressen i den fysiska planeringen som tillvaratar värden och helheten i landskapet. Vid konflikt mellan motstående riksintressen gäller att det intresse eller ändamål som bäst gynnar en långsiktig hushållning med mark, vatten eller den fysiska miljön ska ges företräde.

För riksintresseområden gäller:

- De ska skyddas från åtgärder som påtagligt skadar de värden som konstituerar riksintresset (3 kap. 6 § MB).
- Värdena i riksintressen ska säkras vid planläggning (3 kap. 4 § PBL).
- De ska följas upp i översiktsplanen där kommunen även redogör för hur värdena säkerställs (3 kap. 5 § PBL).
- Länsstyrelsen granskar att detaljplaner och områdesbestämmelser tillgodoser riksintresset.

- Om en plan resulterar i påtaglig skada ska länsstyrelsen upphäva planen (11 kap. 11 § PBL).
- Regeringen kan förelägga kommunerna att anta, häva eller ändra en detaljplan eller områdesbestämmelse.

4.3 Riksintresseområden för kulturmiljövården (RIK), enligt 3 kap. 6 § MB

För arbetet med miljö kvalitetsmålen är riksintresseområden av stor betydelse. Kulturmiljövårdens riksintresseområden i Södermanland är viktiga för arbetet med att uppfylla miljömålen.

I Södermanland finns idag 59 riksintresseområden för kulturmiljövården enligt beslut fattat av Riksantikvarieämbetet, RAÄ, 1996-08-27. I RAÄ:s beslut beskrivs de kortfattat med en text som anger motiv och uttryck för motivet. I *Sörmlandsbygden 1988, del 1 och 2*, som alltjämt fungerar som länets kulturminnesvårdsprogram, återfinns mer utförliga beskrivningar av de riksintressanta och regionalt intressanta områdena. Denna skrift anger dock inte vilka som är av riksintresse. Beskrivningarna är mycket utförliga och utgör en god utgångspunkt för förståelsen av områdenas värden. Merparten av beskrivningarna är också fortfarande aktuella, med undantag av stadsmiljöerna. De senaste åren har det pågått ett arbete med att uppdatera riksintresseområden för kulturmiljövården i Södermanland. De tidigare korta motiveringarna har kompletterats med tydliga värdebeskrivningar. De reviderade texterna kommer att beslutas av Riksantikvarieämbetet under 2013.

Ansvar för att riksintresseområden för kulturmiljövården integreras och används i den fysiska planeringen ligger hos länsstyrelsen. Det är också länsstyrelsens som ska bevaka att de skyddas mot åtgärder som innebär påtaglig skada.

Bärande inslag i RIK är bebyggelse, dess struktur och utformning, andra byggnadsverk, markanvändning och fornlämningar. Mer eller mindre outtalat ingår även landskapsbilden som en bärande del. Med få undantag präglas de av att de är områden som alltjämt är bebodda. I RIK ingår en rad objekt och miljöer som är skyddade enligt KML, dvs. byggnadsminnen, kyrkor och fornlämningar. Det är därför inte ovanligt att dessa "kulturhistoriska miljöer" snarare kompletterar eller ligger kant i kant med riksintressanta områden för naturvård och friluftsliv som har en generell prägel av att utgöra obebodda eller "örörda" områden, som skogs- och vattenområden.

I Södermanland utgör alla städer med undantag av Flen riksintresseområde för kulturmiljövården. De har lyfts fram för att de representerar olika stadsmiljöer med olika funktion och framväxt. Som exempel kan nämnas Nyköping - den reglerade 1600-talsstaden med dess medeltida rötter, Strängnäs - stiftsstad och regementsstad och Gnesta - en järnvägsknutpunkt.

Riksintressen för kulturmiljövården återfinns i följande kommuner:

- Eskilstuna - 13 st (2 stadsmiljöer)
- Flen - 11 st (1 stadsmiljö)
- Gnesta - 4 st (1 stadsmiljö)

- Katrineholm – 6 st (1 stadsmiljö)
- Nyköping – 12 st (1 stadsmiljö)
- Strängnäs – 8 st (2 stadsmiljöer)
- Trosa – 3 st (1 stadsmiljö)
- Vingåker – 2 st

De kan även karaktäriseras efter innehåll i motivtexten enligt beslutet från 1996. Bland RIK innehåller 15 riksintresseområden mer än en typmiljö, varför summan av typmiljöer överstiger summan av riksintresseområden. De fördelar sig på följande typmiljöer:

- Herrgårdsmiljö – 26 st (varav 6 benämns slott i RAÄs beslut från år 1996)
- Odlingslandskap – 14 st
- Centralbygd – 8 st
- Fornlämningsmiljö – 8 st
- Stadsmiljö – 9 st
- Kommunikationsmiljö – 4 st (1kanal, 1 förhistorisk farled, 2 vägmiljöer)
- Bruksmiljö – 4 st
- Bymiljö – 2 st
- Kyrkby – 1 st
- Sjukhus – 1 st
- Skärgårdsmiljö – 1 st

Riksintressen för kulturmiljövården och miljö kvalitetsmålen

Karaktäriseringen av riksintresseområden för kulturmiljövården, RIK, i typmiljöer visar att de omfattar en rad olika kulturmiljöer. Miljöerna representerar kulturhistoriska värden som lyfts fram som angelägna inom miljömålen. Genom att aktivt nyttja RIK som underlag i handläggning och se dem som en resurs i den fysiska planeringen kan man bidra till att bättre uppfylla miljömålen.

Fig. 4. Runristningar vid Aspa Löt i Ludgo socken. Här omnämns Sverige för första gången "....raskast i Svithjod". Runstenar är de äldsta skriftliga dokumenten i Sverige och de påverkas negativt av försurningen.

De lyfter fram enskilda objekt såväl som funktioner och samband. De omfattar kulturhistoriska miljöer invid sjöar och vattendrag, i skärgården, våtmarker, kulturmiljöer och fornlämningar i skogen, agrara miljöer med en stor variation av formelement och bebyggelsemiljöer av skiftande karaktär.

Samtliga riksintresseområden för kulturmiljövården är av relevans för miljömålen och då främst för de miljömål till vilka det knutits preciseringar som berör kulturarv och kulturmiljö. Genom att se riksintresseområden för kulturmiljövården som en resurs är det möjligt att bidra till att uppfylla följande miljökvalitetsmål: 3. Bara naturlig försurning, 8. Levande sjöar och vattendrag, 10. Hav i balans samt levande kust och skärgård, 11. Myllrande våtmarker, 12. Levande skogar, 13. Ett rikt odlingslandskap och 15. God bebyggd miljö.

Insatser för att se riksintresseområden för kulturmiljövården som en resurs

När det gäller riksintresseområden för kulturmiljövården finns det flera möjligheter till öka deras användbarhet och genomslag i planeringssammanhang. Den tidigare värdetexten från Riksantikvarieämbetet som omfattar ”motiv” och ”uttryck för riksintresset” har i flera fall varit svåra att ta till sig då de upplevts som mycket knapphändiga. Utöver ett motiv som anger vilken sorts miljö det rör sig om har det efterfrågats beskrivningar som mer tydligt lyfter fram vad som är viktigt. Det har också efterfrågats en tydlig koppling mellan värden och gränsdragningen så att den blir mer begriplig. Den revidering av riksintresseområden för kulturmiljövården som är under färdigställande i Södermanland kommer att bidra till att tidigare svårförståeliga beskrivningar blir lättare att ta till sig.

Ett nästa led i arbetet med riksintresseområden är att identifiera och diskutera nya typer av riksintresseområden som representerar moderna kulturmiljöer och som fångar upp dagens syn på kulturarvet.

Ett steg i att arbeta med RIK och deras relevans för att uppnå miljömålen kan vara att arbeta med riktade indikatorer verksamma för olika typer av kulturmiljöer. Sådana riktade indikatorer skulle även kunna nyttjas som checklistor när en viss miljö berörs av planläggning. Här kan man tänka sig att utveckla en ”indikatorguide” för respektive typmiljö. Kanske skulle det kunna se så här:

Herrgårdsmiljö: corps de logi – klassning, ekonomibyggnader i bruk, arbetarbostad, arrendegårdar med parstuga, torp med enkelstuga och komplementbyggnad, antal alléer och deras längd, markområde med relikta formelement, avhysta bytomter med resp. utan gravfält, vattenberoende industriell verksamhet... etc.

Centralbygd: ortnamnsskick, kyrkomiljö, stora vikingatida gravfält, vägar med runstenar...etc.

På kommunal nivå finns det stora möjligheter att arbeta aktivt med att integrera och beskriva hur riksintresseområdets värden ska tillgodose. PBLs detaljplaner och områdesbestämmelser är utmärkta instrument för att utveckla och tillvarata kulturhistoriska värden. Detaljplaner och områdesbestämmelser borde kunna nyttjas proaktivt för att peka ut intentioner och strategier för riksintresseområden.

Ett annat sätt att arbeta för att uppfylla miljömålen via riksintresseområden, RIK, är att bestämma en "lägsta nivå" att uppfylla vid förändringar inom ett RIK. Ett förhållningssätt är att använda sig av den ambitionsnivå som gällde inom Båvenplanen från 1995, vilken behandlats i en aktualitetsanalys under 2011. Det skulle kunna formuleras på följande sätt: RIK-programmet ska syfta till att bevara och utveckla RIK med dess unika kvaliteter så att det skapas goda förutsättningar för en levande landsbygd.

Inom detta område ska:

- Eventuell ny bebyggelse läggs invid befintliga större bebyggelsesamlingar, dvs. ny enstaka helårsbostad får komma till stand i form av komplettering till befintlig bebyggelse om platsen bedöms lämplig.
- Nya byggnader skall färgsättas och utformas enligt lokal byggnadstradition.
- Ny bebyggelse utanför befintlig bebyggelse kan endast tillåtas om den behövs för jord- eller skogsbruk, som komplettering till befintlig bebyggelsegrupp, ny verksamhet inom service eller ekoturism.
- Mycket stor vikt skall läggas vid lokalisering och utformning. Levande bygd är en förutsättning för bevarandet av natur- och kulturvärdena.
- Bebyggelsestrukturen med få sentida inslag är ett av de värdefulla grunddragen.
** exempel till stora delar från Båvenplanen.*

I detta sammanhang är det också viktigt att fråga sig om miljömålen kan utvecklas så att de bättre tillgodoser värden inom riksintresseområden för kulturmiljövården. Ett steg i riktningen mot att uppfylla miljömålen är att sätta upp regionala etappmål eller preciseringsringar som integrerar RIK.

Ett tänkbart etappmål skulle kunna vara: "År 2015 ska 50 % av de RIK som berörs av detaljplan ha en fördjupad Riksintresseområdesbeskrivning.

4.4 Riksintresseområde för naturvården (RIN), enligt 3 kap. 6 § MB

I Södermanlands län finns det 80 riksintresseområden för naturvården enligt 3 kap. 6 § MB beslutade 2000-02-07 av Naturvårdsverket. De har stor betydelse för möjligheterna att uppfylla miljömålen.

Till varje område hör ett registerblad som beskriver områdets värden utförligt och förutsättningar för värdenas bevarande. De finns även att tillgå som en shp-fil i länsstyrelsens GIS-databas. Innehållsmässigt domineras de av skogs- och vattenområden. Gemensamt för dem är att bebyggelseinslaget är begränsat och att områdena ofta avser mark som förefaller orörd till sin karaktär. Den sammantagna bilden är att merparten av riksintresseområden för naturvården inte sammanfaller med kulturmiljövårdens områden. I det fall naturvårdens områden ligger helt inom ett RIK är det ofta fråga om arealmässigt mycket små områden.

I tre fall sammanfaller RIK med RIN i så hög grad att intressena bör kunna användas för att stärka värdena och skyddet av områdena. Dessa tre områden är Halla-Stigtomta, Båven-området och Ringsö-Hartsö. Merparten av länets RIN och RIK ligger dock snarare kant i kant med varandra vilket skulle kunna få till följd att de kommer i konflikt med varandra, det skulle kunna handla om att låta en exploatering beröra antingen ett RIK eller ett RIN. Vid en jämförelse mellan RIN och regionala

kulturmiljöområden finner man några områden där intressena bör kunna samverka. Det gäller i synnerhet för Båvenområdet, Tockenön och Ringsö-Hartsö-området.

Här utgör landskapsstrategin ett viktigt dokument genom att se till större helheter i det Sörmländska landskapet och lyfta fram åtta värdefulla landskapsområden vilka kommer att prioriteras i det regionala arbetet. Arbetet med landskapsstrategin har be-lyst i avsnittet om länsstyrelsen som aktör. Gemensamt för de värdefulla områdena är att de omfattar såväl riksintresseområden för kulturmiljövården, naturvården, friluftslivet och Natura 2000 som regionala kulturmiljöer, m.m. Landskapsstrategin verkar för att hålla samman värdefulla helhetsmiljöer och bidrar till att knyta ihop de natur- och kulturmiljöer som ligger kant i kant med varandra.

Landskapsstrategins prioriterade, värdefulla områdena är:

1. Sundbyholm - Kafjärden - Lindholm - Sörfjärden - Tynnelsö – Selaön
2. Tåkenön - Julita - Österåker – Viksätter
3. Båven - Likstammen - Dunkern - Misteln - Lid – Runtuna
4. Marvikarna - Klämningen - Gåsinge -Dillnäs – Åker
5. Eriksberg - Forssjö - Strångsjö - Näsnaren – Sörgölet
6. Kiladalen – Kolmården
7. Tunabergshalvön
8. Kust och Skärgård, Nyköping - Oxelösund - Trosa

4.5 Natura 2000, riksintresse enligt 3 kap. 8 § MB

I Södermanlands län finns det 198 Natura 2000-områden enligt 3 kap. 8 § MB beslutade av Naturvårdsverket. Natura 2000 områden är viktiga för möjligheterna att uppfylla flera av de miljö kvalitetsmål som även omfattar kulturhistoriska miljöer.

Merparten utgår från tidigare utvalda naturreservat och kan ses som ett mer utvecklat och stärkt skydd för dessa områden. De syftar ofta till att skydda ett specifikt växt och djurliv, s.k. biotop- och habitatsskydd. De är ofta små till ytan och består av renodlade naturområden. Merparten av dem berör inte bebyggda områden utan avser våtmarker, vattenytor eller partier i hagmark och skogsmark.

Med undantag av Nynäs och Tullgarnsområdet avser de arealmässigt stora Natura 2000 renodlade vattenmiljöer i inlandet och vid kusten. Vattenmiljöerna i inlandet begränsar sig ofta till strandkanten och omfattar således inte bebyggelse. Kust och havsområden vid Mälaren och Östersjön omfattar däremot bebyggelseområden. N2000 sammanfaller i regel inte med RIK och regionala kulturmiljöer, snarare uppträder de kant i kant med varandra och i de fall N2000 ingår i ett RIK handlar det om mycket begränsade terrängavsnitt.

Båvenområdet utgör ett undantag genom att området som helhet utgör ett riksintresse för såväl kulturmiljövården som naturvården och friluftslivet samt turism. Själva vattenområdet utgör även Riksintresse N2000.

För diskussioner om samverkan mellan RIK och Natura 2000 gäller landskapsstrategin och dess åtta prioriterade värdefulla landskapsområden, se avsnitt om riksintresseområde för naturvården.

4.6 Riksintresseområde för friluftslivet (RIF), enligt 3 kap. 6 § MB

I Södermanland finns 12 riksintressen för friluftslivet enligt 3 kap. 6 § MB beslutade 2000-02-07. Friluftslivets utpekade riksintresseområden kan relateras till ett antal av miljökvalitetsmålen, t.ex. Hav i balans samt levande kust och skärgård.

Hälften av dem avser större vattenområden i Mälaren eller utmed Östersjökusten med stort värde för bl.a. fiske, bad och båtsport. Tre områden, Båven, Nynäs och Sundbyholm är områden som erbjuder rika natur- och kulturupplevelser, med goda möjligheter till bad, fiske och båtsport. Resterande tre områden är vidsträckta skogsområden, historiska utmarksområden, med stor attraktivitet för strövande och blandade kultur- och naturupplevelser med möjligheter till bad, fiske och kanoting.

I flera av RIF ingår kulturhistoriska miljöer som en bärande del i områdets värde. Det är dock mer vanligt att de inte sammanfaller, ofta ligger de kant i kant med varandra eller möjligen överlappar de varandra några hundra meter. I några större områden sammanfaller intressena, det gäller Båvenområdet, Tåkenön, Hjälmare kanal, Ringsö-Hartsö, Tunaberg och Södermanlands kust och skärgård.

För diskussioner om samverkan mellan RIK och riksintresse för friluftslivet är även landskapsstrategin med sina åtta prioriterade värdefulla landskapsområden av stor betydelse, se avsnitt om riksintresseområde för naturvården.

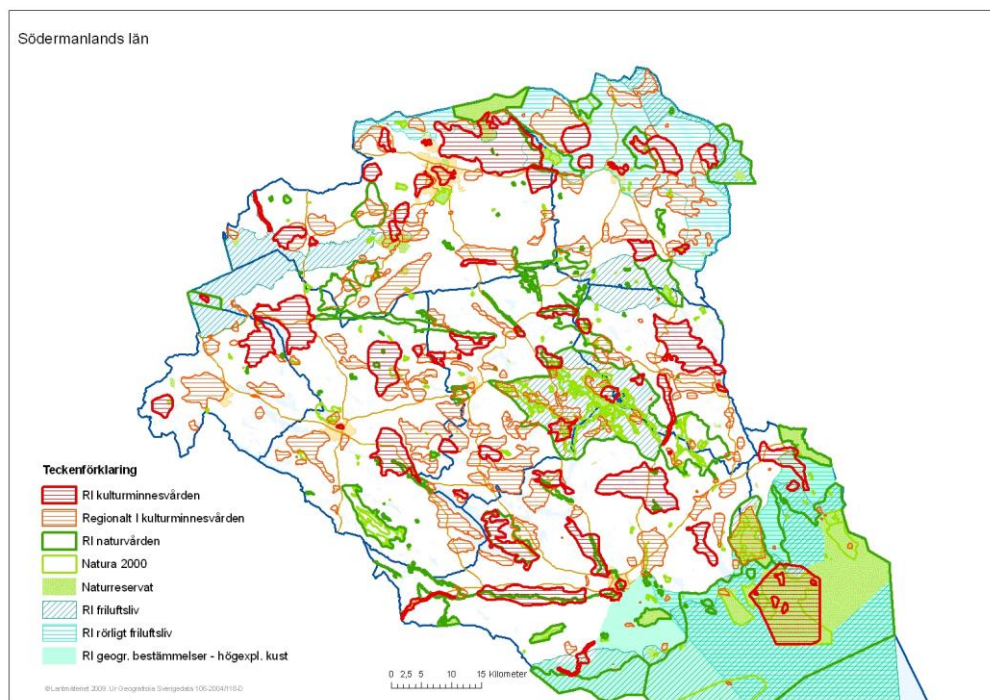

Fig. 5. Karta över Södermanland som visar olika riksintresseområden och i vilken mån de sammanfaller. Kartan visar även regionalt intressanta kulturmiljöområden och naturreservat. De olika områdenas samspel har varit av betydelse för länets landskapsstrategi.

4.7 Riksintresse för det rörliga friluftslivet, enligt 4 kap. 2 § MB

Riksintresse för det rörliga friluftslivet enligt 4 kap. 2 § MB beslutades 1987-07-01. av riksdagen. I denna paragraf anger riksdagen områden som är av riksintresse i sin helhet för det rörliga friluftslivet med hänsyn till turism och friluftsliv. I Södermanland finns det två områden som pekats ut inom detta lagrum. Det är ”Mälaren med öar och strandområden (D:1)” och ”Kustområdet och skärgården (D:2)”. De har direkt bäring på miljömålet Hav i balans samt levande kust och skärgård.

Dessa områden sammanfaller till stora delar med Riksintressen för friluftsliv enligt 3 kap. 6 § MB beslutade 2000-02-07 av Naturvårdsverket. De berör även flera riksintresseområden för kulturmiljövården. De har delvis gemensamma värdekärnor och borde kunna samverka och stärka varandra. Det gäller särskilt RIK och regionala kulturmiljöer i Eskilstuna och Strängnäs kommuner utmed Mälaren samt för intresseområden utmed kusten i Trosa och Nyköpings kommuner. För diskussioner om samverkan mellan RIK och riksintresse för det rörliga friluftslivet gäller även landskapsstrategin och dess åtta prioriterade värdefulla landskapsområden, se avsnitt om riksintresseområde för naturvården.

4.8 Riksintresse med geografiska bestämmelser högexploaterad kust, enligt 4 kap. 4 § MB

Riksintresse för högexploaterad kust enligt 4 kap. 4 § MB beslutades 1987-07-01 av riksdagen. Liksom andra riksintresseområden som berör kustmiljöer är det av stor vikt för miljö kvalitetsmålen. Denna paragraf lyfter fram områden för högexploaterad kust inom vilka fritidsbebyggelse endast får ske som komplement till befintlig bebyggelse. I Södermanland finns ett sådant område benämnt ”Kustzonen” som täcker länets hela Östersjökust, från Näveklarna till Tullgarn.

Detta riksintresse är av betydelse för och berör helt eller delvis flera RIK i Trosa och Nyköpings kommuner. De har gemensamma värdekärnor och kan därför samverka och stärka varandra. Genom de bestämmelser som gäller för dessa riksintressen bör de kunna vara en tillgång och av stort värde i arbetet med att uppfylla miljö kvalitetsmålet God bebyggd miljö, som bl.a. syftar till att bevara och ta hänsyn till kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsemiljöer. Mer betydande områden där intressena sammanfaller är Ringsö-Hartsö och Tunaberg. För diskussioner om samverkan mellan RIK och riksintresse ”högexploaterad kust” gäller även landskapsstrategin med sina prioriterade värdefulla landskapsområden, se avsnitt om riksintresseområde för naturvården.

4.9 Åtgärdsbehov och insatser för övriga riksintressen

Ansvar för att uppfylla de kulturhistoriska intressena inom miljömålen via övriga riksintressen ligger i huvudsak på länsstyrelsens naturvårdsenheten som ansvarar för att tillgodose riksintresseområden för naturvården och friluftslivet. Genom god dialog mellan naturvårdsenheten och kulturmiljövårdsenheten kan kulturmiljövårderna komma till sin rätt.

I de fall riksintresseområden för friluftslivet sammanfaller med riksintresseområden för kulturmiljövården är det angeläget att stödja upprättande av fördjupade översiktsplaner och områdesbestämmelser som tillvaratar dessa riksintressen. Vägledande planbestämmelser kan bidra till att miljömålen uppfylls fortare. Här kan *Båvenplanen - en fördjupade översiktsplan* från 1995 ses som ett föredöme som bidragit till att flera miljömål till stora delar är uppfyllda i detta område. Båvenområdet är av riksintresse för kulturmiljövården, naturvården och friluftslivet. Därtill utgör vattenområdet Natura 2000.

Landskapsstrategin

Som ett led att tillvarata Södermanlands värdefulla natur och kulturmiljöer och främja en fortsatt hållbar utveckling har länsstyrelsen tagit fram en landskapsstrategi. Strategin lyfter fram *områden för hållbar urban utveckling* och *värdefulla landskapsområden* vilka ska prioriteras. Till strategin hör även ett handlingsprogram. Ett aktivt arbete med utgångspunkt i landskapsstrategin bör leda till att fler av miljökvalitetsmålen kan uppnås.

Landskapsstrategin är viktig då den tar ett helhetsgrepp på landskapet och omfamnar såväl riksintresseområden för kulturmiljövården som för naturvården och för friluftslivet. I de utpekade områdena ingår en rad olika värdefulla kultur- och naturmiljöer, t.ex. fornlämningar, regionala kulturmiljöer, värdefulla hagmarker, etc. Ett led i landskapsstrategin är att finna bättre former för samverkan som bl.a. kommer att leda till att allt fler av miljökvalitetsmålen kan uppnås.

Som ett led i landskapsstrategin vore det värdefullt att utveckla och ta fram fördjupade, gemensamma beskrivningar och underlag inom några utvalda områden. Det skulle kunna jämföras med det av länsstyrelsen understödda projektet ”Tätortsnära planeringsunderlag”.

5. Regionala underlag för kulturmiljövården

5.1 Regionala intresseområde för kulturmiljövården (RegK)

I *Sörmlandsbygden 1988, del 1 och 2*, som syftade till att vara ett regionalt kulturminnesvårdsprogram, presenterades regionala intresseområden för kulturmiljövården. De två banden omfattar utförliga beskrivningar av kulturhistoriska miljöer i samtliga kommuner.

Innehållsmässigt står sig många av beskrivningarna alltså idag och används som underlag i den fysiska planeringen. Till varje beskrivning hör en kartsnitt som lyfter fram de viktiga platserna i texten. Beskrivningarna pekar inte ut värden eller förutsättningar för värdenas bevarande.

De två banden presenterar 196 miljöer varav 59 även utgör riksintresseområden för kulturmiljövården. I vilken omfattning RegK sammanfaller med andra riksintressen presenteras under avsnittet om riksintressen, se karta. De återfinns i följande kommuner:

Eskilstuna – 19 st	Oxelösund – 3 st
Flen – 26 st	Strängnäs – 18 st
Gnesta – 15 st	Trosa – 7 st
Katrineholm – 18 st	Vingåker – 10 st
Nyköping – 24 st	

Någon genomgång av vilken typ av miljö de representerar finns ännu inte. Sannolikt påminner fördelningen om den bild som RIK visar, d.v.s. de kulturhistoriska miljöerna domineras av herrgårdsmiljöer, odlingslandskap, centralbygd och fornlämningsmiljöer.

De regionala intresseområdena saknar formellt skydd utöver det att det ingår skyddade lämningar och miljöer i dem, t.ex. fornlämningar, byggnadsminnen och kyrkor skyddade enligt KML. Merparten av de kommunala översiktplanerna tar upp de regionala intresseområdena som värdefulla kulturmiljöer. I enstaka fall berörs de av detaljplaner.

Kännedom om de regionala intresseområdena och deras innehåll varierar bland handläggarna på länsstyrelsen. En bidragande orsak till att de inte lyfts är att de saknar formellt skydd.

Relevans för kulturmiljöaspekter i miljömålen

De regionala intresseområdena för kulturmiljövården omfattar kulturhistoriska miljöer invid sjöar och vattendrag, i skärgården, våtmarker, kulturmiljöer och fornlämningar i skogen, agrara miljöer med en stor variation av formelement och bebyggelsemiljöer av skiftande karaktär.

Genom att lyfta in dessa miljöer som viktiga kunskapsunderlag för den fysiska planeringen och i den kontinuerliga ärendehandläggningen kan man bidra till att uppnå miljö kvalitetsmålen.

Åtgärdsbehov och insatser

De regionala intresseområdena behöver aktiveras och uppdateras. De utförliga beskrivningarna är i många fall fortfarande aktuella men behöver kontrolleras så att de gör miljöerna rättvisa. Kartpresentationerna behöver utvecklas och förbättras. Det kan även vara aktuellt att lyfta bort en del miljöer eftersom de förändrats i så stor grad att de inte längre uppbär de värden de hade 1988. Det är också viktigt att komplettera urvalet med nya typer av miljöer, t.ex. som fångar in det moderna kulturarvet och dagens perspektiv.

En revidering av underlagen bör omfatta tydliga beskrivningar av områdenas värden och ange hur de ska tillgodoses på bästa sätt. Även om dessa miljöer inte har något formellt skydd så omfattar de en rad skyddade miljöer som fornlämningar, kyrkomiljöer och ibland byggnadsminnen. De utgör viktiga underlag att integrera och ta hänsyn till – bl.a. för att uppnå fler av miljömålen.

Genom att ta initiativ till och ansvar för att de regionala intresseområdena integreras och används i den fysiska planeringen kan länsstyrelsen verka för ett bättre omhändertagande av kulturmiljön i stort och bidra till att fler miljömål uppnås.

En jämförelse med natursidans regionala skyddsområden och stöd visar att de har en rad instrument som gör det möjligt att skydda små områden som representerar specifika värden. Här fungerar naturreservat och biotop-/habitatsskydd väl. I detta sammanhang kan det konstateras att natursidan har en helt annan utgångspunkt för sitt arbete genom att de kontinuerligt genomför och utvecklar riktade inventeringar, som ex. kan nämnas inventering av särskilt skyddsvärda träd. På regional nivå finns det ett stort behov av riktade inventeringar inom kulturarvs- och kulturmiljöfältet. Exempel på sådana riktade inventeringar kan vara "Parstugor", där Södermanland intar en unik ställning genom sina många välbevarade parstugor och "Vikingatida färdväg", där det i Södermanland finns ovanligt många vägsträckningar med autentisk prägel och sträckning från minst 700- till 800-talet.

Det är angeläget att finna former för att skydda små, väl avgränsade kulturhistoriska miljöer eller företeelser. Ett sätt är att lyfta fram diskussionerna om naturreservat. Här finns stora utvecklingsmöjligheter.

5.2 Naturreservat

I Södermanland finns 144 naturreservat spridda över samtliga kommuner i länet. En större del av ytan, 70 %, utgörs av vattenområden i skärgårdsreservaten. De kan bildas på länsstyrelsens eller kommunens initiativ, i regel sköts de av länsstyrelsen. Merparten är mycket begränsade till ytan och avser utpräglade naturmiljöer med få inslag av kulturlämningar. I enstaka fall ligger det någon byggnad inom naturreservatet.

Naturreservatens relevans för kulturmiljöaspekterna i miljömålen

Det fåtal naturreservat som ligger i eller berör RIK eller RegK utgörs i merparten av fallen av naturbetesmark med lång kontinuerlig hävd. Det är områden där man finner en rad relikta agrara formelement. I dessa fall utgör naturreservaten ett viktigt skydd. De kan även nyttjas som indikator för att söka efter fler agrarhistoriska miljöer. De har en direkt bäring på miljökvalitetsmålet "Ett rikt odlingslandskap".

Åtgärdsbehov och insatser

För att kulturmiljövården ska nå miljömålen inom sitt ansvarsområde är det viktigt att kulturmiljöfunktionen och natur och miljöhänsyn vid länsstyrelsen får tid till samverkan. Genom medverkan av kulturmiljökompetens i arbetet med naturreservaten bör de kulturhistoriska intressena kunna integreras i värdebeskrivningar och skötselplaner på ett bättre sätt.

I detta sammanhang är landskapsstrategin ett viktigt steg på vägen för att öka samarbete och samsyn kring natur- och kulturmiljöer. Inom ramen för strategin finns det goda möjligheter att fördjupa och utveckla formerna för samarbete mellan natur- och kulturmiljösidan.

5.3 Övriga regionala underlag

Vid länsstyrelsen finns en rad olika underlag som tagits fram i olika sammanhang och med skilda initiativtagare, från jordbruksverkets initierade ängs- och hagmarksinventeringar till inventeringar av utvalda områden eller specifika växtslag.

Biotopskydd

Livsmiljöer med stor betydelse för växt- och djurarter kan avsättas som s.k. biotopskyddsområden. Syftet är att utveckla och bevara de biologiska värdena. (MB). Särskilt biotopskydd gäller framför allt skyddsvärda marker i jordbruks- eller skogsmark. De utses av länsstyrelsen och skogsstyrelsen. Det innebär att området märks upp i terrängen och skyddas för all framtid. Äganderätten påverkas inte och marken kan brukas förutsatt att det inte skadar naturvärdena på platsen. Många av de biotopskyddade områdena består av alléer, skyddade träd, ädellövskog, våtmarker och ängs- och hagmarker, se resp. avsnitt. Det finns även ett generellt biotopskydd som innebär att stenmurar, åkerholmar, åkerholmar, odlingsrösen, källor, våtmarker, diken och mindre vattendrag är skyddade om de ligger i jordbruksmark. Dessutom är pilevallar och alléer skyddade, även på annan mark.

I Södermanland ligger merparten av de biotopskyddade områdena i det agrart präglade kulturlandskapet. I dessa områden bidrar biotopskyddet till att skydda små enklaver i många av länets värdefulla kulturmiljöer.

Alléer, grova träd och särskilt skyddsvärda träd

Det har företagits en rad inventeringar av grova träd, skyddsvärda träd och alléer i Södermanland. Träd har inget formellt skydd medan alléer har generellt biotopskydd. Den senaste inventeringen, 2005-2006, innebar att hela länet inventerades på grova och särskilt skyddsvärda träd som en del i ett åtgärdsprogram för att värna och vårda gamla, grova träd i kulturlandskapet. I detta arbete prioriterades grova ekar, gårdsmiljöer, hamlade träd, parker och kyrkogårdar samt alléer och andra vägnära träd. Inventeringen registrerade 22492 skyddsvärda träd i 4453 olika områden. Dominerande trädslag var ek, lind, lönn, ask och alm som tillsammans utgjorde 83 % av träden.

Intressant att notera är att merparten av områdena med skyddsvärda träden (4453 områden) återfinns i kulturpräglad landskap. Av dessa ligger 1125 områden i betesmark, 1052 områden består av alléer, 522 områden avser tomtmark och 395 områden utgörs av vägkant. Inventeringen utgör ett viktigt underlag i diskussioner kring värdefulla kulturmiljöer då merparten av de skyddsvärda träden ligger inom riksintresseområden för kulturmiljövården (RIK) alternativt inom regionala kulturmiljöer (RegK).

Naturminnen

I Södermanlands län finns 24 naturminnen som till största delen utgörs av märkliga träd eller flyttblock. Det kan även vara frågan om en mindre växtplats för en speciell art. De är skyddade enligt miljöbalken. De utgör ofta platser med en särskild karaktär och kan ha rollen av ”landmärke” med stor betydelse på det lokala planet.

Våtmarksinventering

Våtmarksinventeringen i Sörmland har redovisat 579 områden varav ett stort antal återfinns inom länets RIK och RegK. Värdefulla våtmarker förekommer inte bara i områden med ”orörd natur” utan utgör ofta viktiga områden i det kulturlandskap som domineras av åker, ängs- och betesmark. De förekommer även i direkt anslutning till områden med ädellövskog. De saknar formellt skydd men ingår i flera fall i andra skyddade områden.

Ädellövskogsinventering

I Södermanlands län finns det 1515 områden i det digitala skikt som redovisar ädellövskog av klass 1-4 i länet. Till ytan är de relativt begränsade, från 0,1 ha till ett fåtal större om 9 ha. De saknar formellt skydd i sig men är skyddade genom att de ofta ingår i riksintresseområden.

Merparten av RIK omfattar ett eller flera partier med ädellövskog som där utgör ett viktigt bidrag till områdets värden. Det kan även konstateras att merparten av ädellövskogen återfinns inom RIK och RegK vilket visar på ädellövskogens koppling till kulturhistoriskt värdefulla områden. I flera fall följer gränsen för RIK och RegK gränsen för ädellövskogen. Sambandet med herrgårdsmiljöer är särskilt tydligt.

Fig 6. Sparreholms ekhagar ingår i länsstyrelsens ädellövskogsinventering. Området är en av Sveriges viktigaste ekskogar. I hagarna finns fossila spår från äldre tiders markanvändning som kan vara fornlämningar. Landskapet är ett resultat av samspel mellan människan och naturen.

Äng- och hagmarksinventering

I äng- och hagmarksinventeringen från slutet av 80-talet och början av 90-talet finns det 713 områden som värderats till klass 1-3. Inventeringen har ett direkt samband med de miljöbidrag som tidigare delades ut. I mer än hälften av RIK ingår denna typ av områden där de utgör ett viktigt inslag i miljön.

Äng- och betesmarksinventering

Under åren 2002 till 2004 inventerades äng- och betesmark i Sverige under Jordbruksverkets ledning. Arbetet var kopplat till miljöstöd för dessa markslag och finns presenterat i TUVA databas hos Jordbruksverket. I Sörmland finns det registrerat närmare 3050 områden. Ett stort antal av dessa ligger inom RIK och RegK där de bidrar till och förstärker områdenas kulturhistoriska värden.

Övriga underlags relevans för kulturmiljöaspekterna i miljömålen

Alléer, grova träd, naturminnen, våtmarker, ädellövskog, ängs-, betes- och hagmarker är alla inslag som oftast har ett direkt samband med markanvändningen och dess historia. De är ett resultat av kulturhistoriska skeenden samtidigt som de i sig själva utgjort ramar för och bidragit till uppkomsten av kulturhistoriska lämningar. Som exempel kan nämnas värdefulla hagmarker som är en följd av långvarig hävd och våtmarker vars omfattning och utseende kan ha ett samband med slätter på sankt ängar.

Det innebär att dessa kunskapsunderlag kan nyttjas för att lyfta in det kulturhistoriska innehållet i arbetet med att uppnå flera av miljö kvalitetsmålen. Det gäller särskilt: 8. Levande sjöar och vattendrag, 10. Hav i balans samt levande kust och skärgård, 11. Myllrande våtmarker, 12. Levande skogar och 13. Ett rikt odlingslandskap.

Åtgärdsbehov och insatser

Naturvårdens tradition av inventeringar har skapat en rad underlag som borde nyttjas mer och lyftas fram för sina kopplingar till kulturmiljön. De visar också på de möjligheter som en rad inventeringar medger. Det finns därför anledning att fundera vilka motsvarande inventeringar inom kulturmiljösidan som kan bidra till bättre och fördjupade underlag till gagn för flera sektorer. Byggnadsinventeringar är ett givet underlag. Man kan även tänka sig inventeringar av övergivna platser för torp och annan obesutten bebyggelse med tillhörande mark. Sannolikt kan riktade inventeringar, av kategorier eller företeelser skapa nya värdefulla underlag.

I arbetet med de ”naturpräglade” kunskapsunderlagen på regional nivå är det angeläget att finna kontinuerliga former för samverkan mellan naturvården och kulturmiljövårdens intressen. I en rad fall bör de kunna samverka och stärka varandra.

Natursidans utpekade områden är små till ytan till sin karaktär och borde kunna ses som utpekade, högkvalitativa, öar till vilka man kan knyta an i diskussioner om kulturmiljön. På motsvarande sätt bör naturvårdssidan kunna nyttja de till ytan stora RIK och RegK för att binda upp ”sina” utvalda områden gentemot områdets kulturhistoria. Ett sådant arbetssätt skulle ligga i linje med landskapsstrategin.

Ett sätt för kulturmiljöavdelningen är att i varje ärende som berör en kulturhistoriskt värdefull miljö omnämna de intressanta och skyddsvärda naturmiljöer som finns i närområdet. De kan då integreras utifrån ett kulturhistoriskt perspektiv.

6. Kommunala underlag för kulturmiljövården

För ett uppnå miljömålen behöver kommunerna aktuella planeringsunderlag som utgår från den kunskap som finns om och de värden, tillgångar och möjligheter som finns i kommunen. De kommunala underlagen kan vid en första anblick tyckas likna varandra men en noggrannare genomläsning lyfter fram skillnader i prioriteringar och strategier för att närma sig de kommunala visionerna. Denna genomgången syftar till att skapa förståelse för hur kommunerna ser på och använder sig av kulturmiljö och kulturarv i den fysiska planeringen.

Ett ökat medvetande om och utveckling av kulturmiljön grundad på aktuell kunskap är viktiga förutsättningar för att uppnå de miljömål som berör kulturmiljö och kulturarv.

6.1 Översiktsplaner

I den aktualitetsförklaring, 4 mars 2009, som länsstyrelsen riktar till kommunerna poängteras vikten av en aktuell översiktsplan. Länsstyrelsen kommenterar och beskriver utgångspunkter för arbetet med översiktsplaner (bl.a. ingår en bilaga med de underlag som länsstyrelsen tillhandahåller). Den kommenterar nuläget, ger förslag på insatser och åtgärder för att uppfylla ÖPs intentioner. I avsnittet om kulturmiljö framhålls bl.a. Riksintressen och behovet att förbättra dessa som underlag. Den omnämner KML, arkeologiska utredningar och metoder som "ortsanalys" och "DIVE". MKB presenteras som ett medel för att arbeta med miljömål. Aktualitetsförklaringen är ett formellt ställningstagande från länsstyrelsen riktat till kommunerna i deras arbete med ÖP.

En aktuell översiktsplan ska finnas i alla kommuner. Den ska omfatta hela kommunen och vara vägledande, inte juridiskt bindande. Bestämmelser om översiktsplanering regleras i Plan- och bygglagen (3 kap. PBL 2010:900). Medborgarna ska garanteras medverkan.

I Södermanland daterar sig ÖP från 1990 till 2010. I Eskilstuna, Katrineholm, Nyköpings och Strängnäs pågår arbetet med att ta fram nya ÖP. Flera av dessa förväntas att bli klara under vintern 2012-13.

Kommun	ÖP – antagen datum	Kommun	ÖP – antagen datum
Eskilstuna	2005-09-19 – NY PG 2012/13	Oxelösund	2010-09-22
Flen	2007-06-14	Strängnäs	2002 NY PG
Gnesta	2003-12-15	Trosa	2010-06-16
Katrineholm	1991-02-25	Vingåker	2010-06-16
Nyköping	2003-09-09 – NY PG 2012dec?		

I samtliga ÖP behandlas kulturmiljö och kulturhistoria i en rad olika avsnitt. Det är intressant att se hur de använt sig av och i vilken mån de integrerat kulturarv och kul-

turmiljö i planen. Avsnitt eller innehåll som behandlar kulturmiljö och kulturarv och som återkommer i nästan samtliga översiktsplaner är:

- *Mål och visioner*
- *Miljömål*
- *Underlag - utgångspunkter*
- *Direktiv – rekommendationer*
- *Åtgärdsförslag - framtidsyftande*
- *MKB/konsekvensanalys*

Mål och visioner

I översiktsplanens inledning presenterar kommunerna sina mål och visioner för framtiden. I visionen för *Eskilstuna, Gnesta, Flen, Nyköping och Oxelösund* ingår ”värdet av att bevara och ta tillvara kulturarvet och kulturhistoriska miljöer”. Flera kommuner vill utveckla kulturarvet tillsammans med naturmiljön. I *Gnesta* har man gått ett steg till genom att säga att man vill levandegöra kulturarvet. I *Oxelösund* framhålls det långsiktigt hållbara samhället och miljömålen som viktiga delar.

I *Strängnäs* och *Vingåker* lyfter man målet om ett hållbart samhälle genom att uppnå miljömålen. *Trosa* säger att vägledande ska vara att: ”Värdena i den byggda miljön ska bibehållas och tillvaratas genom varsamhet vid förändringar och god anpassning av ny bebyggelse. Ny bebyggelse ska ha en högkvalitativ utformning och vara av god miljömässig kvalitet. En för miljön fördelaktig bebyggelsestruktur ska eftersträvas.”

Det är glädjande att så många kommuner lyfter fram kulturmiljö och kulturarv som en tillgång. Även de som framhåller miljömålen som en utgångspunkt och vision omfattar indirekt kulturmiljöaspekter.

Miljömål

I flera ÖP diskuteras miljömålen i ett eget avsnitt. *Eskilstuna* är den enda kommun som formulerat ett lokalt miljömål som behandlar kulturarvet. I ”14. Kulturmiljö och estetik” framhålls vikten av att utgå från och ta tillvara de kulturhistoriska kvaliteterna.

Vingåker behandlar miljömålen i ÖPns MKB-del. Där framhålls vikten av ett nytt kulturmiljöprogram. *Nyköping* tar upp miljömålen i en SMB (strategisk miljöbedömning) som inte behandlar kulturmiljö. *Nyköping* avser att ta fram kommunala miljömål.

Flen behandlar miljömålen med att ange åtgärder. För delmål 2 ”Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse” säger man att det ska finnas: aktuellt kulturmiljöprogram senast 2010, nya ÖP och DP ska omfatta skydd av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer, områdesbestämmelser ska upprättas så att det ”nya kulturmiljöprogrammet” kan uppfyllas.

I *Gnesta* har man påbörjat arbetet med kommunala miljömål genom rapporter för de olika miljömålen, se nedan under ”Miljömålsprogram”.

Underlag – utgångspunkter

Samtliga ÖP har kapitel som behandlar underlag och stöd inom kulturmiljöområdet.

De beskriver RIK, RegK (Sö 88) och en del lokala miljöer samt skyddade miljöer enligt KML. En del belyser de kulturhistoriska miljöernas koppling till MB och PBL. Det ingår ofta en utförlig förklaring av KML. Till detta avsnitt kan det höra en tematisk historik.

Vingåker behandlar de kulturhistoriska underlagen mycket kortfattat. *Trosa* redovisar de vanliga kulturhistoriska lagskyddade underlagen och presenterar olika miljöer i varierande omfattning. Fördjupningsområden listas med rekommendationer vilka synes ha anpassats till kommunens framtida planer avseende ny bebyggelse. Genomgången är mycket ojämn och i flera fall missvisande beträffande det kulturhistoriska innehållet och miljöernas värden. Underlaget riskerar att bidra till att det fattas beslut som kommer att skada känsliga kulturmiljöer inom RIK.

Eskilstuna har en fyllig presentation av kulturmiljö som är analyserande och som visar att man nyttjat det kommunala kulturminnesvårdsprogrammet och andra byggnadsinventeringar som underlag. *Gnesta* har utvecklat beskrivningarna för RIK-områdena så att de omfattar riktlinjer. Bebyggelsen kopplas samman med miljömålen.

Oxelösund är ensam om att koppla samman kultur och fritid i ett avsnitt, där de skriver om kulturens betydelse för fritiden. Kommunens offentliga utsmyckningar och deras betydelse på det lokala planet framhålls. Till ÖP hör också ett avsnitt om gestaltning, siktlinjer, landmärken och noder som är av stort intresse.

Direktiv – rekommendationer

Eskilstuna, Flen, Gnesta, Nyköping, Oxelösund, Strängnäs och Trosa har ”rekommendationer/att tänka på” för ny bebyggelse på landsbygden. Dessa avsnitt är mer eller mindre fylliga även om innehåll och idé i princip är desamma. De utgår från platsen, kulturmiljöns karaktär, bebyggelsestruktur, volym och utförande. Eskilstuna kommun presenterar även generella regler enligt kap. 8 PBL – vilket är bra för att det tydliggör vad nybyggnationer handlar om. Oxelösund diskuterar gestaltungsprinciper på ett sätt som bidrar till förståelse för vad som är viktigt att tänka på och som visar på betydelsen av anpassning till kulturhistoriska värden.

Åtgärdsförslag – framåtsyftande

Flen avser ta fram ett aktuellt kulturmiljöprogram till 2010. Man säger också att alla nya DP ska omfatta skydd av byggnader och miljöer. *Flen* avser också att upprätta områdesbestämmelser vilket ska bidra till att uppfylla miljömålen. *Gnesta* förordar områdesbestämmelser för områden med stora kulturmiljövärden. *Katrineholm* avsåg 1991 att upprätta områdesbestämmelser, detaljplaner, föreslå nya byggnadsminnen och utforma skyddsbestämmelser för miljöer med kulturhistoriska värden.

Nyköping säger sig vilja revidera den kulturhistoriska inventeringen och ta fram områdesbestämmelser för kulturhistoriska byar och miljöer. De poängterar vikten av att detaljplanelägga områden, alltid för områden med mer än nio hus.

Oxelösund avser att upprätta ett kulturmiljöprogram som underlag för den fysiska planeringen. *Strängnäs* listar en rad åtgärder som inventeringar, områdesplaner och

områdesbestämmelser. *Trosa* vill upprätta ett fornminnesunderlag inför inrättandet av Lånesta heden som naturreservat. *Vingåker* anger att de behöver ett kulturmiljöprogram samt fler områdesbestämmelser, bl.a. för Hulla och Ättersta i Österåker, Riksintresseområde för kulturmiljövården.

MKB/konsekvensanalys

MKBn till den nya översiktsplanen i *Vingåker* framhåller vikten av att ta fram ett kulturmiljöprogram. *Eskilstuna* behandlar kulturmiljön i en konsekvensanalys i ÖP. MKB delen i *Flens* ÖP lyfter fram riskerna med ny bebyggelse på landsbygden. Den SMB som ingår i *Nyköpings* ÖP utgår från miljömålen och håller sig på en generell nivå.

Kommentar/ diskussion/analys

Samtliga ÖP av senare datum uppfyller i stort de formella förväntningarna. I flera fall önskar man att de utvecklat kulturmiljöbeskrivningarna mer och lagt till rekommendationer för dessa områden, se exempelvis *Gnesta*. Merparten av ÖP ger tydliga anvisningar för ny bebyggelse på landsbygden. Dessa avsnitt är oftast utmärkta med riktlinjer och rekommendationer för vad som gäller. Dessa råd är så likartade att de uttrycker en samsyn på regional nivå när det gäller framtida exploatering av landsbygden, kanske förmedlad av länsstyrelsen? Här borde *Trosa* och *Vingåkers* kommuner komplettera och mer tydligt få in avsnitt som behandlar riktlinjer/ställningstaganden när det gäller bebyggelse på landsbygden.

Det finns flera goda exempel värda att uppmärksamma som t.ex. *Gnestas* riktlinjer för ny bebyggelse kopplat till miljömålen. *Oxelösunds* diskussion kring gestaltungsprinciper. *Strängnäs* planunderlag med utförliga beskrivningar som lyfter de kvalitativa aspekterna. I *Strängnäs* underlag finns dock ofta en ”brasklapp” som poängterar vikten av att skapa förutsättningar för ny bebyggelse. I vissa fall ger det något dubbla budskap.

Att göra skillnad – förslag på åtgärder

De flesta nyare ÖP är förhållandevis omfångsrika och behandlar kulturmiljö i ett eget avsnitt. I dessa avsnitt kan texterna bli ännu bättre genom att mer utförligt lyfta in värderingar av de kulturhistoriska miljöerna samt ge mer utförliga råd och rekommendationer. Ett steg på vägen är att referera kap.8 i PBL och förklara KML. I några ÖP omnämns delar av PBL och KML. Med dessa lagrum som bakgrund ökar förståelsen för det som präglar många kulturmiljöer. Möjligheterna att presentera kulturmiljö och arbeta på ett sätt som tar tillvara och utvecklar miljöernas värde skulle vara bättre om det fanns aktuella kulturmiljöprogram.

Alla är överens om att det behövs nya uppdaterade kulturmiljöprogram. De skulle bidra till att kulturmiljö och kulturarv bättre kunde tas till vara i översiktsplanerna. Det skulle även gynna översiktsplaneringen att utveckla och förbättra de regionala underlag som kommunerna använder sig av. Länsstyrelsen kan här initiera fördjupade riksintresseområdesbeskrivningar. De regionala intresseområdena i Sörmlandsbygden 1988 behöver uppdateras och utvecklas. Nya kulturmiljöprogram bör också knytas till revideringar och kompletteringar av befintliga byggnadsinventeringar.

Andra vägar för att uppnå bättre översiktsplaner är att ta fram ortsanalyser, t ex ortsanalys för Hälleforsnäs, och att arbeta med DIVE-analyser. DIVE (Describe – Investigate – Valuate – Enable) är en metod där man lyfter fram karaktär och värden med hjälp av bild och kartillustrationer (Reinar & Westerlind 2009).

6.2 Fördjupade översiktsplaner

Samtliga kommuner använder sig av fördjupade översiktsplaner för utvalda områden. Liksom översiktsplanerna är de inte juridiskt bindande. Bestämmelser om fördjupade översiktsplaner regleras i Plan- och bygglagen, 3 kap. Medborgarna ska garanteras medverkan.

De fördjupade översiktplanerna har generellt sett ett upplägg som liknar översiktplanerna. Till fördjupade översiktplaner kan även gröstrukturplaner räknas, de behandlas dock under en egen rubrik. Det innebär att kulturmiljö och kulturarv, liksom i översiktsplanerna, behandlas i en rad olika avsnitt som; Mål och visioner; Miljömål; Underlag – utgångspunkter; Direktiv – rekommendationer; Åtgärdsförslag – framtidsyftande och MKB/konsekvensanalys.

Kommun	FÖP före 2000	FÖP efter 2000
Eskilstuna	6 st (3 är inaktuella)	4 st
Flen	4 st	1 st utställd 2007
Gnesta	2 st	2 st*
Katrineholm	2 st (1 ingår i ÖP91)	1 st
Nyköping		2 st + 1 st p.g.*
Oxelösund		2 st p.g.*
Strängnäs		2 st + 4 st p.g.
Trosa		1 st – 1 st p.g.
Vingåker	4 st	1 st
* gröstrukturplan har ej räknats in		

Fördjupade översiktsplaner och detaljplaner är koncentrerade till tätorterna. Kartan visar också att merparten av RIK och RegK inte planlagts i någon större utsträckning med undantag av de RIK som avser städer samt några enstaka fritidshusområden inom RIK och Regk som planlagts. En fördjupad översiktplan, Båvenplanen, skiljer ut sig genom att beröra ett område som utgår både från natur och kulturmiljöintressen. Även bland övriga FÖP finns det detaljer värda att nämna.

Båvenplanen, FÖP från 1995, var ett gemensamt projektarbete för de tre kommuner som berördes av Båvenområdet, dvs Nyköping, Flen och Gnesta kommuner. Syftet var att ”bevara sjön och dess omgivningars unika kvalitéer, skapa förutsättningar för levande landsbygd”. Den är mycket återhållsam när det gäller ny bebyggelse i området. Ett avsnitt ger goda råd angående utformning och placering av nya byggnader. Sammantaget har den högt uppsatta mål för att ta tillvara natur- och kulturmiljön. Den innehåller rekommendationer som är gångbara även i andra plansammanhang. Sannolikt har den varit en bidragande till att området skonats från större ingrepp och okänsliga förändringar.

Gnesta har tagit fram FÖP för tre tätorter i kommunen, samtliga behandlar och beskriver kulturmiljön. Den senaste över Gnesta tätort från 2008 är omfattande och utförlig med tydliga förslag på åtgärder som syftar till en kvalitativ utveckling av bebyggelsen.

I Strängnäs finns det två antagna FÖP från 2000-talet som berör Strängnäs, Mariefred-Läggesta och Hedlandet. De behandlar kulturmiljöer utförligt och omfattar råd och rekommendationer. De är snygga och lätta att förstå med tydliga kartor. Vikten av att ta stor hänsyn till det kulturhistoriska innehållet framhålls samtidigt som man vill tillåta ny bebyggelse i stor omfattning.

FÖP Hedlandet är från 2009 och skiljer ut sig genom att vilja vara ”ovanligt utförlig” för att kunna ersätta framtida detaljplaneprogram. Här framhålls vikten av att ta hänsyn till de kulturhistoriska värdena samtidigt som man kan fundera över hur den tilltänkta exploateringen fungerar i förhållande till kulturmiljövärdena. I denna ingår en grönplan som lyfter fram de kulturhistoriska värdena med koppling till Riksintresset i Mariefred. Presentationen är utmärkt och mycket lättförståelig.

Kommentar

Båvenplanen intar en särställning genom sina högt satta ambitioner som tar tillvara de kulturhistoriska aspekterna i området och bidrar till att uppnå miljömålen. FÖP är ett instrument som används av samtliga kommuner och de senaste är omfattande, utförliga och kan med rätta beskrivas som ordentliga fördjupningar av sina resp. översiktsplaner. Det finns flera exempel på FÖP där innehåll och framåtsyftande rekommendationer är snyggt och tydligt presenterade, t.ex. från Gnesta och Oxelösunds kommuner.

Att göra skillnad – förslag på åtgärder

Fördjupade översiktplanerna av senare datum berör i regel tätorter eller tätortsnära områden. De är ofta mycket användbara. Båven planer visar att FÖP är ett bra instrument för att lyfta fram och tillvarata värdefulla kulturhistoriska miljöer på landsbygden. Med erfarenheter från Båvenplanen och tätortsnära FÖP skulle det vara intressant att se utvecklingen av en ”modern” FÖP för ett värdefullt område på landsbygden, t.ex. ett RIK. En sådan FÖP skulle kunna utföras som en ”ortsanalys” alternativt som en DIVE-analys.

6.3 Grönstrukturplan

I flera kommuner har man upprättat grönstrukturplaner ibland som en del i en FÖP, ibland som en fristående rapport. Eskilstuna grönstrukturplan presenterar en strategi för att utveckla det gröna kulturarvet. De vill synliggöra det gröna kulturarvet (t.ex. trädgårdar, parker) genom åtgärder, skötsel, information och bevarande- och restaureringsplaner.

I Nyköpings grönstrukturplan, utställd hösten 2009, ingår inte kulturmiljö med hänvisning till att det kan förskjuta fokus från de huvudsakliga frågorna.

6.4 Områdesbestämmelser

Av länets nio kommuner är det endast Vingåker och Flen som valt att låta ta fram områdesbestämmelser. Flen har tagit fram tre, för Helgesta kyrkby och två fritidshusområden, Fagernäs och Mörksund. I Vingåker har man tagit fram områdesbestämmelser för Högsjö RIK som presenteras på webben med en plankarta där det anges ett område där särskilda hänsyn ska tas och där det krävs bygglov för förändringar.

Kommentar

I översiktplanerna och i de fördjupade översiktplanerna anger sex av länets nio kommuner att man avser att ta fram områdesbestämmelser för värdefulla kulturmiljöer. I dagsläget är det få av kommunerna som använt sig av detta planinstrument. De områdesplaner som hittills tagits fram är fortfarande mycket användbara även om det är mer än tio år sedan de togs fram. Kommunernas syn på att områdesplaner är ett verksamt redskap för just kulturmiljöer är bra. Här finns stora möjligheter att arbeta aktivt med att utveckla kulturmiljöer som en resurs på det lokala planet.

Att göra skillnad – förslag på åtgärder

Områdesplaner framhålls som är ett bra instrument för att bevara och utveckla värdefulla områden. Synen på områdesbestämmelser är positiv och det finns stora vinster med att arbeta för att det tas fram fler planer av denna typ. Här kan t.ex. nämnas att i Uppsala har kommunens plankontor tagit fram områdesbestämmelser för ett antal kyrkomiljöer i staden och på landet. Det vore intressant att se när och vilka sammanhang som områdesplaner och områdesbestämmelser används och få belyst vilken effekt det har haft för kulturmiljön.

En övergripande diskussion kring möjligheterna med och positiva effekter av områdesplaner är angelägen på det regionala planet. Med områdesbestämmelser finns det goda förutsättningar för att uppnå fler av miljömålen i snabbare takt.

En väg skulle kunna vara ett metodutvecklingsprojekt områdesbestämmelser för riksintresseområde för kulturmiljövården.

6.5 Detaljplaner

De äldsta detaljplanerna daterar sig från 1920-talet medan Oxelösund fick sin första detaljplan 1941. Därefter fördelar sig detaljplanerna relativt jämt fram till 80-talet. Länsstyrelsens register över kommunernas detaljplaner visar att den nya Plan och bygglag som kom 1987 resulterade i ett stort antal detaljplaner. De siffror som presenteras utgår från digital fil och kan vara något felaktiga då de inte omfattar alla detaljplaner – men de redovisar ungefär hur det ser ut.

Kartan, fig. 7 över RIK och RegK tillsammans med detaljplaner visar tydligt hur de är koncentrerade till tätorterna. I de fall det förekommer detaljplaner på landsbygden handlar det nästan alltid om fritidshusbebyggelse, t.ex. i Nyköpings kommun har 28 fritidshusområden fått detaljplan.

Kommun	Antal detaljplaner (äldsta), ca	Detaljplaner fr o m 1987, ca
Eskilstuna	142	81
Flen	369 (1924)	152
Gnesta	152 (1924)	74
Katrineholm	315 (1927)	82
Nyköping	628 (1929)	260
Oxelösund	153 (1941)	69
Strängnäs	154 (1967)	87
Trosa	270 (1928)	134
Vingåker	121 (1927)	34

Antalet detaljplaner som tillkommit sedan 1987 utgör närmare hälften av detaljplanerna i flera av kommunerna. Det visar att de senaste 30 åren har antalet detaljplane- lagda områden ökat i stor omfattning i merparten av kommunerna. Underlaget kan dock vara behäftat med felkällor då det är någo osäkert i vilken grad kommunerna lämnat in underlag till länsstyrelsen.

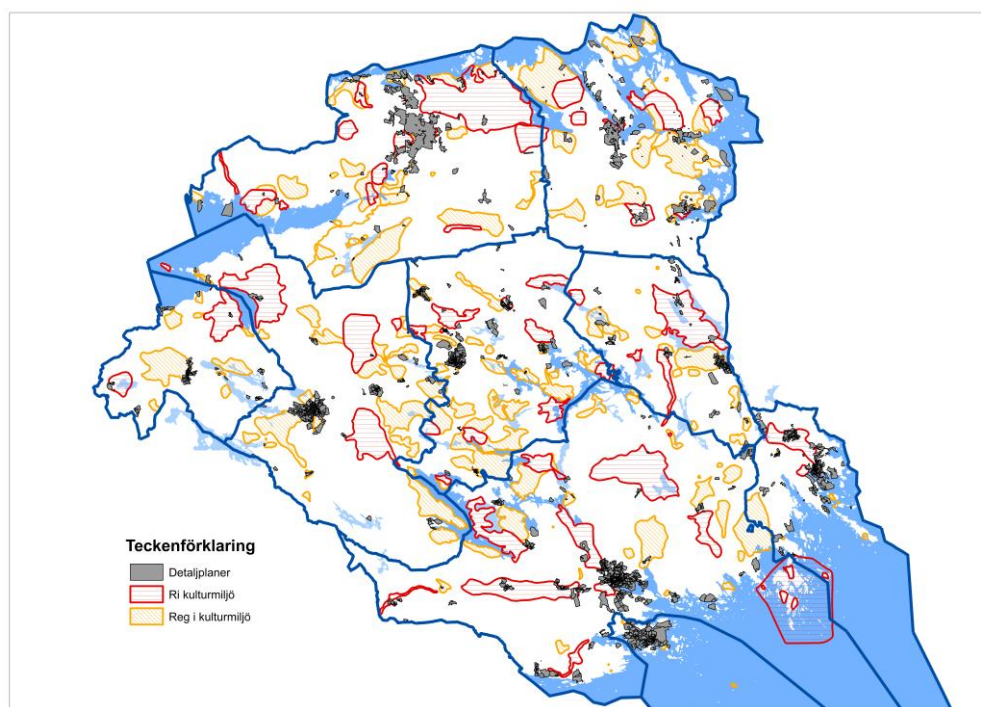

Fig. 7 .Detaljplaner i Södermanland tillsammans med riksintresseområden och regionala intresseområden för kulturmiljövården. Bilden visar att merparten av detaljplanerna tagits fram för stads- och tätortsbebyggelse.

Kommentar

Tabellen över detaljplaner visar att det tillkommit ett stort antal planer sedan 1987. den visar också att, om man utgår från antalet detaljplaner, så är exploateringstrycket minst i Vingåker och Katrineholm. Den säger dock inget om storleken eller karaktären på de områden som detaljplanerna behandlar. Ett ökande antal detaljplaner kan ses som en kvalitativ aspekt i sig även om det inte säger något hur man arbetat. Tabellen visar dock och det pågår en expansionen på bred front i samtliga kommuner.

Kartbilden är desto mer intressant då den visar platserna för detaljplaner. De detaljplaner som kan noteras utanför städer och samhällen avser oftast fritidshusområden.

Att göra skillnad – förslag på åtgärder

Räkna Q-projekt har påbörjats vid länsstyrelsen och kommer att slutföras under 2013. Det kommer att tydliggöra hur kommunerna arbetar med att bevara kulturhistoriska miljöer. Projektet blir särskilt viktigt om kommunerna väljer att låta ”särskilt utvecklade fördjupade översiktsplaner” ersätta detaljplaner (ex. FÖP Hedlandet).

Ett sätt att verka för ökad hänsyn till kulturmiljön är att premiera och lyfta fram goda exempel. När kulturhistoriska miljöer berörs skulle länsstyrelsen kunna stödja att man anordnar gåturer med politiker och allmänhet som en del i samrådet.

6.6 Kommunernas kulturmiljöprogram (kulturminnesvårdsprogram)

Samma år som det regionala kulturminnesvårdsprogrammet Sörmlandsbygden 1988, kom ut publicerade Eskilstuna ett eget kulturminnesprogram, Bygd att bevara. Första delen omfattar beskrivning, kartor och en kulturhistorisk bedömning. Andra delen är ett åtgärdsförslag i tabellform som visar miljön eller objektet, lagskydd, ansvarig myndighet samt åtgärdsförslag. Förslag på åtgärder är områdesbestämmelser enligt PBL, dokumentation, information till ägarna, utredning av BM samt detaljplan enligt PBL. Tabellredovisningen är tydlig och mycket lätt att förstå. Dessa program är viktiga och flitigt använda som underlag i en rad olika planeringssammanhang ännu idag.

År 1985 kom Flen i tiden och historien, som behandlar Flens kommun. Den omfattar en allmän historik och beskrivningar av ett femtiotal miljöer.

Nyköpings kommun tog fram Bygd och Miljö 1988 som ett kulturminnesprogram. Den består av två delar och behandlar även Gnesta och Trosa som då ingick i Nyköpings kommun. Den omfattar historik, tematiska presentationer och områdesbeskrivningar med kartor. Beskrivningarna är av stort intresse då miljöer på landsbygden skildras utförligt.

Katrineholm fick sitt kulturminnesvårdsprogram ”Sörmländsk bygd under 7000 år” 1987. Efter en introduktion som diskuterar kulturminnesvård och hur man värderar och väljer, följer en tematisk historik. Huvuddelen består av 68 miljöer som presenteras ordnade efter socken och stad. Varje område avslutas med rubriken ”Hur kan området bevaras?” Skriften avslutas med byggnadsvård i tio punkter. Det är ett utmärkt kulturminnesvårdsprogram som var ovanligt framsynt för sin tid och som fortfarande gäller för en stor del av de miljöer som ingår i boken.

I Strängnäs pågår ett arbete med att ta fram ett kulturmiljöunderlag. Det föreligger ett förslag som troligen är färdigt att antas under 2013. Vingåker saknar kulturmiljöprogram.

Kommentar

De ”kulturminnesvårdsprogram” som finns för Eskilstuna, Gnesta, Nyköping, Trosa och Katrineholm är utförliga när det gäller det beskrivande innehållet. ”Bygd och Miljö” är en bra utgångspunkt för att närma sig kulturmiljöerna i Nyköpings, Gnesta och Trosa kommuner. Beskrivningar och urval behöver uppdateras och kompletteras med tydliga kartor, värderingar, sårbarhetsanalyser och förutsättningar för värdenas bevarande.

Eskilstuna och Katrineholm-skrifterna har avsnitt som lyfter fram områdenas värden och omfattar även rekommendationer för hur värdena ska tas tillvara. Programmen för Eskilstuna och Katrineholm har tydliga uppställningar och är lätta att förstå. Karaktäristik och värden kan dock utvecklas ytterligare så att de blir ännu tydligare. De är till stora delar aktuella ännu idag.

Det är intressant att notera att de åtgärdsförslag som föreslås i Eskilstuna är desamma som per automatik skulle föreslås ännu idag. I programmet föreslås b. a. områdesbestämmelser. I Katrineholms-skriften finns en inledande diskussion om värderingar som alltså är aktuell och mycket användbar.

Att göra skillnad – förslag på åtgärder

Flertalet kommuner framhåller i sina ÖP att det behövs nya kulturmiljöprogram. Det regionala kulturminnesprogrammet från 1988 tillsammans med de ”kulturminnesprogram” som finns på kommunal nivå är utgångspunkten för nya kulturmiljövårdsprogram. Urvalet behöver justeras och aktualiseras, beskrivningarna behöver uppdateras och moderniseras med värderingar och tydliga anvisningar för hur värdena ska tas omhand.

I Eskilstuna och Katrineholm finns förhållandevis bra underlag. För Eskilstunas del behöver är det inte osannolikt att det kan finnas behov av att uppdatera kulturmiljöprogrammet, ”Bygd att bevara”.

I Trosa och Nyköping föreligger ett högt exploateringsstryck i känsliga natur- och kulturmiljöer. För att kulturmiljön ska ses som en resurs i dessa sammanhang är det angeläget att arbetet med kulturmiljöprogram prioriteras. Här kan det vara bra att länsstyrelsen deltar aktivt i kommunernas arbete med nya kulturmiljöprogram.

6.7 Antikvarisk kompetens

Merparten av länets kommuner saknar antikvarisk kompetens. I Eskilstuna arbetar en antikvarie halvtid på Eskilstuna museum och halvtid på kommunen. Strängnäs har sedan något år tillbaks personal med antikvarisk kompetens. Flera kommuner skickar frågor på remiss till Sörmlands länsmuseum (SÖLM). Det handlar i regel om planändringen, i enstaka fall enskilda bygglov. Det är ovanligt att kommunerna vänder sig till SÖLM och ber dem medverka som antikvariskt sakkunniga.

Två kommuner, Nyköping och Gnesta bjuder in Sörmlands länsmuseum till ”lokaliseringsresor” då planfrågor och bygglov diskuteras på plats ute i landskapet med deltagande av stads/kommunarkitekt, byggnadsinspektör, lantmätare m fl. SÖLM tycker

att lokaliseringsresorna varit en utmärkt form för samråd i tidigt skede av planeringsprocessen. Det vore positivt om man kunde få denna typ av samarbete att fungera med fler kommuner i länet. Det kommunanknutna arbetet sker inom ramen för SÖLMs basanslag. I de fall kommunerna önskar större utredningar utförs de som särskilda uppdrag. (Uppgifter från Kjell Taawo, SÖLM).

Kommentar

Jämfört med 1990-talet då en rad kommuner hade egen kommunantikvarie har deras antal minskat. Planeringsfrågorna har blivit fler och mer komplexa vilket innebär att behovet av antikvarier på kommunal nivå bör vara stort. Det förekommer också att en del bygglovshandläggare har byggnadsantikvarisk kompetens.

I detta sammanhang finns det anledning att fundera på om kultursekreterarna skulle kunna utveckla en roll som lotsar vidare till antikvariskt stöd vid museer eller konsultfirmor. Kanske kan samarbetet mellan Nyköping, Gnesta kommuner och Sörmlands museum liknas vid ett ”kommunantikvarieliknande” stöd med inriktning på plansamråd.

Att göra skillnad – förslag på åtgärder

Möjligheterna att utveckla antikvariskt stöd på kommunal nivå är stora. Här är länsstyrelsen en viktig part som kan bidra med information och stöd samt länka vidare till rådgivande instanser inom kulturmiljösektorn.

6.8 Byggnadsinventeringar

Merparten av byggnadsinventeringarna är av lokal karaktär, d.v.s. de omfattar en socken, en kommun eller en del av kommunen. De är ofta viktiga underlag för kommunal planering och verksamhet. Byggnadsinventeringarnas innehåll och kvalitet behandlas i avsnittet om miljömålet ”God bebyggd miljö”. I bilaga till kommunala underlag och stöd listas de byggnadsinventeringar som Sörmlands museum rapporterat in till Boverkets register över byggnadsinventeringar. I det materialet saknas dock Katrineholms kommun helt.

6.9 Miljömålsprogram och miljöplaner

Gnesta har tagit fram särskilda program för tre av miljömålen under 2007-2008. I ”God bebyggd miljö” ingår idén om att ”de kulturhistoriska miljöerna ska bevaras och utvecklas”. Den påtalar vikten av att ta fram FÖP för orterna Laxne, Björnlunda och Stjärnhov som ett steg för att nå miljömålen. I ”Levande sjöar och vattendrag” listas vattenanknutna kulturhistoriska miljöer, bl.a. 33 kvarnar och 17 vattendrivna sågar. I ”Myllrande våtmarker” lyfter man vattenregleringarnas historiska betydelse och lämningar knutna till detta. *Dessa skrifter är goda exempel på hur man kan fördjupa miljömålen så att de knyter an till den lokala miljön.*

I Nyköpings miljöplan, 2006, har miljömålen brutits ner till specifika, lokala mål. Upplägget är bra men berör endast naturmiljörelaterade aspekter. Kulturmiljöperspektiv saknas.

6.10 Naturvårdsplan, grönplan

I Nyköpings naturvårdsplan, 2008, ingår RIK i kartpresentationen. Redovisningsformen är föredömlig med en ambitiös plan för att uppnå miljömålen. Kulturmiljöaspekter ingår inte, vilket skulle ha berikat planen och gjort den mer fyllig. Nyköpings grönstrukturplan omnämner explicit att kulturmiljön får utgå eftersom behandlas i andra sammanhang. Eskilstuna kommuns naturvårdsplan behandlar delvis kulturmiljön.

Flera kommuner har också vad de kallar för Grönplan/Grönstrukturplan/Parkplan. I Eskilstuna finns ett intressant avsnitt som lyfter fram det gröna kulturarvet. Strängnäs Grönplan från 2007 har tagits fram med två tillhörande delar, en för Strängnäs stad-Härad och en för Hedlandet. Båda är mycket informativa och visar på en hög framtida ambitionsnivå med utgångspunkt i en omfattande studie och analys. Upplägget för dessa Grönstrukturplaner skulle kunna fungera även för kulturmiljöarbeten.

6.11 Ortsanalys

År 2007 utfördes en ortsanalys för Hälleforsnäs. Den utgör en tydlig utgångspunkt för kommande detaljplaneläggning. Kulturmiljöaspekterna ingår som ett bärande inslag i beskrivning och analys. Den omfattar en SWOT-analys (styrkor, svagheter, möjligheter och risker/hot) och är framtidsytande samtidigt som den lyfter fram punkter med ”viktigt att ta fasta på”, Den har inte någon juridiskt bindande ställning.

6.12 Program

I Eskilstuna har man tagit fram program för flera områden. Programmen har en direkt koppling till förestående förändringar i markanvändningen, t.ex. nya bostadsområden, trafiklösningar m.m. Flera av dem behandlar kulturmiljö utförligt och har tydliga värderingar och rekommendationer för hur äldre bebyggelse kan omvandlas och hur ny bebyggelse kan integreras. Några av dem ligger innehållsmässigt mellan områdesbestämmelser och detaljplaner och i den mån de följs fullt ut så bör de fungera som mycket bra planeringsunderlag. Deras juridiska status framgår dock inte.

6.13 Sammanfattade kommentarer

Merparten av kommunernas ÖP och FÖP har ambitiöst upplägg och behandlar det som kan förväntas i det kulturhistoriska underlaget. Redovisningarna varierar i omfång från korta presentationer av kulturmiljöer, t.ex. för riksintressen för kulturmiljövården i Vingåker och Nyköping som i stort listar miljöer till utförliga redovisningar med utvecklade rekommendationer för kulturmiljöerna, t ex i Gnesta och Eskilstuna.

Flera kommuner har mycket bra redovisningar. Avsnitten om skyddsbestämmelser och rekommendationer för ny bebyggelse på landsbygden är ofta fylliga och informativa. De översiktliga planerna framhåller även många goda åtgärdsförslag.

Ett angeläget diskussionsområde är ”Områdesbestämmelser” – som förordas på samtliga nivåer men som sällan kommer till stånd. Ett annat område att som behöver utvecklas är att integrera kulturarv- och kulturmiljö i det kommunala miljömålsarbetet.

Den stora frågan är egentligen hur och i vilken grad man lever upp till de visioner, rekommendationer och åtgärdsförslag som presenteras. För att följa upp alla uttalade ambitioner behövs en genomgång av detaljplaner och bygglov i utvalda områden.

Genom att på bred front öka hänsyn till och integrera kulturmiljöaspekterna i den kommunala planläggningen kommer fler miljömål att uppnås tidigare.

7. Prioriterat miljökvalitetsmål – ”God bebyggd miljö”

Städer, tätorter och annan bebyggd miljö ska utgöra en god och hälsosam livsmiljö samt medverka till en god regional och global miljö. Natur- och kulturvärden ska tas till vara och utvecklas. Byggnader och anläggningar ska lokaliseras och utformas på ett miljöanpassat sätt och så att en långsiktigt god hushållning med mark, vatten och andra resurser främjas.

Fig 8. Hulla i Österåker är en välbevarad bymiljö som bevarat sin prägel från tiden före 1800-talets skiften. Det betyder att de flesta gårdarna ligger kvar i byn och att många av husen är från 1700- och 1800-talet. Miljön är ett bra exempel på levande landsbygd där bebyggelsen bevarat sina äldre drag.

Preciseringar

Hållbar bebyggelsestruktur

En långsiktigt hållbar bebyggelsestruktur utvecklas både vid nylokalisering av byggnader, anläggningar och verksamheter och vid användning, förvaltning och omvandling av befintlig bebyggelse samtidigt som byggnader är hållbart utformade.

Hållbar samhällsplanering

Städer och tätorter och sambandet mellan tätorter och landsbygd planeras utifrån ett sammanhållet och hållbart perspektiv på sociala, ekonomiska samt miljö- och hälso-relaterade frågor.

Kulturvärden i bebyggd miljö

Det kulturella, historiska och arkitektoniska arvet i form av byggnader och bebyggelsemiljöer samt platser och landskap bevaras, används och utvecklas.

Indikatorer

Antikvarisk kompetens

Byggnadsminnen

Planering kulturmiljö

q-märkt

Rivningsförbud

7.1 Bakgrund och definition

”God bebyggd miljö” är ett miljömål som har kopplingar till flera av de övriga miljökvalitetsmålen i flera avseenden, särskilt gäller det ”Levande kust och skärgård”, ”Levande sjöar och vattendrag”, ”Hav i balans” och ”Ett rikt odlingslandskap”. Beslut och åtgärder inom målets ram får därför stor betydelse inom andra fält.

God bebyggd miljö berör inte bara kulturhistorisk bebyggelse som enskilda byggnader utan också deras närmiljö, t.ex. jordbrukslandskap, parker, torg, planteringar och gator. Även anspråkslösa byggnader eller tekniska byggnadsverk som är typiska för vissa funktioner i kulturmiljön är av stor vikt. Bebyggelsebegreppet kan antingen syfta på enskilda eller flera byggnader som tillsammans utgör en värdefull bebyggelsemiljö.

Kulturhistoriskt värdefull betyder inte nödvändigtvis gammal. 1900-talets arkitektur och objekt av estetisk betydelse och värde kan också vara bevarandevärda. I Sverige beräknas endast 10 % av all bebyggelse vara äldre än 100 år; det är långt mindre än i de flesta europeiska länder, trots att dessa drabbades hårt av krig och härjningar. Detta betyder att det lilla svenska beståndet av kulturhistorisk bebyggelse är ytterst värdefullt och att det tveklöst måste bevaras och skyddas i största möjliga omfattning.

I rapporten *God bebyggelsemiljö Södermanland*, 2003:5, som behandlade de tidigare regionala miljömålen kan läsas:

”Att leva i en god bebyggd miljö innebär att omgivningen ger en rik och varierad stimulans i form av läsbara orsakssamband mellan nutid och dåtid, kännedom om

olika tiders sätt att tänka, leva och bygga samt variationsrika upplevelser som kan vara kopplade till dessa insikter men som även kan utgöras av exempelvis mer ore-flekterade skönhetsupplevelser. Förutsättningen för detta är att det livsrum man till stor del vistas i kan uppvisa en rik förekomst av bebyggelse från olika tider och olika sammanhang. Såväl herrgårdsmiljöer som industribyggnader, torpstugor och miljon-programsområden har relevans i detta sammanhang.

Det är av vikt att miljöerna i såväl detalj som helhet har bibehållna autentiska uttryck för att därigenom på ett sakligt sätt ge perspektiv på olika människors historia, olika samhällsfenomen, olika produktionssystem och tekniska lösningar samt olika tidsty-piska estetiska uttrycksmedel och uttryckssätt. För att bibehålla dessa kvalitéer måste samtidens avtryck i form av anläggningar och byggnader respektera de befintliga strukturerna samtidigt som de uttrycker sin samtid och sin funktion för att på så sätt lägga ännu ett kvalitativt tidsskikt till bebyggelsemiljön.”

7.2 Kulturhistoriska värden i relation till ”God bebyggd miljö”

För arbetet med God bebyggd miljö finns flera utgångspunkter. En mycket viktig del utgör länets kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsemiljöer som bör bevaras, integreras och utvecklas i samhällsplaneringen. I dagsläget har länet 55 enskilda och 15 statliga byggnadsminnen, samt 98 kyrkobyggnader och kyrkotomter om omfattas av till-ståndsplikt enligt KML. Till det kommer omkring 20000 fornlämningar som är skyddade enligt Kulturminneslagen, KML. Ett viktigt redskap är ett regionalt kul-turminnesprogram för hela länet från 1988, där 197 kulturhistoriska miljöer beskrivs, i dessa ingår 59 områden av riksintresse för kulturminnesvården.

Södermanland omfattar en rad olika bebyggelsemiljöer av mycket olika karaktär som representerar vitt skilda miljöer och funktioner. Till landsbygden hör kyrkomiljöer med tillhörande sockencentrum, jordbruksbebyggelse i form av oskiftade byar och utskiftade gårdar, herrgårdslandskap med sina rika byggnadsbestånd från corps de logi, påkostade stallar och ladugårdar till enklare torp och byggnader uppförda för jordbrukets näringar, som kvarnar och mejerier. På landsbygden möter vi även byggnader som speglar 1800- och 1900-talets samhällsförändringar i skolor, små järnvägsstationer, och folkrörelselokaler. Utmed Östersjökusten finner vi små skär-gårdshemman som ofta bevarat en äldre prägel.

På landsbygden men av särskild art är bruksmiljöerna som präglas av sin industri och ofta karaktäristiska bostadsbebyggelse. Ex på detta kan vi uppleva i Tunaberg, Åkers styckebruk och i Högsjö.

Som en kontrast till landsbygden framträder landskapets städer, där Nyköping, Trosa, Strängnäs, Mariefred, Gnesta, Malmköping, Eskilstuna och Torshälla och Katrine-holm är riksintresseområden för kulturmiljövården. Tillsammans speglar de stadens framväxt i Sverige. Städerna har delvis gemensamma drag men också var och en sin egen unika historia med tillhörande särdrag i form av planläggning, utveckling och bebyggelse. Som ett led i tätorternas framväxt kan även nämnas Åsköping i Julita socken med sina byggnadsminnesmärkta marknadsbodan från 1800-talet och Stensjö

by, med tingshus och handelsbod från 1700-talet. Stensjö i Stora Malms socken var centralplats för Oppunda härad fram till att Katrineholms stad etablerades. Om järnvägen passerat dessa orter hade de kanske utvecklats till viktiga och expanderande tätorter. Städernas rika byggnadsbestånd är av stor betydelse för medborgarnas identitet, historia och varje stads karaktär.

Fig. 9. Trosa stad är en välbevarad småstadsideyll där många av husen bevarat sin karaktär från 1800-talet. De äldre byggnaderna bildar mönster för hur ny bebyggelse ska inpassas och utformas i stadskärnan som är riksintresseområde för kulturmiljövården. Förändringar och nya inslag som tar tillvara Trosa stads särdrag kan bidra till att uppnå miljömålet "God bebyggd miljö".

Städerna rymmer bebyggelse från 1100-talet och fram till vår tid, från 1100-talskyrkor till medeltida institutionsbyggnader, stadsgårdar i sten från 16-1700-talet och hantverkargårdar i trä samt småskalig trähusbebyggelse från 1800-talet till villa-bebyggelse som speglar hela 1900-talets arkitektoniska ideal.

I Södermanland finns ett rikt byggnadsbestånd som är av stor betydelse för miljömålen. Genom god planering och varsamt omhändertagande kan bebyggelsen bidra till att uppnå miljö kvalitetsmålet "God bebyggd miljö".

7.3 Byggnadsminnen

Det finns två kategorier av byggnadsminnen i landet; dels s k statliga byggnadsminnen, enligt Förordningen om statliga byggnadsminnen (1988:1229), dels byggnadsminnen enligt 3 kap. Lagen om kulturminnen mm (1988:950, KML). Statliga byggnadsminnen utgörs av objekt som är i statlig ägo. Statliga byggnadsminnen omvandlas till byggnadsminnen enligt KML 3 kap. om de övergår till privat ägo. Den största gruppen utgörs av objekt som är byggnadsminnen enligt KML 3 kap, dvs. icke statliga byggnader.

Ett fåtal valda byggnader/byggnadsmiljöer kan under vissa förutsättningar skyddas genom byggnadsminnesförklaringar. Vissa byggnadsminnen utgörs av enskilda byggnader medan andra kan bestå av ett stort antal byggnader inom en miljö som t.ex. en herrgårdsmiljö alt. ett regementsområde. Byggnadsminnen kan också utgöras av parker, trädgårdar, broar, fyrar m. m. Ett skyddsområde kan tillföras själva byggnaden/anläggningen. Detta område utgörs oftast av markområden som ligger närmast objektet. Skyddsområdet begränsas ofta i nuläget av fastighetens gränser och kan inte användas för att skydda omgivningen eller miljön som ansluter till byggnadsminnet.

Fig. 10. Byggnadsminnen kan vara mycket olika byggnader och byggnadsverk. I Södermanland är flera av de mest värdefulla herrgårdsmiljöerna byggnadsminne. Även mer vardagliga byggnader kan vara byggnadsminne, som Kramphults pörte från 1700-talet där man rökte fläsk och torkade lin. Gnesta stationshus är byggnadsminne och fortfarande i bruk.

I flera fall kan det vara angeläget att överväga att skydda områden kring objekt eller miljöer som är byggnadsminnen genom planbestämmelser. Miljöer med anknytning till byggnadsminnen bör inte förvanskas genom till exempel avvikande nybebyggelse, tillägg eller detaljer etc. Byggnadsminnen kan med fördel betraktas som ett incitament för att skydda andra kulturhistoriska värden som finns i anslutning till det skyddade objektet. I synnerhet bör landskapselement som hör samman med byggnadsminnen skyddas och bevaras.

Det finns för närvarande 70 byggnadsminnen i länet, varav 15 är statliga byggnadsminnen. De fördelas mellan kommunerna enligt följande: Eskilstuna 7; Flen 10, varav 3 statliga; Gnesta 5; Katrineholm 8; Nyköping 11, varav 3 statliga; Oxelösund 2; varav 1 statligt; Strängnäs 22, varav 7 statliga; Trosa 5, varav 1 statligt.

Förbättrat och utökat skydd

Merparten av länets byggnadsminnen ligger inom riksintresseområde för kulturmiljövården och regionala intresseområden. De byggnadsminnen som ligger inom RIK borde genom kommunernas översiktsplan få ett förstärkt skydd, i och med att kommunen redovisar hur befintliga värden ska tillvaratas. Ett antal byggnadsminnen berörs av planbestämmelser, i synnerhet de som ligger i tätorter.

Förslag till kompletterande åtgärder för byggnadsminnen

- Tillståndet hos byggnadsminnena inventeras
- behov av ytterligare skydd kartläggs

- utökat skydd regleras i områdesbestämmelser
- detaljplaner anger tydliga direktiv för byggnadsminnen som berörs
- byggnadsminnets närmiljö värnas genom planbestämmelser

7.4 Kyrkobyggnader

Länet har 98 kyrkobyggnader och kyrkotomter om omfattas av tillståndsplikt enligt 4 kap. KML (här finns dock minst sju ytterligare begravningsplatser som är anlagda före 1939). Ett antal kyrkor som tillkommit efter 1939 omfattas även av lagen, p.g.a. särskilda värden. Yngre kyrkor eller kyrkliga byggnader som inte är skyddade enligt KML kräver också särskild hänsyn, liksom deras närmiljö.

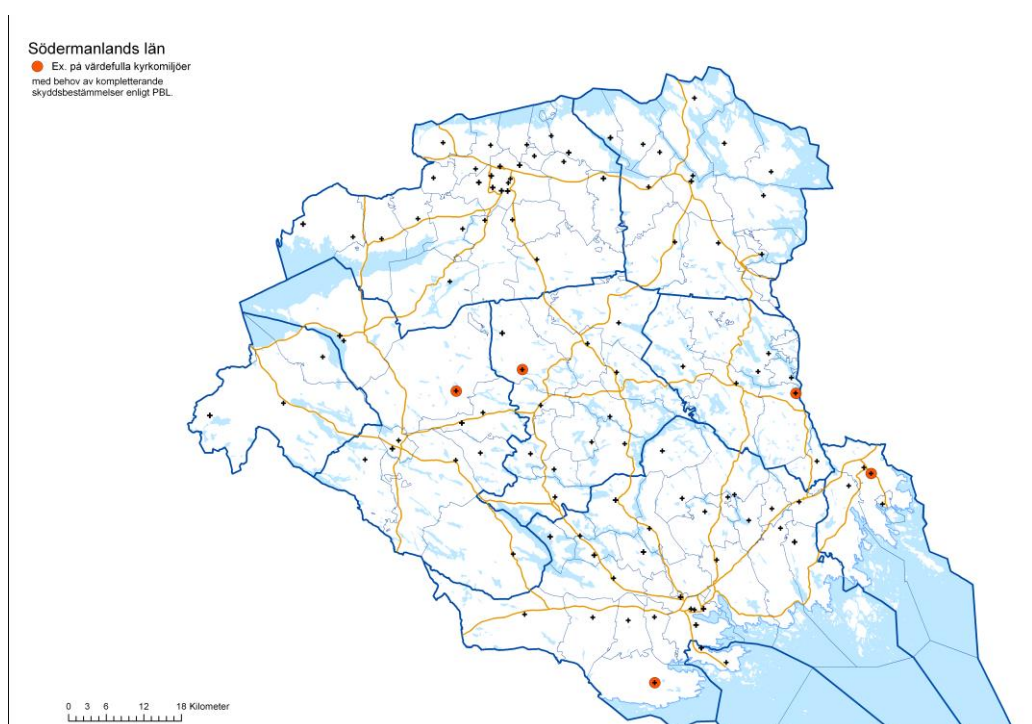

Fig 11. Över hela Södermanland finns ett stort antal kyrkor, Bland dessa är kyrkomiljöerna i Mellösa, Trosa, Tunaberg, Floda och Frustuna av särskilt intresse. För dessa miljöer skulle områdesbestämmelser kunna vara av stor nytta.

Församlingskyrkorna speglar sina socknar och samhällsliga förändringar i bygden under många århundraden. De är bland de viktigaste kulturminnen som är bevarade i landet. Merparten av kyrkbyarna är till stora delar utskiftade och bevarad äldre bebyggelse i anslutning till kyrkorna, med eller utan direkt anknytning till kyrklig verksamhet, är därför av stor betydelse. Kyrkornas närmaste omgivningar utgör mycket känsliga miljöer. Kulturlandskapet i kyrkornas närmiljö och omgivning är också av stor betydelse för upplevelsen och förståelsen av den historiska utvecklingen på platserna.

Många kyrkomiljöer har i ett förhistoriskt skede även tjänat som boplatser, gravplatser, kult- eller mötesplatser. Ytor inom eller i anslutning till kyrkobyggnader, kyrkogårdar och kyrkotomter, likaså kända och okända fornlämningar som utgör kulturlager i ju-

ridisk mening, är skyddade enligt KML 2 kap. De ingår ofta i områden av riksintresse eller regionalt intresse för kulturmiljövården och bör därmed behandlas i de kommunala översiktsplanerna.

Förslag till kompletterande åtgärder

- Kyrkornas närmiljöer och anslutande kulturlandskap, inom synhåll för kyrkomiljöerna kan med fördel skyddas genom kompletterande bestämmelser, t.ex. områdesbestämmelser.
- Kyrkomiljöerna har estetiska och pedagogiska värden att ta tillvara. Tillägg i deras närmiljö bör ske med stor varsamhet och med fördel utformas planbestämmelser för kyrkans närområde.

Känsliga kyrkomiljöer där kompletterande bestämmelser bör prioriteras

I Södermanland finns det flera kyrkomiljöer som av länsstyrelsen bedöms vara synnerligen värdefulla och känsliga. Dessa miljöer kan utgöra pilotfall för att pröva en samordning och anpassning av skydds- och reglerande bestämmelser. De föreslagna kyrkomiljöerna är:

- Mellösa by, Flens kommun
- Trosa land/Trosa gamla stad, Trosa kommun
- Tunaberg, gruvbymiljö, Nyköping kommun
- Floda kyrkomiljö, Katrineholms kommun
- Frustuna, Gnesta kommun.

Fig 12. Floda kyrka är en komplett kyrkomiljö med skola, socken stuga, sockenmagasin och organistboställe samt prästgård. Miljön som helhet har stor betydelse som sockencentrum och bör värnas. Här skulle områdesbestämmelser kunna bidra med långsiktiga riktlinjer.

Kompletterande underlag

En inventering av tillstånd och åtgärdsbehov för länets kyrkor och kyrkomiljöer skulle kunna omfatta:

- Kyrkor och kyrkomiljöer som berörs av RIK, FÖP och DP identifieras och bestämmelsernas innebörd granskas.
- Kartläggning av särskilt känsliga kyrkomiljöer där områdesbestämmelser är önskvärda.

7.5 Indikatorer som speglar "God bebyggd miljö"

Förändringar i arbetssätt avseende miljömålsarbetet har inneburit att de tidigare regionala delmålen utgått och att länet numer arbetar i linje med det nationella upplägget. På nationell nivå har följande indikatorer lyfts fram för "God bebyggd miljö":

- Antikvarisk kompetens
- Byggnadsminnen
- Planering kulturmiljö
- q-märkt
- Rivningsförbud

Boverket ansvarar för miljö kvalitetsmålet "God bebyggd miljö"

Boverket har huvudansvar för att arbeta med miljö kvalitetsmålet "God bebyggd miljö". I dagsläget arbetar Boverket med att följa upp de preciseringar som hör till miljö målen. Tidigare delmål har utgått. I den senaste utvärderingen, Steg på väg från 2012 anförts att bebyggelsens kulturvärden varken uppmärksammas eller skyddas i tillräcklig grad. Det saknas återkommande och samordnad miljöövervakning för bl.a. bebyggelsens kulturvärden. Det framhålls att PBL utgör det viktigaste verktyget för att arbeta mot att uppnå miljö målet. Boverket påtalar även problemen med bristande kunskapsunderlag och underlag som förstås av allmänhet och planerare.

Arbetet med att följa upp God bebyggd miljö drivs på nationell nivå av Boverket som hämtar in underlag från länen, sammanställer, analyserar och ajourhåller dessa. Indikatorerna är av olika karaktär och uppföljningen av dessa kräver helt olika typer av arbetssätt. I denna rapport belyses några arbeten med indikatorer. För byggnadsminnen och behov på åtgärder så presenteras de ovan.

Uppföljning av indikatorer – exempel på arbetssätt

Boverket följer upp indikatorerna för God bebyggd miljö för samtliga län och redovisar dessa i en större databas som möjliggör långtgående statistiska analyser och jämförelser över tid. Här följer två exempel på Boverkets arbete med indikatorer under år 2007 hämtade från *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse*, Boverket 2007. De åskådliggör de möjligheter som Boverkets insamlade data resulterar i. Här jämförs Södermanland med andra län runt Mälaren. De redovisade siffrorna bör tas med försiktighet och ska betraktas som indikationer.

Tillämpning av rivningsförbud

Andelen kommuner i respektive län 2006 som har utnyttjat möjligheten att skydda byggnader genom *rivningsförbud*: Aldrig, Enstaka gånger respektive ett Flertal gånger.

<i>Län</i>	<i>Aldrig</i>	<i>Enstaka</i>	<i>Flertal</i>
Stockholm	31 %	38 %	31 %
Uppsala	14 %	29 %	57 %
Sörmland	uppgift saknas	44 %	56 %
Västmanland	36 %	36 %	27 %

Riksintresseomr. för kulturmiljövården; totala ytor samt ytor berörda av DP och OB
Tabellen redovisar den totala yta (hk – hektar) av riksintresseområden för kulturmiljövården, vattenytor undantagna, samt tillhörande ytor som omfattas av detaljplaner eller områdesbestämmelser. Uppgifter framtagna av Lantmäteriverket 2007.

<i>Län</i>	<i>RI för KMV (hk)</i>	<i>RI med DP eller OB (hk)</i>	<i>Andel i %</i>
Stockholm	103 275	46 666	45
Uppsala	104 802	17 278	16
Sörmland	72 937	12 526	17
Västmanland	36 254	2 263	6

7.6 "Räkna Q" – en indikator

Projektet Räkna Q ingår i det nationella och regionala miljömålsarbetet och utgör en indikator för att följa skyddet av den kulturhistoriska bebyggelsen i länen. Projektet avser även att över tid hur måluppfyllelsen för miljö kvalitetsmålet "God bebyggd miljö" med hänsyn till följande precisering:

Kulturvården i bebyggd miljö

Det kulturella, historiska och arkitektoniska arvet i form av byggnader och bebyggelsemiljöer samt platser och landskap bevaras, används och utvecklas.

Tidigare kunde Räkna q- projektet relateras till tydligt uppsatta nationella och regionala delmål, vilka nu utgått. Delmålen har ersatts av etappmål och för god bebyggd miljö har det ännu inte formulerats några etappmål.

Det finns flera sätt att skydda och tillvarata bebyggelse. Den mest effektiva och omfattande reglering är den som görs med hjälp av varsamhetsbestämmelser i detaljplaner och områdesbestämmelser.

Målen med att räkna Q

Räkna Q innebär en kartläggning och utvärdering av skyddet för värdefull bebyggelse genom att identifiera, undersöka omfattning och form för skydd och varsamhetsbestämmelser i detaljplaner och områdesbestämmelser. "Räkna Q" har genomförts i flera län och utgör ett underlag för att utvärdera befintliga förhållanden samt behovet av åtgärder för ett långsiktigt skydd av värdefulla objekt och miljöer. "Räkna Q" noterar i vilken omfattning kommunerna tillvaratagit kulturvärdena med hjälp av PBL.

Möjligheter till insatser och uppföljning

Sammanställning av kommunernas bevarandeariktade planer och bestämmelser.

Analys av på vilket sätt och i vilken utsträckning Plan- och Bygglagen använts för att tillvarata kulturhistoriska värden i den byggda miljö.

Det kan användas för att ta reda på behovet av insatser för att stärka skyddet där kraven inte uppfylls.

Kontinuerlig sammanställning medger en aktuell överblick av hur länets kulturhistoriska värden hanteras i den kommunala samhällsplaneringen.

En Räkna Q databas med koppling till GIS och kartverktyg är ett utmärkt framtida verktyg för att följa utvecklingen i ett län och tydliggöra arbetet med att skydda enskilda byggnader och hela miljöer.

Att genomföra Räkna Q – arbetsmetod

Samtliga detaljplaner och områdesbestämmelser som vunnit laga kraft är arkiverade på länsstyrelsen. Planer som tillkommit med hjälp av Plan- och Bygglagen, fr o m 1987, granskas. Vid behov kan även äldre gällande planer granskas (före 1987, oftast äldre byggplaner i tätorter). Plankartor och objekt som omfattas av bestämmelser som reglerar kulturhistoriska värden granska och registreras. I de fall sådana funnits ska byggnaden/objektet markeras med en punkt på en digital karta. Punkten kopplas till en digital blankett där övergripande information registreras; bl a bestämmelsens lydelse, administrativa uppgifter samt en bedömning av miljö och byggnadstyp. Projektet kan genomföras i ArcMap.

Fig 13. Utdrag ur detaljplan för kv Sjukvården i Nyköping. I detta område ser vi hur det förekommer flera olika typer av skydd, t.ex. litet q och stort Q.

Kartläggningen av skyddsbestämmelser bör därefter utföras löpande och följas upp i samband med att planer aktualiseras. Uppföljningen bör utföras av länsstyrelsens planenhet, som på så sätt kan följa upp och redovisa för utvecklingen på länsnivå.

När projektet genomförts så att det omfattar planer fram till idag är insatsen för att följa upp det årsvis en relativt begränsad arbetsinsats, som med fördel sker i samband med att nya detaljplaner registreras.

Projekt Räkna Q är ett angeläget projekt med hänsyn till att flera rapporter som behandlar skydd av kulturhistorisk bebyggelse lyfter fram brister i skyddet av kulturvärden. Se bl.a. Boverkets rapport från 1999, *Kulturvärden i detaljplan*, som redovisar stora brister och svagheter i skyddet av kulturmiljövärden i detaljplaner. I rapporten *K-märkt – på riktigt!* från Skåne län, redovisas en sammanställning av alla undersökningar och utvärderingar som utförts angående ”skydds- och varsamhetsbestämmelser”. Även denna rapport framhåller behovet av stora åtgärder för att komma tillrätta med eftersatt skydd av kulturhistoriskt värdefulla miljöer.

I Södermanland pågår Räkna Q-projektet sedan något år tillbaks. Personal vid länsstyrelsens kulturmiljöenhet arbetar med genomgång av planer. Samtliga planer i sex av nio kommuner är klara och registrerade i en databas. De tre största kommunerna Eskilstuna, Nyköping och Strängnäs återstår. Arbetet kommer att slutföras under 2013. Därefter följer en sammanställning och uppföljning som ska leda vidare till informationssatsningar.

7.7 Förslag på åtgärder

För att skydda och utveckla vårt kulturarv krävs förbättrade kunskaper och god planläggning. Samhällsansvaret för att behålla våra natur- och kulturhistoriska tillgångar vilar på alla men är i praktiken mycket beroende av de offentliga aktörernas informationssatsningar och agerande.

Enligt tidigare utredningar anses det bästa sättet att uppnå ett långsiktigt skydd för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, så kallad ”långsiktigt hållbar förvaltning”, vara allmän förståelse för värdena i kulturmiljön i kombination med skyddsregleringar och restriktioner. Det finns också ett behov att utveckla befintliga instrument och skapa nya för att ta tillvara kulturhistoriska värden.

Fig. 14. Vi by i Västermo, riksintresseområde för kulturmiljövården. Här ser vi hur en manbyggnad från 1800-talet renoveras med varsam hand.

För att uppnå miljö kvalitetsmålet ”God bebyggd miljö” behövs stora insatser inom flera fält. Ett viktigt inslag är uppföljningar och utvärderingar. Det finns också goda möjligheter att nyttja regelverket för att långsiktigt stärka befintliga värden.

Kulturhistoriskt värdefulla miljöer och byggnader kan skyddas genom att:

- Kommunerna låter inventera kulturhistoriska miljöer och byggnader, utvärderar och bedömer det långsiktiga skyddsbehovet. Befintliga inventeringar kompletteras och revideras.
- Kulturhistoriskt värdefulla miljöer och bebyggelse redovisas, kartläggs, utvärderas och avgränsas i ett kulturmiljöprogram, vilket ska användas för planläggning.
- Kommunerna arbetar aktivt med bevarandeplanering och förvaltning av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse
- Kommunerna tar fram strategier och mål för kulturmiljön, samtliga nya DP och OB omfattar skydd av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer .
- Värdefulla byggnader kan, enligt PBL, skyddas genom bl a Q- eller q-beteckningar och motsvarande angivelser i detaljplaner respektive områdesbestämmelser .
- Endast ett begränsat antal byggnader kan skyddas som byggnadsminnen enligt KML, varför resterande del av beståndet blir ett ansvar för kommunerna, enligt PBL. I kulturhistoriskt värdefulla områden bör områdesbestämmelser innebärande bl a rivnings- och bygglovsplikt införas för byggnader som används inom fiske, jord- och skogsbruk, enligt strategi i Hallands län.
- Kommunerna kan öka tillgången till kompetens om kulturmiljövården i planeringsprocessen, t.ex. genom att anställa/anlita bebyggelseantikvarie.
- Informationsinsatser om kulturmiljövårderna riktade mot berörda fastighetsägare genomförs

Kompletterande åtgärder avseende kulturhistorisk bebyggelse

En genomgång av befintliga kunskapsunderlag visar på stora behov av en länsövergripande uppdatering av kulturmiljösektorns underlag. Underlag behövs på såväl regional som på kommunal nivå. Det är särskilt angeläget att komplettera och förbättra kunskapsunderlag som ligger till grund för planarbeten.

Sammanställning och utvärdering av byggnadsinventeringar

I länet har företagits en rad olika bebyggelseinventeringar som behöver tillgängliggöras. Det behövs också en ordentlig genomgång och digital redovisning av vilka områden och vilka bebyggelsemiljöer som inventerats. Merparten finns inordnade i Boverkets digitala register över bebyggelseinventeringar och går att få fram som listor. De är dock svåröverskådliga. Den digitala kartredovisningen har för Sörmlands del blivit felaktig och behöver justeras så att det är möjligt att se vilka områden som inventerats.

Det är dock en gemensam uppfattning, från länsstyrelsen, läns museet och på kommunal nivå att det generellt sett finns ett stort behov av nya bebyggelseinventeringar. Detta gäller särskilt yngre, modern bebyggelse och industrimiljöer.

Riksintresse för kulturmiljövården

Riksintresseområde för kulturmiljövården ska omfatta de mest värdefulla kulturmiljöerna ur ett nationellt perspektiv. Den revidering som genomförts har haft fokus på att uppdatera befintliga riksintresseområden. Som nästa steg är det viktigt att se över urvalet och om det finns miljöer som inte finns representerade och som är av riksintresse. Yngre, moderna bebyggelsemiljöer är underrepresenterade bland riksintresseområden. Det finns därför anledning att överväga om det finns miljöer av detta slag i Södermanland som bör lyftas fram som riksintressanta.

PBL som skyddsinstrument

En begränsad del av bebyggelsen skyddas genom KML. I övrigt utgör PBL ett utmärkt regelverk att använda för att ta tillvara kulturhistoriskt värdefulla bebyggelse och värdefulla kulturmiljöer. Det är kommunernas mest verksamma verktyg för att arbeta med kulturhistoriskt intressant bebyggelse.

Det viktigaste instrumentet för att arbeta mot att uppfylla miljö kvalitetsmålen på ett övergripande plan är den kommunala översiktsplanen. Fördjupade översiktsplaner, områdesbestämmelser och detaljplaner är andra mycket viktiga planinstrument för att uppnå miljö kvalitetsmålen

Det finns en rad faktorer att beakta i samband med planarbeten. Eftersom varsamhetsbestämmelserna i PBL 2 kap. 6 § och 8 kap. 17§ har en generell utformning krävs det att de kulturhistoriska värdena definieras samt att hänsynen de fordras redovisas tydligt. Här ingår att ”Vid planläggning och i andra ärenden enligt denna lag ska bebyggelseområdets särskilda historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden skyddas. Ändringar och tillägg i bebyggelsen ska göras varsamt så att befintliga karaktärsdrag respekteras och tillvaratas.” I detta sammanhang är det viktigt att alla beslut vilar på goda kunskapsunderlag.

I ÖP redovisas hur den bebyggda miljön ska utvecklas och bevaras, 3 kap. 4,5,6 §. Vid planläggning ska kulturvärdena beaktas 2 kap. 3, 10 §.

I detaljplanen kan bebyggelsevärden skyddas genom bland annat:

- Varsamhets- och skyddsbestämmelser (4 kap 16 § a)
- Rivningsförbud (4 kap 16 § c)
- Varsamhetskrav; ändring av byggnad ska alltid utföras varsamt, 2 kap. 3, 10 §.
- Särskilt värdefulla byggnader får inte förvanskas (8 kap 13 §)

Med stöd i PBL finns det goda möjligheter att verka för ett omhändertagande av värdefull bebyggelse och att arbeta i riktning mot att uppnå miljömålen. Här intar detaljplanen det mest konkreta planinstrumentet i vilken det finns utrymme för att redovisa tydliga riktlinjer.

Informations- och utbildningsprojekt

En viktig väg för att öka förutsättningarna att uppnå miljö kvalitetsmålet God bebyggd miljö är informationssatsningar och kunskapsuppbyggnad.

Detta gäller såväl information till allmänheten i syfte att väcka opinion för att skydda kulturmiljövärden som riktad information till berörda aktörer, fastighetsägare och förvaltare m fl.

Med fördel utformas särskilda informationsinsatser till ägare av särskilt värdefull bebyggelse samt till markägarna vars ägor ingår i värdefulla kulturmiljöer och landskap. En utgångspunkt kan vara objekt eller områden som utpekats som riksintressen alternativt berörs i reviderade kulturmiljöprogram, översiktsplaner, detaljplaner, områdesbestämmelser och dylikt. Ett led i detta är att Södermanlands länsstyrelse samlat ägare till byggnadsminnen för dialog och information.

Utbildnings- och informationsinsatser kan även riktas mot yrkesgrupper vars arbete och beslut kan få stora konsekvenser på värdefulla byggnader; t ex energirådgivare, tjänstemän/handläggare av plan-, byggnads- eller bidragsärenden samt lantbrukare avseende jordbrukets byggnader och kulturlandskapets kulturhistoriska värden. Information och utbildning bör beröra ämnen som t ex kulturhistoriska värden, omhändertagande, vård, underhåll, antikvarisk rådgivning, bidragssystem, juridiska villkor, förvaltning av kulturhistoriska byggnader och miljöer mm. Ämnen, former, innehåll, karaktär, behov av informationsinsatser liksom målgrupper och spridningsmetoder kan med fördel kartläggas och förtydligas i ett särskilt projekt.

En annan viktig informationskanal är de samråd och samtal som förs mellan länsstyrelsen och kommunerna i samband med planärenden.

7.8 Förslag på etappmål

För God bebyggd miljö saknas etappmål. Genom att arbeta med Räkna Q är det enkelt att ta fram underlag som kan verka för att höja ambitionerna när det gäller att använda olika typer av skyddsföreskrifter i plansammanhang. Övriga indikatorer är också lämpliga att arbeta med och sätta upp mål för. Det skulle kunna ta formen av att man sätter som mål att länsstyrelse tillsammans med kommunerna ska verka för att antalet q-märkta byggnader ska öka med två per i år och per kommun.

I övrigt kan etappmål för God bebyggd miljö utgå från den handlingsplan, som presenteras i slutet av denna rapport, för fortsatt arbete med miljömålen i Södermanland.

8. Hav i balans samt levande kust och skärgård

Västerhavet och Östersjön ska ha en långsiktigt hållbar produktionsförmåga och den biologiska mångfalden ska bevaras. Kust och skärgård ska ha en hög grad av biologisk mångfald, upplevelsevärden samt natur- och kulturvärden. Näringar, rekreation och annat nyttjande av hav, kust och skärgård ska bedrivas så att en hållbar utveckling främjas. Särskilt värdefulla områden ska skyddas mot ingrepp och andra störningar.

Fig. 15. Ringsö vinterhamn med brygga och sjöbodar. På bryggan ligger en rad med tegel som nyss lastats av för att användas vid renovering.

Preciseringar

Bevarade natur- och kulturmiljövärden

Havs-, kust- och skärgårdslandskapens natur- och kulturvärden är bevarade och förutsättningar finns för fortsatt bevarande och utveckling av värdena.

Kulturlämningar under vatten

Tillståndet är oförändrat för kulturhistoriska lämningar under vattnet.

Indikatorer

Strandnära byggande vid havet

8.1 Kulturhistoriska värden i relation till "Hav i balans samt levande kust och skärgård"

Östersjön med tillhörande skärgård har en unik karaktär och den sörmländska skärgården har i förhållande till andra områden förblivit oförändrad under lång tid och är även relativt lågt exploaterad beträffande bebyggelse. Exploateringen av kustnära mark bedöms öka i och med en tilltagande inflyttning till Mälardalen och Södermanland. Skärgården är relativt väl samlad och har karaktären av innerskärgård medan en mindre del utgörs av ytterskärgård. Detta skapar förutsättningar för befolkningstillväxt samtidigt som det medför risk för hårdare belastning och exploatering av natur- och kulturvärden. Idag finns vissa områden med samlad yngre fritidsbebyggelse utefter kusten, men än så länge i relativt liten omfattning. Oxelösund har sedan 50 år präglats av stålverk och djuphamn.

Skärgårdsområdet har många stora områden skyddade genom naturreservat samt säl- och fågelskyddsområden. En stor del av skärgården, från Oxelösund i söder till gränsen mot Stockholms län i norr, ingår i ett större område av riksintresse enligt 4 kap 2 § miljöbalken. Ringsö, Hartsö m fl öar har kulturmiljövärden av riksintresse enligt 3 kap 6 § Miljöbalken. Kustlinjen är i dagsläget däremot inte lika skyddad genom reservatsbildningar.

Skärgården präglas ännu av det gamla kulturlandskapet som karakteriserades av ett säreget och småskaligt jordbruk med ängs- och hagmarker, gamla tallskogar samt lämningar och strukturer knutna till jakt, fiske och sjöfart.

Till kust- och skärgårdslandskapet hör också många fornlämningar; från stenålderns bosättningsplatser till historisk tid, bl a lämningar efter gruvor, hyttor och bruk. Andra viktiga spår och strukturer är båkar, fyrar, segelleder, förtöjningsplatser, plats och byggnader för fiske och jakt samt äldre och yngre försvarsanläggningar.

År 2007 togs beslut om att *Askö naturreservat* skulle ombildas till ett *marint naturreservat*. Inför ombildningen har framför allt de marina miljöerna inventerats och skötselplanen har kompletterats. Övriga områden som i framtiden kan tänkas få marina föreskrifter är bland annat *Stendörren*, *Lacka*, *Hävringe*, *Källskären* och *Rågö*. Södermanlands län saknar i dagsläget kulturresevat, men det pågår ett arbete med att bilda länets första kulturresevat vid *Horsvik* nära Studsvik.

Länsstyrelsen reviderade under 1990-talet merparten av skötselplanerna för de 13 naturreservat som finns i skärgården. Förutom kompletterande inventeringar; där fossil åkermark, hamlade träd mm noterades; lyftes även in råd och anvisningar för hur det kulturhistoriskt värdefulla byggnadsbeståndet ska vårdas och underhållas.

Sörmlands museum och Naturvårdsverket planerar i samarbete med Stockholms marina forskningscentrum verksamheten vid Stendörrens naturreservat. Som ett led i arbetet med Stendörren invigdes sommaren 2009 en ny skyltad vandringsled som ett resultat av ett gemensamt projekt för Länsstyrelsen i Södermanlands län, landstinget och Sörmlands museum. Leden ingår i Sörmlands museums utställning "Historien i Sörmland". Projektet innefattar dokumentation och kunskapsuppbyggnad kring villkoren och livet i och kring Östersjön och i skärgården samt utställningar, program-

verksamhet och pedagogik med ett nytt naturrum. Stendörren ska bli ett upplevelse- och kunskapsrikt besöksmål som berättar om människan och Östersjön i historia, nu-tid och framtid.

I länsstyrelsens landskapsstrategi utpekas, utöver skärgården, tre kustområden med särdrag och särskilda värden. Dessa är Kolmården/Tunabergshalvön; Nyköping och Oxelösund och området Sjösa till Trosa.

Turismen är en viktig befintlig näring och en framtidsfaktor för skärgården. Utvecklingen av en livskraftig bygd är sammanlänkad med en hållbar turistnäring som kan ge sysselsättning för skärgårdens jordbrukare och fiskare. Samtidigt kan en ökad turism innebära ett ökat allmänintresse för att natur- och kulturmiljön samt den biologiska mångfalden ska bevaras.

8.2 Indikatorer som speglar "Hav i balans samt levande kust och skärgård"

Utveckling av förhållandena i skärgården bör följas upp med hjälp av indikatorer. En del av dessa är generella indikatorer som gäller utvecklingen i hela länet, inom kommunerna eller inom vissa fält men även särskilda indikatorer finns för kust och skärgård. År 2004 utkom Riksantikvarieämbetes rapport *Indikatorer för levande kust och skärgård - att mäta förutsättningarna för framtidens kulturarv*.

Om strandskyddsbestämmelserna

Strandskydd enligt Miljöbalken 7 kap 13-18 §. Nya bestämmelser infördes från juli 2009, vilket i stora drag innebär att skyddet stärks i tätbebyggda områden och att lätnader införs på landsbygden. Kommunerna ska redovisa sina avsikter i översiktplanen.

Strandskydd gäller generellt för markområden som ligger inom 100 meter från strandlinjen; vid havet, sjöar och vattendrag. Undantag från allmänna bestämmelser gällde detaljplanelagda områden där särskilda bestämmelser var införda i planen.

Längs med vattendrag förekommer många värden som bör säkras; det är inte endast naturvårdens intressen som ska beaktas. I samband med restaureringen av skyddsvärda vattendrag bör anslutande områdena inventeras och kulturmiljövårdens intressen redovisas och säkras samtidigt. Detta gäller t ex dammar, kvarnar, bryggor, kraftstationer och annan bebyggelse av relevans och värde. Inom sådana områden kan dock intressekonflikter förekomma mellan olika aktörer.

Indikatorn "Strandnära byggande vid havet" följs kontinuerligt vid länsstyrelsen då strandskyddet är ett område som röner stort intresse. Byggande inom skyddade stränder förutsätter dispens, vilket innebär att denna typ av ärende kommer till länsstyrelsen.

Genom förändrade strandskyddsregler och ett ökat intresse bland kommunerna att tillåta mer bebyggelse utmed stränderna för att öka sin attraktionskraft som bostadsort så förs det kontinuerliga diskussioner om byggande vid stränder.

Utmed Östersjön gäller utökat strandskydd om 300 meter sedan tidigare. För tillfället har länsstyrelsen tagit fram underlag för att utvidga strandskyddet till 300 meter vid i och vid Båven i Flens, Gnesta och Nyköpings kommuner, samt vid Mälaren i Strängnäs kommun.

När dessa utvidgade strandskyddszoner vunnit laga kraft och följs kommer de att få stor betydelse för att uppnå miljökvalitetsmålet.

8.3 Förslag på åtgärder

Skärgårdsmiljöerna präglas av komplexitet och stora värden; de är viktiga och attraktiva för fritid, turism och rekreation och samtidigt känsliga för förändringar och exploateringar. Det finns därför ett behov av fördjupande dokumentation och studier som tydligt redovisar värden och skyddsbehov för att säkra dessa unika miljöer.

Förbättrade och uppdaterade kunskapsunderlag för kulturmiljövården är viktiga redskap för att lyfta fram kust- och skärgårdsmiljöernas särdrag och specifika kulturmiljövården.

Förutsättningarna och förhållandena för bevarande, förvaltning och utveckling av de särpräglade kulturhistoriska värdena i kust och skärgård kan förbättras avsevärt genom en rad kompletterande åtgärder:

- Utse ett byggnadsminne som representerar fiske- eller båtbyggerinäringen.
- Peka ut karakteristiska byggnadsminnen för kust- och skärgårdsbebyggelse.
- Bilda ett kulturresevat inom kust och skärgård
- Vårdplaner och bidrag; i synnerhet för ekonomibyggnader och kulturlandskap
- Inventera Kulturmiljövårdens intressen inom befintliga naturreservaten. Lyft fram dessa i naturreservatens presentationer.
- Fortsatt och utökat stöd för småskaligt jordbruk och skärgårdsnäringsar.

Kommentar

Det förefaller som om aktuella åtgärdsförslag huvudsakligen fokuserar på naturvärdena; vattenförhållanden, växlighet, fisket, fågelliv, biologi och dylikt. Även om exploateringen av den sörmländska skärgården varit begränsad i förhållande till Stockholms län, är det anmärkningsvärt att bevarandet av det särpräglade kulturlandskapet format av fiske, jakt, sjöfart och småskaligt jordbruk inte uppmärksammas och skyddats i högre grad.

Det är uppenbart att de unika värdena och kvalitéerna som förekommer i kust och skärgård måste säkras genom upplysning, noggrann reglering, styrning samt löpande uppföljning.

8.4 Förslag på etappmål

För detta miljömål saknas preciserade etappmål. På sikt finns det goda möjligheter att arbeta med etappmål för kusten och skärgårdens kulturmiljöer, t.ex. genom att arbeta för ett kulturresevat och genom att peka ut skyddsvärd bebyggelse.

9. Bara naturlig försurning

De försurande effekterna av nedfall och markanvändning ska underskrida gränsen för vad mark och vatten tål. Nedfallet av försurande ämnen ska heller inte öka korrosionshastigheten i markförlagda tekniska material, vattenledningssystem, arkeologiska föremål och hållristningar.

ig. 16. I Vagnhärad finns ett av Södermanlands mest betydande hållristningsområde. Flera är ristade i kalkberg och känsliga för surt nedfall varför de täckts över med jord. Här ser vi en ristning vid Lundby.

Precisering

Försurad mark

Försurningen av marken inte påskyndar korrosion av tekniska material och arkeologiska föremål i mark och inte skadar den biologiska mångfalden i land- och vattenekosystem.

Indikator

Nedbrytning av arkeologiskt material i jord.

Påverkan på runinskrifter

9.1 Kulturhistoriska värden i relation till "Bara naturlig försurning"

I Södermanland finns en rad kulturlämningar som påverkas av försurningen. Det gäller framför allt byggnader i natursten och det arkeologiska källmaterial som alltså ligger kvar i jorden. Det är utsatta material vilkas tillstånd/bevarandestatus riskerar att försämrast när luft och mark försuras. Det är komplexa skeenden beroende av en

rad faktorer som material, t ex metall, ben, stenart, och omgivning, t ex jordarters genomsläpplighet, väder och vind. När det gäller natursten är det framförallt sandsten och kalksten med hållristningar, i kyrkor, i profana byggnader och andra byggnadsverk, t ex gravstenar som riskerar att förstöras. Även dagbrott i länet, t ex efter mar-morbrytning kan komma att påverkas negativt.

Av stort intresse är hållristningar som är de äldsta bilder vi har i Södermanland. Särskild uppmärksamhet bör ägnas ristningarna i Vagnhäradstrakten varav ett flertal är ristade i kalkberg. De är mycket utsatta och riskerar att försämrast i hög takt. Flera hållristningslokaler har täckts över med jord i syfte att bevaras bättre.

De äldsta skriftliga dokumenten i vårt land är runstenar. Här intar Södermanlands län en särställning genom att vara ett av landets med runstenstätaste län. I Vagnhärad finns några av de äldsta runstenarna i landet som daterar sig till 500-talet. Runstenarna är utförda i olika bergart med olika kvalitet. Detta tillsammans med att de ofta har en utsatt placering invid vägar gör att de riskerar att påverkas negativt av förurning.

Det arkeologiska källmaterial som utgörs av metallfynd och som alltjämt ligger kvar i marken riskerar att försämrast avsevärt om förurningen fortgår. Förurningen ökar korrosionshastigheten. I flera av länets städer, Eskilstuna, Strängnäs, Mariefred, Nyköping och det medeltida Trosa finns kulturlager som utgör fornlämning. Jämförelser med tillståndet hos kulturlagren i äldre tid jämfört med i dag har påvisat att nedbrytningen ökat till följd av bl a förurningen. Förurningen riskerar att förstöra viktig kunskap om vår historia.

Byggnadsverk av natursten har behandlats i flera projekt vid Riksantikvarieämbetet och det har företagits en rad inventeringar för att dokumentera förekomst och tillstånd hos dessa byggnadsverk, bl a i Södermanland (*Natursten i byggnader*, 1996). Under tidig medeltid, 1100- och 1200-talen, uppfördes många av länets kyrkor. Till medeltid hör även klostren i Julita och vid Vårfruberga på Fogdö samt en rad profana byggnader som befästningar och befästa gårdar. Under 1600-talet började det bli mer vanligt med exponerad och utsmyckad fasadsten på slott och herrgårdar. Under stormaktstiden satte även adeln sin prägel på kyrkobyggnader genom portaler och gravkor.

I detta arbete belyses även luftföroreningars inverkan på byggnadssten. I länet har det noterats 135 byggnader totalt med exponerad natursten från perioden 1000-1940. Vanligast förekommande är kalksten (45%), därefter sandsten (36 %), medan urberg finns i 19% av objekten. Av samtliga objekt saknar 26 % skador, 61% uppvisade begränsade skador och 15 % omfattande skador. Rapporten från 1996 är en omfattande och noggrann genomgång av status bland naturstensbyggnader. Däremot saknar rapporten förslag på åtgärder eller annan framåtsyftande konklusion. Det har idag gått 13 år sedan inventeringen och det finns stor anledning att följa upp rapportens resultat och att komplettera med ett framåtsyftande program.

9.2 Indikatorer som speglar "Bara naturlig försurning"

För att följa utvecklingen av försurning och dess påverkan på kulturarvet driver Riksantikvarieämbetet ett program för uppföljning av försurningens inverkan på fornlämningar. Det är Riksantikvarieämbetet som har det nationella ansvaret för att följa upp detta delmål. (*Program för kulturmiljöövervakning – en fallstudie av försurningens inverkan på fornlämningar*, del 2, juni 2009, Riksantikvarieämbetet).

Projektet arbetar med jordprover som indikatorer och med korrosionsmätningar in situ. I projektet samarbetar RAÄ med nio länsstyrelser, bland annat Länsstyrelsen i Södermanlands län. I Södermanland har man valt ut två testplatser för jordprovstagning vart fjärde år fram till år 2030 för att följa försurningens förändring över tid. De två testplatserna i Södermanland är ett gravfält vid Fagerhult i Vagnhärad från bronsålder-järnålder och ett gravfält på Tumboåsen från järnålder. I båda dessa gravfält kan man förvänta sig att finna metallföremål. Jämförelse mellan depåfynd (offerfynd) som påträffats under 1800-talet och som kommit fram i senare tid visar att de fynd som hittades på 1800-talet är avsevärt bättre bevarade och kan därför bidra med mer detaljerad information kring framställning och hantverksprocess.

Avgörande för korrosionen hos arkeologiska metallföremål är depositionen av försurande ämnen i förhållande till den kritiska belastningsgränsen för marken. Tiden föremålen legat i marken har nästan ingen betydelse alls. Det innebär att föremålen är i sämre skick på Västkusten där försurningen är mer omfattande och där jordarterna är mer genomsläppliga. På Gotland och Öland där jordarna är kalkhaltiga blir problemen med försurningen mindre. Det har medfört att de arkeologiska föremålen är bättre bevarade på dessa öar.

Förslag på indikatorer:

Status – hållristningar – i kalkberg – detaljdokumentation

Status – byggnadsdetaljer i sandsten/marmor

9.3 Förslag på åtgärder

Inom detta fält ligger åtgärdsbehoven framförallt på nationell nivå men även i viss mån på regional nivå. Följande behov av åtgärder kan urskiljas:

- Följa och delta aktivt i RAÄs projekt om försurningens påverkan på det arkeologiska fyndmaterialet.
- Inventera och upprätta vårdprogram för hållristningar och runstenar i behov av skyddsåtgärder till följd av försurning. Vid behov besluta om övertäckning av hållristningar.
- Inventera och lyfta fram fyndplatserna för betydande metallfynd. Ett sätt att arbeta skulle kunna vara att initiera ett projekt som omfattar efterundersökningar av depåfynd med dagens teknik.
- Identifiera byggnader i behov av vårdprogram med anledning av skador till följd av försurningen.
- Kyrkogårdsinventeringar som lyfter fram gravstenarna och deras tillstånd.

9.4 Förslag på etappmål

Status på byggnader i natursten följs upp och jämförs med utvärderingen från 1996 från RAÄ. Detta ska vara genomfört till 2020.

10. Levande sjöar och vattendrag

Sjöar och vattendrag ska vara ekologiskt hållbara och deras variationsrika livsmiljöer ska bevaras. Naturlig produktionsförmåga, biologisk mångfald, kulturmiljövärden samt landskapets ekologiska och vattenhushållande funktion ska bevaras, samtidigt som förutsättningar för friluftsliv värnas.

Fig. 17. Vid Hammersta fritidshusområde i Gåsinge-Dillnäs har sjöstränderna bevarat sin karaktär och med få undantag är de tillgängliga för alla och erbjuder långa utblickar över vattnet.

Precisering

Bevarade natur- och kulturmiljövärden

Sjöar och vattendrags natur- och kulturmiljövärden är bevarade och förutsättningar finns för fortsatt bevarande och utveckling av värdena.

Indikatorer

Skyddade sjöar och vattendrag

Strandnära byggande vid sjöar och vattendrag

10.1 Kulturhistoriska värden i relation till "levande sjöar och vattendrag"

Södermanland präglas av Mälaren, den inre sjöplatån och de långsmala sprickdalar-nas sjösystem sammanbundna av åar. Det stora antalet sjöar och vattendrag som ka-raktäriserar landskapet gör att det finns många olika typer av lämningar invid sjöar och vattendrag. De visar på vattnets lokalisering och betydelse för olika verksamheter och på hur människan nyttjat vattnet för en rad olika syften.

I Södermanland finns det fornlämningar och andra kulturhistoriska lämningar invid vattendrag och sjöstränder som berättar om olika epoker och vitt skilda verksamhet-er. Exempel på detta är Trosa medeltida stad, borgar invid farleder, broar, tullplatser, hamnanläggningar, båtlämningar, spår efter fiskarbebyggelse, bryggor, men även äldre sjömärken. Ett annat exempel är de många herrgårdsanläggningar som uppförts utifrån en idé om landskapsrummet, dess topografiska delar och en framträdande placering invid en sjö med vattenspegeln som fond. Corps de logi vänder sig ofta mot en sjö där man finner en ståndsmässig brygga i slutet av en formfulländad park. De många vattendragen har nyttjats för fiske, som kraftkälla vid industriell verksamhet och för transporter. Uttryck för detta är ålakistor, dragrännor, hyttlämningar, kvarnar, sågverk, kraftstationer och dammanläggningar.

Fig. 18. Tidigmedeltida hyttlämning invid Kalkbro. Fornlämningar utmed vattendrag och sjöar kan vara svåra att se för den oinvidige. De är viktiga bidrag till vår historia och berättar om äldre tiders näringar och levnadsvillkor.

En del av dessa lämningar är spår från förhistorisk tid, t ex båtlämningar och dragrän-nor. Andra hör hemma i medeltid och visar på en allt större skicklighet i att nyttja vattenkraft, t ex hyttlämningar och kvarnar. I herrgårdsmiljöerna och städerna finns det kvar många exempel på de verksamheter som byggde på tillgång på vattenkraft, t ex kvarnar, sågverk och manufakturindustrin i Nyköping och Eskilstuna.

10.2 Indikatorer som speglar "levande sjöar och vattendrag"

För att skydda värdefulla miljöer invid vatten kan man arbeta med antalet registrerade fornlämningar invid vatten såsom hyttlämningar, kvarnar, sågar, dammanläggningar, båtlämningar, stenvalvsbroar, dragrännor och hamnanläggningar. Här utgör även kvarstående byggnadsverk, i bruk eller tagna ur bruk, viktiga kulturhistoriska inslag, t ex kvarnar, dammar, sågar, kraftstationer, stenvalvsbroar, träbroar, kajer och bryggor i herrgårdsmiljöer.

Förslag på indikatorer

Kraftverk

Kvarnar m kontinuerligt underhåll

Vattendrivna sågar i bruk/bevarade

Dammvallar

Stenbroar

Formelement utmed Hjälmare kanal

10.3 Förslag på åtgärder

Inom detta miljömål pågår en rad projekt initierade av Vattenmyndigheten och Naturvårdsverket. Parallellt med dessa övergripande projekt är det angeläget att driva kvalitetshöjande projekt och insatser på regional nivå. Följande behov av åtgärder kan urskiljas:

- Förbättra kunskapsunderlagen. Stödja arbetet med att ta fram kulturmiljöprogram. Utföra en byråmässig inventering av kulturlämningar invid vattendrag och sjöar, utifrån FMIS, generalstabskartan, häradskartan och dagens fastighetskarta.
- Förmedla och öka medvetenheten om att strandskyddade områden invid sjöar och utmed vattendrag varit gynnsamma platser i alla tider för vattenanknuten verksamhet. Här finns goda förutsättningar för att finna skyddsvärda kulturmiljöer såväl med kvarstående byggnader som med lämningar dolda under markytan.
- Se till att de planer och projekt som behandlar sjöar och vattendrag i länet konsulterar antikvarisk expertis. Integrera kulturmiljöaspekter i naturvårdsplaner, områdesskydd etc.
- Ta fram informationsmaterial som förklarar kulturmiljön och kulturarvets koppling till miljömålen. Ta fram informationsmaterial om de vattendrivna lämningar som alltjämt står kvar, t ex kvarnar, sågar och kraftverk m fl. Ta fram faktablad som behandlar spår av nu försvunna lämningar invid vatten. Informationssatsningen kan ha formen av faktablad för webben samt broschyrer som utgår från dessa och som sprids till hembygdsföreningar på hembygdsdagar.

10.4 Förslag på etappmål

- Kulturmiljöer invid vatten ska identifieras och värnas.
- Fungerande vattendriven verksamhet ska identifieras och värderas fram till 2020 (främst kraftstationer men även någon kvarn).

- Byggnader som nyttjats i vattendriven verksamhet och som tagits ur bruk eller fått annan användning ska identifieras och värderas fram till 2020 (kvarnar, sågar, kraftstationer, industrier mm).
- Platser för vattendriven verksamhet under historisk tid som övergivits ska identifieras fram till 2020 (byråmässig inventering av kvarnplatser, sågar, hyttor mm främst utifrån sockenkartor, generalstabskartan och häradskartan - ofta fornlämningsmiljöer).

11. Myllrande våtmarker

Våtmarkernas ekologiska och vattenhushållande funktion i landskapet ska bibehållas och värdefulla våtmarker bevaras för framtiden.

Fig. 19. Översilningsängar vid Torp i Husby-Oppunda med fornborg i bakgrunden. Ängarna visar på en markanvändning som går tillbaka till järnålder, den tid då ängarna torrlades genom landhöjningen. De är av stor betydelse för landskapsbilden.

Preciseringar

Bevarade natur- och kulturmiljövärden

Våtmarkernas natur- och kulturvärden i ett landskapsperspektiv är bevarade och förutsättningarna finns för fortsatt bevarande och utveckling av värdena.

Indikatorer

Anlagda våtmarker

Skydd av våtmarker

11.1 Kulturhistoriska värden i relation till "myllrande våtmarker"

I Södermanland finns ett mycket stort antal våtmarker såväl i skogsmarken som i det öppna jordbrukslandskapet. Många av dem har tidigare varit sjöar som sänktes under 1800- och 1900-talen för att vinna ny ängs- och odlingsmark. Sjösänkningarna i sig kan ses som viktiga kulturhistoriska processer kopplade till teknisk utveckling, tillämpad på det lokala planet. Mark som tidigare inte odlats eller betats blev till nya åkrar och slåtterängar. Sjösänkningsföretagen hade ett direkt samband med andra lantbrukstekniska landvinningar.

I anslutning till våtmarker kan man finna diken, spår av hägnader och byggnader som hör samman med slåtterverksamhet. I våtmarker eller dess närhet finner man även rester av olika täktverksamhet, t ex för torv. De kan rymma spår av kavelbroar och vintervägar. Det är också i våtmarker som man finner förhistoriska offerplatser och depåer. Ytterligare en aspekt är det biologiska kulturarvet som ofta är ett resultat av långvarig hävd, t ex strandängar.

I detta sammanhang bör man även reflektera över våtmarkerna och deras betydelse i förhistorisk tid då de ofta haft en helt annan utbredning om man ser till de forna strandlinjerna.

11.2 Indikatorer som speglar "myllrande våtmarker"

Möjliga indikatorer som berättar om kulturhistoria och våtmarker är ortnamn, ängsmarkens beskaffenhet, torvtäkter, depåfynd och kavelbroar men också ängslador.

Förslag på indikatorer

Skyddade våtmarker som behandlar kulturmiljöaspekter eller med koppling till särskilda ortnamn

Indikationer på förhistoriska brolägen, kavelbroar, vintervägar

Torvtäkter

11.3 Förslag på åtgärder

Våtmarkerna är ofta känsliga biotoper som man idag arbetar med på flera fronter. I förhållande till kulturmiljöaspekter kan det urskiljas flera åtgärdsbehov:

- Förbättra kunskapsunderlagen. Stödja arbetet med att ta fram kulturmiljöprogram. För att kunna skydda värdefulla miljöer invid våtmarker behövs en rad nya underlag och sammanställningar. Man behöver kartlägga sjöar som sänkts, kavelbroar, vintervägar och torvtäkter etc. Det finns även ett behov av att uppmärksamma förhistoriska offerfynd som ofta påträffats i våtmarker, i samband med dikesarbeten under 1800-talet.
- I "Mål för restaurering av våtmark" behövs en diskussion om vad och vilket skede man vill uppnå utifrån ett kulturmiljöperspektiv. Vilket skede, vilken tid är det som restaureringen ska föra oss tillbaks till? *Text vid anläggning av golfbana i Nykvarn i ett landskap med många bronsålderslämningar valde man att låta våtmarkerna avspegla bronsålderns vattennivå.*

- Anläggning, restaurering och återskapande av våtmarker bör ta hänsyn till strategiska platser i kulturlandskapet. Åtgärderna bör samordnas med åtgärderna för ”Ett rikt odlingslandskap” samt kulturhistorisk relevant bebyggelse. Detta gäller särskilt vid anläggning av våtmarker i herrgårdsmiljöer.
- Kunskapen om våtmarkernas kulturvärden behöver öka. Våtmarker med höga kulturhistoriska värden ska fortsätta att hävdas för att karaktäristiska lämningar ska kunna bevaras (t ex sidvallsängarna utmed Nyköpingsån).
- Ta fram informationsmaterial som förklarar kulturmiljön och kulturarvets koppling till miljömålen. Ta fram informationsmaterial som berättar om hur våtmarkers nyttjats för kult, slåtter och torvtäkter. Ta fram material som visar på vad man kan finna i våtmarker, t ex kavelbroar, stockbåtar, depåfynd etc. Informationsinsatsningen kan ha formen av faktablad för webben samt broschyrer som utgår från dessa och som sprids till hembygdsföreningar på hembygdsdagar.

11.4 Förslag på etappmål

- Inventera länets torvtäkter och de kulturhistoriska lämningar som alltså finns kvar i dessa miljöer till 2011.
- Inventera depåfynd och förhistoriska fynd av offer till 2012.
- Identifiera ortnamn som visar på kulturhistoriskt nyttjande och kulturhistoriska lämningar i våtmarker till 2013.

12. Levande skogar

Skogens och skogsmarkens värde för biologisk produktion ska skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden bevaras samt kulturmiljövärden och sociala värden värnas.

Fig. 20. Skärpning vid Skottvång. I skogen ryms en rad lämningar som visar utmarkens betydelse i äldre tider. Här har man provat tillgång på järn.

Preciseringar

Bevarade natur- och kulturmiljövärden

Natur- och kulturmiljövärden i skogen är bevarade och förutsättningarna för fortsatt bevarande och utveckling av värdena finns.

Indikator saknas

12.1 Kulturhistoriska värden i relation till "levande skogar"

Södermanlands landskap präglas av sprickdalar och sjösystem med mellanliggande jordbruksbygder och skogsområden. Skogen dominerar de höglänta morän- och bergshöjderna och bidrar till att ge landskapet en varierad prägel. I de större skogsområdena, Mälarmården och Kolmården, består skogen av barrskog medan det mer mosaikartade landskapet präglas av blandskog. I anslutning till landskapets många herrgårdar finns ett stort inslag av ädellövskog. Skogsmarkens betydelse för friluftsliv och rekreation har ett direkt samband med de många spännande kulturmiljöer som återfinns just i skogen.

I skogsmarken finns ett stort antal fornlämningar från stenålder fram till våra dagar. De som är kända är registrerade i FMIS vid RAÄ, t ex gravar, boplatser, färdvägar, dagbrott, gruvhål, hyttlämningar, kolningsgropar och fångstgropar. Det finns också ett stort antal ännu icke registrerade fornlämningar, dolda under markytan. Det gäller framför allt många boplatser som saknar lämningar ovan mark. I Södermanland finns höga bergsområden i Kolmården, Mälarmården och Svärta skog, som var de första landområdena i östra Mellansverige som torrlades efter den senaste inlandsisen. Där finns det goda förutsättningar för att finna boplatser från äldre stenålder. Merparten av dem finns kvar att upptäcka.

Det finns också en rad andra kulturhistoriska lämningar som äldre vägsträckningar, utdikade mossar, gränsmarkeringar och platser med namn och tradition i skogen. Tillsammans med de torp som finns kvar berättar de om utmarkens betydelse.

12.2 Indikatorer som speglar "levande skogar"

Den precisering som anspelar på kulturmiljövårdens intressen saknar indikator. För att uppnå och följa omhändertagandet av kulturlämningar är det av stor vikt att fornlämningar och andra kulturhistoriska lämningar i skogsmarken går att identifiera.

Ett sätt att arbeta med fornlämningar i skogsmark kan vara att märka ut dem vid avverkning och att stödja hembygdsföreningarna i deras arbete med att skylta upp platser. Man kan även sätta fokus på hur fornlämningar och kulturmiljöer tillgängliggörs för friluftslivet i skogsmarken.

12.3 Förslag på åtgärder

Skogsvårdsstyrelsen som har ansvar för detta miljömål har länge arbetat aktivt med att belysa indikatorer, åtgärdsförslag och strategier för uppföljning. Här kommer ytterligare några förslag på arbetsområden.

- Förbättra kunskapsunderlagen. Stödja arbetet med att ta fram kulturmiljöprogram. Det finns ett stort behov av kompletterande kategoriinventeringar, i utvalda områden, för att fånga in underrepresenterade fornlämningar och andra kulturhistoriska lämningar, t ex äldsta stenålderns boplatser och de obesuttnas bebyggelse. De äldsta kartorna över skogsmarken (skifteskartor från 1700- och 1800-talen) är viktiga källor, som bland annat visar färdvägar genom utmarken och andra lämningar. Dessa vittnar om mänsklig närvaro och skogens roll som viktigt resursområde för skogsbeten och råvaruuttag.
- Lyfta fram värdet av att värna äldre gränsmarkeringar, som kan ha sitt ursprung i förhistorisk tid. I system av gränsmarkeringar återfinns i flera fall förhistoriska gravar.
- Upprepade informationssatsningar om skogens fornlämningar och FMIS behövs. Liksom tidigare ska de riktas till markägare och de som arbetar i skogen. De bör utformas så att de väcker nyfikenhet och stolthet.
- Ta fram informationsmaterial som förklarar kulturmiljön och kulturarvets koppling till miljömålen. Sprida informationsmaterial i samverkan med Skogsstyrelsen, som redan tagit fram olika informationsmaterial. Komplettera informationsmaterialet om fornlämningar och andra kulturhistoriska lämningar i skogen i den mån det behövs. Informationssatsningen kan ha formen av faktablad för webben samt broschyrer som utgår från dessa och som sprids till hembygdsföreningar på hembygdsdagar.

12.4 Förslag på etappmål

- Utvärdera arkeologiska utredningar och deras bidrag till att identifiera fornlämningar och kulturlämningar i skogsmark till 2020.
- Identifiera boplatser från äldsta stenålder genom riktade kategoriinventeringar i minst tre utpekade delområden i länet till 2020.
- Identifiera övergiven fallbebyggelse (obesuttnas bebyggelsekoncentrationer på undantagsmark) i länet till 2020.

13. Ett rikt odlingslandskap

Odlingslandskapets och jordbruksmarkens värde för biologisk produktion och livsmedelsproduktion ska skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden och kulturmiljövärdena bevaras och stärks.

Fig. 21. Vid Stenshäll är det möjligt att se en rad odlingssår i hagmarken som åkerytor, diken och odlingsrösen.

Preciseringar

Bevarade natur- och kulturmiljövärden

Biologiska värden och kulturmiljövärden i odlingslandskapet som uppkommit genom långvarig traditionsenlig skötsel är bevarade eller förbättrade.

Kultur- och bebyggelsemiljöer

Kultur- och bebyggelsemiljöer i odlingslandskapet är bevarade och förutsättningar finns för fortsatt bevarande och utveckling av värdena.

Indikatorer

Kultursår i åkermark

13.1 Kulturhistoriska värden i relation till "ett rikt odlingslandskap"

Södermanland präglas av sprickdalar och sjösystem med mellanliggande jordbruksbygder och skogsområden. Variationen med sjöar, öppen åkermark, beteshagar och låga höjder med skog bidrar till ett mångskiftande och naturskönt landskap. I anslutning till Mälaren, Hjälmaren och Öljaren ligger Kafjärden-området, Julita och Vingåker som kan beskrivas som jordbruksslätter. De låglänta lerjordarna i sprickdalarna

är uppodlade och tillsammans med den kuperade hagmarken bidrar de till en varierad landskapsbild.

Stora delar av Sörmland är präglad av herrgårdslandskap med åkermark invid sjöarna, ekhagar och alléer. Dessa miljöer med herrgård, arrendegårdar och torp samt bebyggelse knuten till specifika verksamheter är ofta välbevarade med stora kulturhistoriska kvalitéer. I det inre sjölandskapet finns det också kvar stora arealer med naturbetesmark. I områden präglade av bondebbyggelse, såsom Vingåker och Kila-dalen, har 1800-talets skiften bidragit till en mer reglerad landskapsbild.

I odlingslandskapet finns strukturer och lämningar som visar på ett långvarigt åkerbruk. I många områden visar fornlämningar att marken brukats kontinuerligt alltsedan bronsålder. Till odlingsmarken hör ängs- och hagmarker vilka har varit av avgörande betydelse för slätter och annan foderfångst. Det finns även spår som visar på bete i skogsmarken. Under 1800-talet utdikades sjöar som tillsammans med den låglänta ängsmarken omvandlades till nya åkerarealer.

I hage, åker och äng finner vi en rad kulturbärande landskapselement som hägnader, odlingsrösen, terrasseringar, diken, fägator, vattenhål och markvägar men även botaniska spår i form av hassel och träd som hamlats för lövtäkt samt blommor vilka kan ses som indikatorväxter för långvarig hävd. Många av dessa lämningar är registrerade fornlämningar, andra är presumptiva fornlämningar. De kan liknas vid marker-nas kulturväxter, som är rödlistade.

Fig. 22. På Tåkenön i Hjälmaren finns rikligt med spår efter odling i äldre tid. Här syns ett odlingsröse i en hage med storvuxen ekskog.

Det är också i odlingsmarkerna som vi finner äldre bebyggelselägen med ett direkt samband till brukandet av marken från förhistorisk tid fram till de senaste århundradena. Det kan handla om boplatser från järnålder, medeltida gårdar, övergivna torp och ”undantagshus” för obesuttna. Till denna grupp av lämningar kan även vägar räknas som binder samman gård med gård och som leder från gården och ut i odlingsmarken.

Till jordbruket hör en rad specialiserade funktioner som lador, torkningsgropar, linberedningsgropar mm. Jordbrukets ekonomibyggnader representerar stora kulturhistoriska värden av stor betydelse för landskapsbilden.

Listan över alla de uttryck som ingår i ett rikt odlingslandskap kunde fortsätta mycket längre, just för att detta miljö kvalitetsmål är så oändligt stort. Det handlar om enstaka lämningar, komplexa strukturer och samhällsekonomiska skeenden. Det omfattar hela det av jordbruket påverkade landskapet.

13.2 Indikationer som speglar ”ett rikt odlingslandskap”

I arbetet för ett rikt odlingslandskap är det av stor vikt att kännedom om odlingslandskapets kulturlämningar och deras kvalitativa betydelse sprids.

Förslag på indikatorer

Fossila och relikta spår i naturbetesmark

Fägator

Km väg – grusbelagd allmän väg

Km farbar äldre vägsträckning med runstenar

13.3 Förslag på åtgärder

Odlingslandskapet i sin helhet är i sig själv såväl ett kulturarv som ett kulturminne. Det innebär att största hotet mot ett rikt odlingslandskap är att åker- och hagmark tas ur bruk. Här utgör insatser som sker inom ramen för ”Sveriges lansbygdsprogram” viktiga bidrag till att uppnå miljömålet, t ex hävd av särskilt värdefull naturbetesmark. Programmet stärker insatser som bidrar till en levande landsbygd genom att stödja småföretag, närproducerade varor, turism etc.

För att bevara värdefulla miljöer i odlingslandskapet finns olika typer av ersättningar, bl.a. eu-bidrag vilka har stor betydelse för hagmarker med kulturspår. Andra behov för att förbättra möjligheterna att arbeta med odlingslandskap och miljömål kan vara:

- Bättre kunskapsunderlag. Stödja arbetet med att ta fram kulturmiljöprogram. Inventera fornlämningar, kulturhistoriska lämningar och kulturbärande element med direkt koppling till ett rikt odlingslandskap.
- Upprätta program / vårdplaner som visar hur lantbrukets kulturhistoriskt värdefulla byggnader kan tas tillvara.
- Mer rådgivning avseende underhåll och förvaltning. Överväga skyddsföreskrifter för vissa utvalda gårdar och gårdsmiljöer i ÖP och DP.

- Identifiera områden med särskilt rika och välbevarade fossila spår så att de kan skyddas.
- Identifiera områden med lång kontinuitet i markutnyttjandet och med kulturbärande landskapselement som avspeglar hela jordbrukets historia, från ett förhistoriskt extensivt svedjebruk till herrgårdsmiljöernas tuktade universum och den rationellt skiftade bondebygden.
- Begränsa möjligheterna till nyproduktion av bostäder på jordbruksmark genom tydliga riktlinjer i översiktsplaner och fördjupade översiktsplaner.
- Kräva åtgärdsprogram för odlingsmark som marginaliserats och tagits ur hävd till följd av exploateringar, t ex vid nya vägdragningar.
- Lyfta fram de ålderdomliga vägsträckningarnas kontinuerliga bruk, funktion och roll i landskapet genom en särskild satsning.
- Ta fram informationsmaterial som förklarar kulturmiljön och kulturarvets koppling till miljömålen. Ta fram informationsmaterial om kulturmiljölämningar i odlingslandskapet, lantbrukets ekonomibyggnader och övrig ekonomibebyggelse. Informationssatsningen kan ha formen av faktablad för webben samt broschyrer som utgår från dessa och som sprids till hembygdsföreningar på hembygdsdagar.

13.4 Förslag på etappmål

- Identifiera minst ett område i varje kommun där man pedagogiskt kan visa på ett kontinuerligt markutnyttjande från jordbrukets intåg till idag.
- Identifiera och dokumentera minst en särskilt värdefull jordbruksbebyggelse i varje socken senast 2020.
- Identifiera och kategoriinventera minst fem olika typer av kulturbärande element t. ex. ängslador, ålderdomliga vägsträckningar i odlingslandskapet som binder samman gård med gård etc.

14. Att skydda och utveckla kulturhistoriska miljöer

14.1 Skyddsformer, principer, synsätt och välvilja

Inom ramen för Plan och Bygglagen finns det stora möjligheter att skydda enskilda byggnader och hela miljöer, i olika planskeden, från översiktsplanen till byggplanen och specifika bygglov. Det innebär att kommunerna har en stor del av ansvaret för att skydda och utveckla kulturarvet och kulturmiljön.

Att skydda kulturarvet är inte enbart en juridisk fråga. Till stor del handlar det om förståelse, intresse och en medveten viljeinriktning. Genom att se kulturhistoriska byggnader och miljöer som en resurs och inte som ett hinder är det möjligt att för ett långsiktigt omhändertagande av kulturmiljön.

För att stärka och utveckla länets kulturhistoriskt värdefulla miljöer och byggnader är det viktigt att:

- Kulturarvet betraktas och användas som en resurs
- Värdefulla miljöer och byggnader får ett långsiktigt skydd

Dessa förutsättningar kan uppfyllas enligt Miljöbalken (MB 3 kap 6 §)

Enligt Miljöbalkens portalparagraf skall balken tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas.

”Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärde eller kulturvärde eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur eller kulturmiljöerna...”

”Områden som är av riksintresse för naturvården, kulturmiljövården eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som avses i första stycket”

Miljöbalken lyfter fram miljökonsekvensbeskrivningar som ska innefatta konsekvenser för kulturmiljön.

En stor del av ansvaret för att uppnå miljökvalitetsmålet ”God bebyggd miljö” ligger hos kommunerna. Det är de som har möjligheterna att med hjälp av planering, planföreskrifter, åtgärder i offentlig miljö, information och samverkansmöjligheter skydda och utveckla känsliga och värdefulla miljöer. Här kan kommunerna:

- aktualiserar inventeringar av kulturhistoriska miljöer och byggnader och därefter bedömer åtgärderna som bör vidtas för ett långsiktigt skydd.
- utveckla arbetet med planeringsunderlag så att kulturmiljövårderna blir rätt belysta och behovet av exempelvis program framgår och aktualiseras.
- öka tillgången till kompetens om kulturmiljövården i planeringsprocessen.
- etablera samråds- och samarbetsformer med andra aktörer för att utveckla kulturhistoriska miljöer på ett varsamt sätt.
- genomföra informationsinsatser med utgångspunkt i värdefulla kulturmiljöer.

14.2 Åtgärder, samordning och samarbete

Länsstyrelsen har sedan 1970-talet fått en tilltagande roll som tillsynsmyndighet för kulturmiljövården, i takt med att Riksantikvarieämbetets ansvar och roll stegvis överflyttats på regional nivå. Länsstyrelsen har också en avgörande roll i planerings- och infrastrukturfrågor, som nästan alltid berör kulturmiljövården. Även andra fält som ligger under länsstyrelsens ansvar och tillsyn har inverkan på kulturmiljövården. Dit hör till exempel miljöfrågor, naturvård och jordbruksfrågor.

Länsstyrelsen har även ett regeringsuppdrag att samordna uppföljningen av miljökvalitetsmålen på regional nivå samt att stödja kommunerna med underlag så att dessa arbetar för att uppnå miljömålen.

14.3 Andra möjligheter

Vid sidan om formella möjligheter att skydda och utveckla kulturarvet, inom ramen för kulturmiljösektorns regelverk, så finns det andra vägar att verka för att miljökvalitetsmålen uppnås. Ett viktigt inslag är informationsinsatser inriktade på delaktighet och kunskapsspridning.

Ett ökat intresse och användande av värdefulla kultur- och naturmiljöer för rekreation är faktorer som kan stärka utvecklingen mot ”God bebyggd miljö” och andra miljö-

mål. Samordna informationsinsatser för t.ex. turism, natur och kultur. Ta fram material ihop.

Förslag på ytterligare åtgärder:

- Öka/skapa en miljövänlig tillgänglighet till valda kulturmiljöområden; genom anläggande av t ex vandringsleder, cykelvägar, ridstigar och förbättrad kollektivtrafik.
- Verka för bättre samarbete mellan turismorganisationer, näringsliv, landsting, länsmuseum och grannlän.
- Miljöanpassa fler besöksplatser för turismen och friluftslivet, t ex i skärgården.
- Reglera, i vissa fall, tillgängligheten till känsliga natur- och kulturmiljöer.
- Värdefulla och för allmänheten viktiga strand- och vattenmiljöer bör få områdesskydd.
- Kartlägg informationsbehov för valda platser. Ta fram förslag på informationssystem.
- Samarbeta med näringslivet samt över kommun- och länsgränser.

Fig. 23. Eriksgatan vid Karlslund mellan Björnlunda och Aspa Löt. Den medeltida vägsträckningen är till största delen farbar och bitvis skyltad. Här skulle de partier som saknar skyltar och som är svårframkomliga kunna göras mer tillgängliga. Vägen leder genom ett naturskönt och kulturhistoriskt spännande landskap med miljöer av olika slag.

Kulturresevat

Skyddsinstrumentet kulturresevat infördes med miljöbalken 1999 (7 kap 9 § MB). Avsikten är att möjliggöra vård och bevarande av värdefulla kulturpräglade landskap. I ett kulturresevat kan hela områdets natur- och kulturmiljövärden skyddas och vårdas. Därmed omfattas byggnader, anläggningar, lämningar och marker. Men även

sådana värden som består av verksamheter, kunskaper och traditioner kan hanteras inom ramen för kulturreseervatets förvaltning.

Länsstyrelsen eller en kommun kan besluta om att ett område ska skyddas och förvaltas som kulturreseervat. I beslutet bestäms syftet med skyddet och vilka föreskrifter som ska gälla. Med varje sådant beslut följer också en skötselplan som beskriver målen för bevarandearbetet samt vilka åtgärder som måste genomföras för att målen ska nås. Förutom vård åtgärder kan skötselplanen innehålla mål för reseervatets utveckling och verksamheter. I Södermanland finns ännu inte något kulturreseervat.

15. Handlingsprogram för kulturmiljöfunktionens arbete med miljökvälitetsmålen

Det finns en rad insatser att vidta för att förbättra arbetet med miljömålen. Det är ett arbete som ska bedrivas kontinuerligt och långsiktigt. Generationsperspektivet är den utgångspunkt som ska vara vägledande för alla de olika insatser som utgör stegvisa pusselbitar på vägen att uppnå ett hållbart samhälle.

För att finna verksamma insatser och steg på vägen mot att nå miljömålen kan man arbeta inom olika fält såsom handläggning, kunskapsuppbyggnad, utvecklingsprojekt och förmedling.

15.1 Handläggning

- Tydliggöra hur miljömålen kommer till uttryck, var och i vilka sammanhang det är möjligt att arbeta för att uppnå miljömålen. (T ex tillgodose ett gott omhändertagande av en kvarnmiljö med tillhörande lämningar vid restaurering av vattendrag, integrera kulturhistorisk bebyggelse vid detaljplaneläggning)
- Medvetandegöra var och i vilka sammanhang det är störst risk att direkt motverka att miljömålen uppnås. (T. ex. genom att riva äldre bebyggelse i samband med nya detaljplaner, genom att odlingsmark och betesmark tas ur hävd till följd av marginalisering genom större exploatering.)

15.2 Kunskapsuppbyggnad

- Komplettera kunskapsunderlagen genom att inventera och sammanställa kulturhistoriska miljöer, kulturhistoriska lämningar och byggnader. Genom att identifiera och förklara värdefulla kulturhistoriska miljöer blir det möjligt att skydda och ta tillvara kulturarvet så att det bidrar till att uppnå miljömålen och ett hållbart samhälle.
- Fortsätta arbetet med det regionala kulturmiljöprogrammet. Fortsätta arbetet med riksintresseområden för kulturmiljövården genom att initiera fördjupade beskrivningar i områden med högt exploateringstryck.
- Stödja arbetet med kommunala kulturmiljöprogram.
- Formulera etappmål som avspeglar och tillvaratar det typiskt sörmländska kulturarvet och för länet karaktäristiska kulturmiljöer, som t ex berör herrgårdsmiljöer med dess varierade byggnadsbestånd.

- Riktade inventeringar av uttryck/lämningar/miljöer som kan användas som indikatorer för det typiskt sörmåländska kulturarvet och kopplas till olika miljömål. Exempelvis vattenanknutna miljöer såsom kvarnar eller herrgårdsmiljöer, oskiftade byar, parstugor m.m.

Fig 24. I Södermanland finns många ålderdomliga och välbevarade byggnader från de romanska kyrkorna till profana byggnader som parstugor och enkelstugor. De visar på äldre byggnadstraditioner med mycket stora värden. Flera av dess bebyggelse typer behöver inventeras. Här ser vi Slängstan på Fogdön, ett område där de mindre bemedlade fick bosätta sig, med ett särpräglad byggnadsbestånd.

15.3 Utvecklingsprojekt

- Ta fram miljömålskartor. Utveckla ett testprojekt där man på kartan lägger in byggnader, lämningar och andra spår som är av betydelse för att nå miljömålen. Med fördel skulle man kunna arbeta med riksintresseområden för kulturmiljövården och olika typmiljöer som en stad, ett odlingslandskap och en bruksmiljö. Arbetet borde läggas upp så att det utförs av två personer som representerar kultur- och naturmiljö. Arbetet skulle kunna kopplas till landskapsstrategin.
- Ta fram miljömålskarta för en aktuell detaljplan i samarbete med berörd kommun.

15.4 Förmedling, presentation

- Vägledning till kommunerna som visar hur de kan ta tillvara kulturarv och kulturmiljöer som ett led i att uppnå miljömålen. På den kommunala nivån är det viktigt att identifiera lokala projekt och medvetet ta in generationsperspektivet som en medverkande drivkraft.
- Öka medvetenheten om kulturmiljöers, kulturhistoriska lämningars och byggnaders betydelse för att uppnå miljömålen.

16. Litteratur och övriga källor

16.1 Litteratur

Bergstrand, Marie-Helene. Tofgård, Bruno. 2006. *Handlingsprogram – Så genomför vi de regionala miljömålen i Hallands län*. Länsstyrelsen i Hallands län.

Bygd att bevara – Kulturminnesvårdsprogram för Eskilstuna kommun. Del 1 och 2; 1988. Eskilstuna museer, stencil.

Bygd och miljö. Del 1: *En beskrivning av värdefulla kulturhistoriska miljöer i Nyköpings kommun*. Del 2: *En kulturhistorisk översikt för Nyköpings kommun*. (Omfattar även Trosa och Gnesta kommuner.) Rapport 1988, 1989:2-3; Nyköpings kommun.

Bygd miljö i Östergötland – Ett miljöhandlingsprogram för Östergötland. Rapport 2006:34. Länsstyrelsen i Östergötlands län.

Eskilstuna kommun. Ett kulturhistoriskt översikt. 1982

Ett stycke Sörmland – Flens kommun i tiden och historien. Sörmländska handlingar nr 42. 1985.

Flens kommun – Översiktlig kulturhistorisk inventering. 1980.

Fördjupad utvärdering – Kulturmiljö och kulturhistoriska värden. Rapport RAÄ, 2007:6

Förslag till kulturminnesvårdsprogram för Katrineholms kommun. Del 1-2. 1986

God bebyggd miljö – Regionala indikatorer för miljömålet. Rapport 2003:5; Länsstyrelsen i Södermanlands län.

Handlingsprogram – Så genomför vi de regionala miljömålen i Hallands län. Meddelande 2006:14; Länsstyrelsen i Hallands län.

Hansson, Paul. Stureson, Anna. 2005. *Skånekustens kulturmiljöer*. Länsstyrelsen i Skåne län

Hansson, Paul. 2006. *K-märkt – på riktigt! En studie av tillvaratagandet av kulturmiljön med hjälp av planbestämmelser enligt PBL i Skåne län*. Rapport 2006:09; Länsstyrelsen i Skåne län

Indikatorer i miljömålsuppföljningen. RUS – Bristanalys, april 2008.

Interimistisk landskapsstrategi för Länsstyrelsen i Södermanlands län. 2009; manus.

Katrineholms kommun – Översiktlig kulturhistorisk inventering. 1980.

K-Märkt! En analys av hur kulturhistoriska värden tillvaratagits med hjälp av Plan- och Bygglagen. Östergötlands län. Räkna Q. Rapport.

Kulturarv ger livskraft - Hållbar utveckling ur humanistiskt och historiskt perspektiv. Fördjupad analys för kulturmiljöområdet 2005. Rapport RAÄ 2005

Kulturhistoriska värden i den byggda miljön - Fördjupad utvärdering av miljömålsarbete 2004. Rapport RAÄ 2004:1.

Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. 2003. Delmål 2 – Underlagsrapport till fördjupad utvärdering av miljömålsarbetet. Boverket 2003

Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. 2007. Underlagsrapport till fördjupad utvärdering av ”God bebyggd miljö”. Boverket 2007.

Kulturmiljön i plan- och byggsystemet – Metod för miljömålsuppföljning. RAÄ 2004:4.

Kulturmiljöanalys – En vägledning för användning av DIVE. RAÄ 2009.

Kulturmiljöprogram – En indikator för miljömålsuppföljning. Rapport RAÄ 2005:3

Metodhandledning i samhällsekonomisk konsekvensanalys - Kulturmiljön i miljömålsarbetet. Rapport från RAÄ 2008:2

Miljömål för Södermanlands län. Regionala mål och indikatorer för miljömålet God bebyggd miljö. Rapport 2003:5; Länsstyrelsen i Södermanlands län.

Nyköping – Kulturhistorisk byggnadsinventering. Södermanlands Museum. Rapp. 3.

Miljömål och kulturmiljövård. Rapport från enkät i Södermanlands län 2007.

Miljömålsindikatorer för kommunala planbestämmelser – En studie av indikatorsystem för uppföljning av delmål 2 inom miljömålet God bebyggd miljö. Länsstyrelsen i Västmanland, 2006:1.

Miljömål Södermanlands län 2007-2010. Rapport 2008: 2. Länsstyrelsen i Södermanlands län.

Nilsson, Erika. År? Kulturmiljöindikator i Skåne - Uppföljning av miljömålen God bebyggd miljö och Levande sjöar och vattendrag. Länsstyrelsen i Skåne län.

Planeringsunderlag. 2007. Underlagsrapport till fördjupad utvärdering av ”God bebyggd miljö”. Boverket 2007.

Reinar D.A. & Westerlind A-M, Kulturmiljöanalys. En vägledning för användning av DIVE, 2009.

Sammanfattande redogörelse enligt 4 kap 14§ PBL, inför kommunens aktualitetsförklaring av översiktsplanen. Länsstyrelsen i Södermanland. 2009-03-04.

Skyddade byggnader enligt plan- och bygglagen – Utveckling av statistik för miljömålsuppföljning. Rapport RAÄ 2003:1

Stadskärnan Mariefred – Kulturhistorisk bebyggelseinventering och bevarandeförslag. 1978.

Stadskärnan Strängnäs – Kulturhistorisk bebyggelseinventering och bevarandeförslag. 1978.

Sörmländsk bygd under 7000 år - kulturminnesvårdsprogram för Katrineholms kommun. 1988.

*Sörmlandsbygden. 1988:1, 1988:2. Regionalt kulturmiljöprogram.
Träff, Yvonne. 2007. Miljöindikatorer – Ett stöd i miljöarbetet. Sveriges kommuner och landsting.*

Åkers styckebruk – Området kring styckebruket. Kulturhistorisk bebyggelseinventering och bevarandeförslag. 1978.

16.2 Digitala underlag, nationella och regionala

Natura 2000, riksintresse enligt 4 kap 8 § MB, beslutade av Naturvårdsverket:
<http://www2.lansstyrelsen.se/sodermanland>

Område av riksintresse för kulturmiljövården (RIK), enligt 3 kap 6 § MB, utpekade av Riksantikvarieämbetet: <http://www2.lansstyrelsen.se/sodermanland>

Område av riksintresse för naturvården (RIN), enligt 3 kap 6 § MB, utpekade av Naturvårdsverket: <http://www2.lansstyrelsen.se/sodermanland>

Område av riksintresse för friluftslivet (RIF), enligt 3 kap 6 § MB, beslutade av Naturvårdsverket: <http://www2.lansstyrelsen.se/sodermanland>

Riksintresse med geografiska bestämmelser - högexploaterad kust, enligt 4 kap 4 § MB, beslutade av riksdagen: <http://www2.lansstyrelsen.se/sodermanland>

Riksintresse för det rörliga friluftslivet, enligt 4 kap 2 § MB, beslutade av riksdagen:
<http://www2.lansstyrelsen.se/sodermanland>

Statliga byggnadsminnen, RAÄ, Bebyggelseregistret:
<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/cocoon/bbr/welcome.html>

Länsstyrelsens hemsida: <http://www2.lansstyrelsen.se/sodermanland>

Naturminnen, enligt 7 kap 10 § MB (shp vid Länsstyrelsen)
Biotopskydd och habitatskydd (shp vid Länsstyrelsen)
Naturreservat (shp vid länsstyrelsen)
Alléer, grova träd och särskilt skyddsvärda träd i Södermanlands län (inventering - shp vid Länsstyrelsen)
Våtmarksinventering (inventering - shp vid Länsstyrelsen)
Ädellövskogsinventering (inventering - shp vid Länsstyrelsen)
Ångs och hagmarksinventering (inventering - shp vid länsstyrelsen)
Ångs och betesmarks inventering (inventering - shp vid länsstyrelsen)

16.3 Kommunala planer och planunderlag

För kommunala planer hänvisas till respektive kommuns hemsida. Under det pågående arbetet har ett stort antal planer av olika slag, från Översiktsplaner, Fördjupade översiktsplaner, Områdesplaner, Grönplaner m.m. studerats. Från det att detta arbete påbörjades har studerade planer blivit inaktuella och utgått samtidigt som det tillkommit nya. Sammantaget har ett 70-tal kommunala planer studerats.

16.4 Litteraturhänvisningar

I länsstyrelsernas meddelandeserie 2002:23, *Indikatorer för Kulturhistorisk bebyggelse*, har länsstyrelsen i Halland undersökt 21 mätbara indikatorer som syftar till att mäta relationer till miljömålsuppföljningen .

2003 gav Riksantikvarieämbetet ut skriften *Skyddade byggnader enligt Plan- och Bygglagen*; en fördjupad version av den ovannämnda undersökningen.

Riksantikvarieämbetet gav 2004 ut rapporten *Kulturhistoriska värden i den byggda miljön*, som är en fördjupad utvärdering av miljömålsarbetet och kulturhistoriska värden i den byggda miljön.

I rapporten *Kulturmiljöprogram* (RAÄ 2005:3) har ett antal kulturmiljöprogram studerats för att se om det är möjligt att använda dessa som indikatorer. Bland annat konstaterades att ett kulturmiljöprogram inte behöver ha tydliga rekommendationer om hur kulturmiljövärdena ska tas till vara utan att detta kan göras i översiktsplanerna.

År 2004 utkom Riksantikvarieämbetes rapport *Indikatorer för levande kust och skärgård - att mäta förutsättningarna för framtidens kulturarv*.

Västmanlands rapport *Miljömålsindikatorer för kommunala planbestämmelser* är en studie som baserats på hypotesen att desto fler detaljplaner inom ett område med ett gällande kulturmiljöprogram desto bättre planbestämmelser och bättre tolkningar vid bygglovsprocesserna vilket leder till bättre tillvaratagande av de kulturhistoriska värdena. Resultatet visade att hypotesen stämmer. Ett intressant resultat är att man konstaterar att det mest avgörande för tillvaratagandet är bestämmelsen i detaljplanen.